

Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva

STOPAMA POBIJENIH

»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Godina VII., broj 2 (13), Široki Brijeg, srpanj – prosinac 2014., cijena 3 KM (12 kn)

◀ Iz tame su pozvani na svjetlo

Pronašli smo i pokopali tijela
fra Martina Sopte i
fra Slobodana Lončara ▶

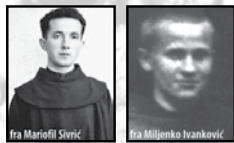

◀ Molimo za naše pobijene

POBIJENI HERCEGOVAČKI FRANJEVCI 1942. – 1945.

Široki Brijeg – mlinica

Široki Brijeg – samostan

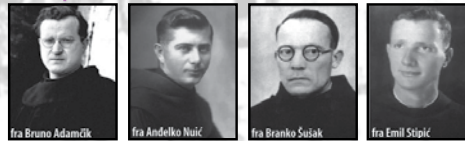
Mostarski Gradac

Mostar

Križni put

Ljubuški

Zagvozd

Čitluk

Izbično

Macelj

Kočerin

Zanagline

Međugorje

Vrgorac

Čapljina

Zagreb

Velika Gorica

Pobili ih komunisti:

1942.: 1

1944.: 1

1945.: 64

Znani grobovi: 33

Široki Brijeg: 24

Macelj: 3

Čitluk: 3

Kočerin: 2

Međugorje: 1

Tražimo svjedočenja glede njihova pogubljenja.
Ako išta o tome znate, dojavite što prije Vicepostulaturi.
Također dojavite ako ste na njihov zagovor dobili neku milost ili čudo.

VICEPOSTULATURA POSTUPKA MUČENIŠTVA »FRA LEO PETROVIĆ I 65 SUBRAČE«
Kard. Štepinca 14, 88220 Široki Brijeg; tel.: (039) 700-325; faks: (039) 700-326
e-adresa: mostar@pobijeni.info; web: www.pobijeni.info

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vat. sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesna« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»fra Leo Petrović i 65 subrača«, VII., 2 (13),
Široki Brijeg, 2014., srpanj – prosinac, 2014.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
BiH: Kard. Stepinca 14,
88220 Široki Brijeg
HR: Humac 1, p. p. 1, 20352 Vid

Veza:
tel.: (039) 700-325
faks: (039) 700-326
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilu izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Stare brojeve, osim ovoga posljednjeg, možete u pdf obliku preuzeti sa stranica portala pobijeni.info u poglavlju Izdavaštvo.

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3,75 EUR; 4,25 CHF;
6,50 USD; 6,50 CAD

Godišnja pretplata (s poštarinom):
BiH 7,5 KM; RH 33 KN; EU 7,5 EUR;
CH 8,50 CHF; SAD 13 USD; Canada
13 CAD

Slanje pretplate, dobrovoljnih priloga... (s naznakom za Vicepostulaturu i nakanu):

a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank d.d. Mostar, poslovna Ljubuški:

žiro-račun (BiH): 3381602276649744
devizni račun (inozemstvo):
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

ISSN: 1840-3808

RIJEČ UREDNIKA

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Kriza u svijetu raste, u hrvatskom društvu je opći rasap, ali mi smo i dalje s vama. Ne slušamo prigovore da se trebamo konačno »okaniti kostiju«. Rado bismo to učinili, jer lakše je sjediti u hladovini nego li crnčiti, međutim, tko će nastaviti? Očito malobrojni. Zapravo, stvarna je namjera zaustaviti započeto. E, ne će ići. »Kosti« nam priopćavaju istinu, onu istinu koju su nastojali i nastoje što bolje skriti. Nije to ni po Božjim ni po demokratskim namislima, stoga zahvaljujemo svima koji su kroz proteklo vrijeme zajedno s nama tragali za našima pobijenima, otkrivali njihova posljednja počivališta, način ubijanja, njihovo ime i prezime. Oni više nisu brojke, »društvene štetočine«, sada su ljudi. Trenutna neokomunistička hrvatska vlast ne haje za to. Oni nikada nisu tragali za istinom, oni su nastojali »stvoriti« svoju istinu. Svjestan čovjek nikada im se nije i nikada im se ne će prikloniti. Tražit će ona područja gdje istina stoji na prvom mjestu.

Ovo su misli koje su mi padale na pamet dok smo početkom godine pokapali dvojicu identificiranih ubijenih hercegovačka franjevca. S njima je ubijeno još 26 osoba, najvjerojatnije civila jer DNK analiza svih tijela nije dala potvrđan ishod. Ubili su ih u Ljubuškom, gdje su komunisti imali veliku tamnicu. Na žalost, nisu jedini. Komunisti su revno smicali sve one za koje su posumnjali da bi im mogli biti kakva smetnja u učvršćivanju vlasti. Sudjelovali su u svemu, kako domaći, tako i oni došli sa strane. Kasnije su za sve nagrađeni društvenim povlasti-

cama. Obitelji ubijenih dobiše, pak, progon. Partija nije opraštala. Mogao si se spasiti samo ako si im prišao i postao jednak njima. Na taj se način stvaralo duboko pokvareno društvo, društvo koje nije odisalo ni Božjim ni ljudskim zasadama. »Bilo i ne ponovilo se«, rekao bi puk.

Očito je da nam je stvarati takvo društvo u kojem će komunističke namisli biti odstranjene, društvo u kojem ne će biti totalitarizma bilo koje vrste. Ni divlji i raspojasani kapitalizam nije, naime, ništa bolji od komunizma. Oni su potpuno ista priča. Nama treba društvo u kojemu će se cijeniti mučeništvo, oni koji su pali nevini ili su nevini progonjeni za svoje i naše velike ideale. Primjera oko nas, na žalost, ima bezbroj pa čak i u ove današnje, »suvremene« dane, kako im vole tepati. Zlo nastoji uznemiravati dobrog čovjeka. Jer, ako mučeništvo i mučenici zabljesnu u našoj sredini, što će biti sa zlom? Ukazat će se njegovo pravo lice i nitko više ne će ići za njim. Zbog toga određeni mediji pomno paze da se to ne bi dogodilo. Neprestano proizvode prividnu stvarnost, neprestano nam lažu. Sami smo krivi kad im to dopuštamo.

Hoće li zaista mučeništvo postati ona mudrost koja će nas voditi ili ćemo si dopustiti hod starim, prašnjavim stazama? Naši pobijeni, naš blaženi kardinal Alojzije Stepinac, svi naši mučenici kroz povijest pozivaju nas da se uozbiljimo. Pobjeda je s njima, a ne s umišljenim veličinama.

Mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Glas o znakovima	40
Podsjetnik	20	Pobijeni	42
Povijesne okolnosti	29	Odjek u umjetnosti	47
Povjerenstva	33	Nagradni natječaj	51
Istraživanja	34	Razgovor	54
Glas o mučeništvu	39		

DJELATNICA U VICEPOSTULATURI

Široki Brijeg, 15. siječnja 2014. (Vicepostulatura) – U skladu s odlukom kapitula iz 2013. kroz proteklo vrijeme Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača« tražila je pogodnu osobu da bi je predložila Provincijalatu hercegovačkih franjevaca za rad na općim poslovima u Vicepostulaturi. Nakon suradnje na pojedinim poslovima te pokusnoga rada od 4 sata dnevno u razdoblju od mjesec dana, Vicepostulatura je Provincija-

latu predložila Josipu Vukoju u svojstvu pripravnice na godinu dana. Provincijalat je usvojio zamolbu i od početka siječnja ona je počela raditi u Vicepostulaturi.

Opravdala je dosadašnje povjerenje te čvrsto vjerujemo da će i ubuduće. Između ostaloga, Josipa je bila dvije godine na čelu Frame u BiH tako da se već uputila u neke poslove koje će susresti i u Vicepostulaturi. Želimo joj obilje Božjega blagoslova u životu i radu. ✍

U POVODU OBLJEŽAVANJA 69. OBLJETNICE KOMUNISTIČKOGA UBILAČKOG POHODA NA ŠIROKI BRIJEG POKOPANA TIJELA DVOJICE NEDAVNO IDENTIFICIRANIH FRATARA

Široki Brijeg, 8. veljače 2014. (Josipa Vukoja / Vicepostulatura) – Tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata komunisti su ubili 66 članova Hercegovačke franjevačke provincije. Na Širokom su Brijegu 7. veljače ubili i u ratnom skloništu u blizini crkve zapalili 12 fratara. Iako se dugo vre-

mena to nije smjelo javno činiti, svake se godine održavala sv. misa zadušnica za ubijene fratre te se na mlade naraštaje prenosila uspomena na njih. Posljednje četiri godine u samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu održavaju se »Dani pobijenih hercegovačkih franjevaca«.

Ovogodišnji IV. dani pobijenih hercegovačkih franjevaca započeli su u utorak 4. veljače molitvom krunice u 17.30 te sv. misom u 18 sati. S istim je programom nastavljeno u srijedu i četvrtak. U četvrtak je nakon sv. mise bilo klanjanje Presvetom Oltarskom Sakramentu. Trodnevni molitveni program predvodio je fra Marko Ešegović, odgojitelj novaka Provincije Bosne Srebrene i glavni urednik *Svjeta riječi*.

Fra Marko je u svojim propovijedima podsjetio na najvažnije trenutke iz života svetoga Franje, istinskog nasljedovatelja Isusa Krista i njegove riječi, podsjećajući nas na svjedočanstvo vjere koje su nam dali i naši ubijeni fratri, kao i oni ubijeni u Bosni Srebrenoj i diljem domovine. Mnoštvo

puka Božjega, koje je kroz sve tri večeri ispunjalo prostranu samostansku crkvu, lijepo je primilo njegove riječi.

Tom su prigodom dodijeljene i nagrade i prigodne plakete nagrađenima u III. nagradnom natječaju za umjetnički ostvaraj o pobijenim hercegovačkim franjevcima. Prosudbeno povjerenstvo činili su fra Vendelin Karačić, Krešimir Šego i fra Miljenko Stojić. Prvu večer dodijeljene su nagrade u dječjem uzrastu. Nagradu su primile: Ines Lovrić za literarni rad *Šezdeset i šesta svijeća*, Ivana Radoš za likovni rad *In memoriam – Hercegovački franjevački mučenici* i Antea Naletilić za literarni rad *Pobijeni franjevci u Drugom svjetskom ratu*. Prosudbeno povjerenstvo donije-

lo je odluku da se u kategoriji u z r a s t a m l a d e ž i dodijeli samo jedna nagrada i to Ivoni Grabavac za literarni rad *Pobijeni hercegov a č k i franjevci*. Treću večer dodijeljene su nagrade u

Misna čitanja pročitali su novaci Hercegovačke franjevačke provincije, a molitvu vjernika gvardijani. Pjevanje je predvodio veliki župni zbor pod vodstvom s. Mire Majić.

Na kra-

ategoriji odraslih. Franjo Bilić nagrađen je za glazbeni rad *Oda hercegovačkoj braći*, Tomislav Šovagović za literarni rad *Zatvorenik slobode* te Stipan Zovko za literarni rad *Širokobriški sveti*.

Obljetnica ubojstva fratara na Širokom Brijegu završila je 7. veljače molitvenim programom koji je započeo u 16 sati molitvom pred ratnim skloništem, a nastavljen je u samostanskoj crkvi molitvom na grobu gdje su pokopana 22 fratra. Uslijedila je sv. misa koju je predvodio provincijal hercegovačkih franjevaca fra Miljenko Šteko uz sumisništvo vicepostulatora fra Miljenka Stojića, gvardijana širokobriješkog samostana fra Tomislava Puljića, drugih gvardijana i većeg broja fratara iz cijele Hercegovine. Vrijedi istaknuti da je misno čitanje pročitao fra Rade Dragičević, učenik ubijenog fra Martina Sopte.

Provincijal je u propovijedi istaknuo sljedeće: »I kad je bilo najteže, Provincija se okupljala slaveći žrtvu Jaganjca sjedinjujući se u njoj s nebeskom liturgijom, uvijek nalazeći hrabrih fratara, poput mučenika iz Abitinije, u Africi, koji su rekli svojim tužiteljima: "Slavili smo večeru Gospodnju jer nje se ne može odreći; Mi ne možemo živjeti bez večere Gospodnje"!« Osvrnuvši se na pokop dvojice fratara, provincijal je nastavio: »O draga moja braćo, fra Martine i fra Slobodane, tko vam može izmjeriti bol koju ste prošli, tko suze prebrojiti?! Jedno znam: Niste se pokolebali. Uzeli ste na svoja pleća svoj križ i kročili pravom stranom svoje Kalvarije. I na vašem kalvarijskom putu čuli su se udarci bičeva, padale su poruge i psovke, odzvanjale pljuske. Ne znam jeste li susreli ijednog Šimuna ili Veroniku. Eto, to vam mi svojom molitvom i ovim ukopom danas želimo biti!« Naglasivši da je do sada pronađena tek polovica ubijenih fratara, izrazio je želju da se pronađu grobovi ostalih fratara, ali i grobovi tisuća i tisuća umorenih vjernika.

ju sv. mise vicepostulator fra Miljenko Stojić zahvalio je svima koji su kroz ove dane sudjelovali u molitvenome programu, onima koji su pomogli u pripremi ove obljetnice i svima koji tijekom cijele godine pomažu rad Vicepostulature. Posebnu zahvalu uputio je fra Marku Ešegoviću, koji je kroz prethodna tri dana predvodio molitveni program i sv. mise zadušnice za naše pobijene fratre i puk.

Portali hercegovinalive.com, brsvijet.net, franjevci-siroki-brijeg.info, pobijeni.info te Radiopostaja Široki Brijeg (radiosirokibrijeg.com) prenosili su uživo program iz širokobriješke samostanske crkve kroz ova četiri dana te je fra Miljenko i njima uputio riječi zahvale što su bili na raspolaganju kako bi oni koji nisu mogli doći na Široki Brijeg, a željeli su pratiti ovaj molitveni program, sve pratili putem njihovih portala. Zahvalio je i drugim medijima na njihovu doprinosu.

Prije početka ovoga programa od 13 sati u crkvi su u lijesovima prekrivenima hrvatskom zastavom bili izloženi posmrtni ostatci fra Martina Sopte i fra Slobodana Lončara koji su pronađeni u Ljubuškom, na Tomića njivi, i prošle godine identificirani. Nakon sv. mise uslijedio je njihov pokop. Lijes s posmrtnim ostacima fra Martina Sopte nosio je fra Hadrijan Sivrić, koji je bio njegov učenik, a lijes svoga strica fra Slobodana Lončara nosio je fra Milan Lončar.

Od ukupno 66 ubijenih hercegovačkih fratara za sada su znani grobovi njih tridesettrojice, a od toga su 24 pokopana u širokobriješkoj samostanskoj crkvi. Nadamo se da će, uz Božju pomoć, biti pronađeni i ostali ubijeni fratri i dostojno pokopani. Stoga, svi oni koji imaju bilo kakve informacije koje bi u tome mogle pomoći, neka se što prije jave Vicepostulaturi. ✍

MISA ZADUŠNICA ZA HERCEGOVAČKE FRANJEVCE – ŠIROKOBRIJEŠKE MUČENIKE

Sisak, 8. veljače 2014. (*biskupija-sisak.hr*) – Svetom misom zadušnicom koju je u prepunoj samostanskoj crkvi Bezgrješnoga začeca BDM u zagrebačkoj Dubravi 7. veljače predvodio sisački biskup Vlado Košić, franjevci Hercegovačke provincije Uznesenja Marijina sa

središtem u Mostaru i Zavičajna zajednica Široki Brijeg iz Zagreba uz rodbinu te više od tisuću vjernika, štovatelja širokobrijeških mučenika, sjetili su se 66 hercegovačkih franjevaca ubijenih u Drugome svjetskom ratu i poraću, a posebno 69. obljetnice mučeničke smrti dvanaestorice širokobrijeških fratara koje su 7. veljače 1945. u samostanu na Širokom Brijegu zvjerski pobili pripadnici partizanskih jedinica. Sumisili su gvardijan fra Draženko Tomić, vojni generalni vikar dr. o. Jakov Mamić, OCD, franjevci iz samostana, petorica franjevačkih đakona, više svećenika redovnika – dominikanca i isusovaca rodnom iz Hercegovine te veći broj biskupijskih svećenika. Zbor franjevačkih bogoslova pjesmom i liturgijskim čitanjima animirao je ovo spomen-slavlje mučenika, na početku kojega je biskupa, svećenike i sve okupljene vjernike, među kojima je bio i zagrebački gradonačelnik Milan Bandić, pozdravio gvardijan fra Draženko.

U propovijedi je biskup Košić rekao da je jasno i posve nedvojbeno da su franjevce pobili partizani po nalogu samog partijskog vrha, i to samo zato što su bili katolički svećenici, te da su, prema istraživanju Damira Šimića, partizani pokušavali nagovoriti i pridobiti franjevce da se pridruže njihovom pokretu, ali kako to nisu uspjeli, smatrali su ih političkim neprijateljima i zato je došla naredba da ih se treba likvidirati.

Govoreći o pročitanoj Božjoj riječi, biskup je istaknuo da ona donosi dvije veoma bitne poruke koje se odnose upravo na franjevce mučenike. »Prva je, izrečena u Knjizi Sirahovoj, gdje smo čuli kako je opisan David, a mogli

bismo ju prereći u smislu da najslabiji može biti najjači ako se pouzda u Gospodina; te druga, koju nam donosi današnje evanđelje, koje govori o mučeništvu sv. Ivana Krstitelja, a mogli bismo tu poruku sažeto reći da premda je prorok Božji ubijen, njegova je riječ pobijedila te i nakon

njegove smrti unosi strah u srca ubojica«, rekao je biskup istaknuvši u nastavku da je krvnik, kako nam iznosi današnje evanđelje, odrubio Ivanu Krstitelju glavu, ali i kako je on bio samo mač u rukama gorih krvnika, Heroda i Herodijade. »Kada se danas u Hrvatskoj govori o Udbi koja je ubijala Hrvate po domovini i svijetu, sav se odium želi prebaciti na tu službu. Međutim, oni su bili samo krvnici, Herodi su bili naredbodavci, koji su zapravo okrvavili ruke. Oni su stolovali u bijelim dvorima, uživali u plesu i društvu visokog sloja, ispijali skupocjena pića s najvišim državicima svijeta – i bili zavodnici i izvor smrti za tolike muševce i žene, za svećenike i časne sestre, za tolike bogoslove i sjemeništare. Nije nevažno da se i danas u hrvatskom društvu želi na sve načine prikriti ta istina i da ne samo krvnici nego i Herodi uživaju zaštitu sustava i države koja se ne želi odreći svih zločina i zločinaca«, upozorio je biskup.

Biskup Košić podsjetio je da je naš hrvatski narod, na žalost, kroz povijest prolazio mnoga mučeništva, ali da nijedno nije bilo tako strašno kao razdoblje u kojem su ubijeni i hercegovački franjevci kojih se danas spominjemo i čiju žrtvu slavimo. »Oni su ugrađeni u našu povijest, ali oni su i zalag naše budućnosti. Neka nas sve nadahnjuju za hrabro svjedočenje naše vjere, za vjernost Bogu i Domovini, neka zagovaraju naš hrvatski narod pred licem Božjim«, rekao je biskup te na kraju pozvao na molitvu za hercegovačke franjevce – širokobriješke mučenike. ✍

TOMISLAVGRAD: SVETA MISA ZADUŠNICA ZA RATNE I PORATNE ŽRTVE KOMUNISTIČKOGA ZLOČINA

Tomislavgrad, 10. veljače 2014. (fra Mate Tadić) – U samostanskoj spomen-bazilici sv. Nikole Tavelića te crkvi župe sv. Mihovila Arkandela u Tomislavgradu 9. veljače u 18 sati proslavljena je sveta misa zadušnica za žrtve komunističkoga zlosilja Drugoga svjetskoga rata i poraća Hercegovačke franjevačke provincije i Mostarsko-duvanjske biskupije. Sv. misu predvodio je gvardijan franjevačkoga samostana i župni vikar fra Ante Pranjčić. Kod misnoga slavlja sumisila su jedanaestorica svećenika franjevaca: fra Vinko Kurevija, župnik u Seonici i dekan Duvanjskoga dekanata, fra Mladen Rozić, župnik u Bukovici, fra Jozo Radoš, župnik u Roškom Polju, fra Mate Logara, župnik u Šuici, fra Bože Milić, župnik u Drinovcima, fra Petar Drmić, župni vikar u Bukovici, fra Mirko Bagarić, župni vikar i samostanski ekonom u Tomislavgradu, fra Ante Ivanković, župni vikar u Tomislavgradu, fra Josip Mioč, župni vikar u Tomislavgradu, fra Josip Jolić, na službi u Tomislavgradu te fra Mate Tadić, župni vikar u Tomislavgradu. Mladi iz duvanjske Frame pjesmom su i prigodnim recitalom uzveličali ovo slavlje te sudjelovali u misnim čitanjima i prigodnoj molitvi vjernika.

Ispred oltara postavljen je veliki pano s likovima 66 franjevaca Hercegovačke franjevačke provincije, ratnih i poratnih žrtava komunističkoga zločina, s isto toliko upaljenih svijeća. Prigodni recital započeo je molitvom: »Svevišnji, Gospodine dobri, vjera nam govori da nitko od Tvojih malenih nije izgubljen, a sjećamo se i kako si po proroku rekao da je ime svakoga od nas urezano u dlan Tvoje ruke. Ovdje, pred nama, imena su naših fratara koji su Ti željeli služiti u redu Manje braće... Mi danas izgovaramo njihova imena i molimo za njih Tvoje milosrđe: da ih privedeš gledanju svoga lica. Njih dvadesetčetvorica pokopana su na Širokom Brijegu, na poznatim mjestima pokopano ih je još devet, a za njih 33 ne zna se mjesto pokopa, ali nitko od njih nije zaboravljen.«

Potom su pročitana imena 66 ubijenih, spaljenih i nestalih franjevaca kao i Duvnjaka don Ante Zrne

ubijenoga u Dubrovniku. »Za sve njih, kojima smo tijela ovdje sahranili, kao i u Maclju, Čitluku, Kočerinu i Međugorju, ali i za one koje je Neretva odnijela, i one koji su umoreni negdje tamo prema moru, i one pokopane negdje na području Širokog Brijega, i one ubijene u Ljubuškom, Čitluku, Znanaglinama i Čapljini, i one umorene na Križnome putu, molimo Tebe, u dan svog slavnog dolaska, da se naši pobijeni fratri nađu na Tvojim strani i da njihova tjelesa suobličiš slavnome tijelu svome.«

Predvoditelj misnoga slavlja fra Ante na početku je istaknuo: »Večeras smo se okupili za mučenike iz našeg hrvatskog naroda. Pred očima su nam stotine tisuća vjernika, tisuće i tisuće mladih vojnika, više od 643 službenika Crkve u Hrvata, svećenika, bogoslova, časnih sestara. Toliki nemaju ni grobno mjesto, niti znamo za njihove zemne ostatke. Ali, sigurni smo da Bog zna za sve njih i molimo Ga da im dade počinka u svom kraljevstvu. Posebice nam je na srcu 11.431 ubijan vjernik i 81 svećenik iz naše biskupije i Franjevačke provincije: 66 fratara i 14 biskupijskih svećenika u Drugom svjetskom ratu i poraću.« Predsjedatelj slavlja nadalje je naglasio: »U našem duvanjskom kraju poubijano je 2.026 katoličkih vjernika te sedam svećenika ili bogoslova. Ubijeni su jer su bili vjerni Kristu i svome hrvatskome rodu.« Kao uzor i poticaj nama danas fra Ante je istaknuo njih sedmoricu, koji su u svetopisamskom broju punine stvorili krug oko Duvna, preko Kongore, Mesihovine, Roškog Polja, Tubolje, Blažuja do Tomislavgrada: fra Stjepana – Nikole Naletilića, župnika u Kongori, mučena 24. svibnja 1942. u 38. godini života; fra Ludovika – Ivana Radoša, rodom iz Blažuja pokraj Tomislavgrada, ubijena 7. veljače 1945. u 20. godini života na Širokom Brijegu; fra Miljenka – Ivana Ivankovića, rodom iz Tubolje pokraj Tomislavgrada, ubijena 8. veljače 1945. u 21. godini na putu za Split; fra Jaku – Antu Križića iz Roškog Polja, ubijena 9. veljače 1945. u Čitluku u 52. godini života; tadašnjega župnika u Gradnicima fra Filipa – Juru Gašpara, rodom iz Roškog Polja, ubijena 10. velja-

ča 1945. u 52. godini života; fra Julijana – Berislava Petrovića, podrijetlom iz Mesihovine, bogoslova zarobljena i ubijena kod Krapine 4./5. lipnja 1945. te don Antu Zrnu rodom iz Duvna, tadašnjega župnika u Viru, ubijena u Dubrovniku 1945.

U prigodnoj propovijedi istaknuta je vjernost kršćanskoga mučenika sve do smrti, nepokolebljivost u vjeri, čvrste nade i pouzdanja u najtežim trenucima životne borbe. »Trpljenje ili mučeništvo podnosi se samo iz vjernosti i ljubavi prema dobrom Bogu.« Mučenik je svjedok Isusa Krista, koji kroz molitvu, zavjete i sveto ređenje daje životni dokaz i pokazuje uzrok podnošenja mučeništva iz ljubavi i hrabrosti vjere u Božje spasenje. »Bila je to velika životna priprema do odlučujućega trenutka svjedočanstva vlastitom krvlju... Naši poubijani mučenici posvjedočiše da ima nešto puno važnije i veće od ovoga zemaljskoga života i stjecanja. Slijedili su Krista i podnijeli svoje muke, ali su zato bili svjetlo i sol na ovoj zemlji. Ostavili su nam poruku kako je važna evanđeoska poruka, biti "svjetlo svijeta i sol zemlje" pa kad je i vrlo teško.«

Duvanjski je puk molitvom i pjesmom uzveličao misno slavlje dok su mladi u ime nazočnih iznijeli zajedničke molitve, između ostaloga i »da u mnogim žrtvama naše mučeničke, ali slavne prošlosti, prepoznamo Bož-

ju ruku pomoćnicu te da se učimo nesebično žrtvovati za dobro svoje subraće zahvaljujući Bogu za dar života i opstanak na ovim prostorima.« Uz sav trud, napore i zalaganje na općoj i pojedinačnoj razini, molilo se i »za pothvat otkrivanja istine o mučeničkoj smrti svećenika, redovnika i redovnica ubijenih tijekom rata i poraća da njihova žrtva ne bude uzaludna, nego da nas nadahnjuje na svjedočansku ljubav prema Bogu i bližnjemu.«

I pred nas se u današnjem svijetu i vremenu stavlja poruka i zadaća s pozivom življenja dara, što nam ga naši pređi i mučenici svjedočanske vjere našega naroda u zalag ostaviše. U odmaku vremena od teških i nemilih ratnih i poratnih godina za naš hrvatski narod uviđamo da ne možemo niti u današnjem svijetu i vremenu živjeti bez mučeništva.

Kristov se život i dandanas ponavlja u kršćanima. Po riječima pape Franje kršćani su u suvremenom svijetu najprogonjenija skupina ljudi te se krvno mučeništvo traži i u 21. stoljeću. Na našim područjima krvno se mučeništvo danas ne traži, ali smo u vremenu kada se traži neprestana i trajna žrtva. Ni u današnjem vremenu nema jeftina kršćanstva i nije lako živjeti po Božjim zapovijedima i nasljedovati Krista, ali je unatoč svemu potrebno ostati vjeran do kraja po uzoru na naše mučenike, jer nakon svakoga Velikog petka slijedi uskrsnuće! ✎

MOSTAR: PREDSTAVLJEN ZBORNIK HRVATSKI MUČENICI I ŽRTVE IZ VREMENA KOMUNISTIČKE VLADAVINE

Mostar, 13. veljače 2014. (Josipa Vukoja / Vicepostulatura) – Dana 12. veljače u 18 je sati u katedrali Marije Majke Crkve i Kraljice neba u Mostaru održana sveta misa zadušnica za pobijene u Drugome svjetskom ratu i poraću, koju je predvodio gospičko-senjski biskup don Mile Bogović uz sumisništvo druge dvojice biskupa, provincijala i 20-ak svećenika te zamjetan broj puka Božjega. Nakon toga je u velikoj katedralnoj dvorani predstavljen zbornik *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*.

Svetu misnu zadušnicu i predstavljanje zbornika glazbeno su popratili članovi velikog mješovitog katedralnog zbora »Marija« pod ravnanjem maestra don Nike Luburića i uz orguljsku pratnju s. Mateje Krešić. Voditelj programa bio je fra Miljenko Stojić.

Na početku predstavljanja nazočne je pozdravio mjesni biskup dr. don Ratko Perić koji je, između ostalo-

ga, podsjetio na postupak proglašenja blaženim Alojzija Stepinca te da je iz Vatikana stigla vijest da će blaženi Alojzije uskoro biti proglašen svetim. Pritom je biskup izrazio nadu da će i neke od žrtava iz Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije jednoga dana biti proglašene mučenicima, odnosno blaženicima i svetcima.

Prvi govornik, biskup dr. don Tomo Vukšić, u svom je izlaganju progovorio o stradanju crkvenih osoba i vjernika u BiH te o mogućim blaženicima i svetcima. U postotcima je izrazio gubitke pojedinih crkvenih zajednica: »Kad se gubitci svih pojedinih zajednica usporede s ukupnim brojem članova, koje su te iste zajednice bez ovih gubitaka mogle imati 1945., onda je Banjolučka biskupija izgubila čak 41,93 % svojih svećenika, Mostarsko-trebinjska 40 %, hercegovački franjevci 36,77 %, bosanski franjevci 24,47 %, Sarajevska nadbiskupija 21,95 % i trapisti 5 %.«

Dr. Marko Tokić govorio je o zborniku koji se sastoji od radova s međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 25. i 26. travnja 2012. pod nazivom »Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine«. Nastojeći u slušateljima potaknuti zanimanje za zbornik, pored općih podataka o njemu, iznio je i

pojedine zanimljivosti i navode koje je držao bitnima za razumijevanje njegova sadržaja.

Biskup dr. don Mile Bogović govorio je o radu Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. Ukratko je predstavio povijest rada ove Komisije te iznio najvažnije

stavke njezina djelovanja posebno se osvrnuvši na popis svih žrtava komunističke vladavine, koji će se, u suradnji sa župnicima, provesti u svim biskupijama i nadbiskupijama. Naglasio je da bi Crkva trebala popisati samo mučenike, ali s obzirom na to da državne vlasti ne provode popis ostalih žrtava, Crkva će

popisati sve pobijene katolike. Biskup Bogović izrazio je zadovoljstvo održanim skupom, koji je bio jako dobro posjećen, te nadu u povoljne odjeke u daljnjem radu Komisije HBK i BK BiH, a posebno pri provođenju popisa žrtava. ✍

SVETA MISA ZA POBIJENE FRATRE I PUK U MOSTARU

Mostar, 15. veljače 2014. (MIRIAM) – U petak 14. veljače u 18 sati u franjevačkoj crkvi u Mostaru proslavljena je sv. misa za sedmoricu fratara koje su partizani na taj dan prije 69 godina odveli iz samostana, mučili, ubili i bacili u Neretvu. Ubojstvom provincijala fra Lea Petrovića (r. 1883.), gvardijana fra Grge Vasilja (r. 1886.), a uz njih još fra Joze Bencuna (r. 1869.), fra Rafe Prusina (r. 1884.), fra Bernardina Smoljana (r. 1884.), fra Kazimira Bebeke (r. 1901.) i fra Nenada Pehara (r. 1910.), komunisti su udarili u glavu Hercegovačke franjevačke provincije.

Uz navedene fratre u sv. misu uključene su sve nevine žrtve Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskoga rata s područja Mostara.

Prije sv. mise gvardijan fra Iko Skoko, vicepostulator fra Miljenko Stojić, nekoliko fratara i članova HKUD-a Rodoč zapalili su svijeće i pomolili se na Čekrku, predmnijevanu mjestu ubojstva fratara.

Sv. misu predslavio je mostarski gvardijan fra Iko Skoko uz suslavlje provincijala fra Miljenka Šteke, vicepostulatora fra Miljenka Stojića, generalnog vikara naših biskupija don Željka Majića i sedamnaest franjevac sve-

ćenika.

Pred početak sv. mise glumac Robert Pehar potrebnim je glasom pročitao ulomak iz knjige *Apokaliptični dani* fra Janka Bubala koji govori o ubojstvu ne samo mostarskih nego i svih ostali fratara, njih sveukupno 66. Za vrijeme čitanja prepuna je crkva odisala svečanom tišinom i pijetetom.

U uvodu u sv. misu fra Iko je, između ostaloga, ustvrdio: »Zacijelo su Drugi svjetski rat i poraće bili najteže razdoblje u povijesti našega naroda u BiH. U razdoblju 1941. – 1952. u BiH smrtno je stradalo 160 katoličkih svećenika i devet časnih sestara. U Drugom svjetskom ratu i poraću stradalo je oko 10 % našega puka. Iz Hercegovine je stradalo oko 16.000 vjernika. Godina 1945. bila je najteža. Samo u toj godini ubijena su 104 svećenika. Tolik broj stradalih nije slučajnost, nego je to dobro isplanirano uništenje naše Crkve i narodnoga bića. Međutim, narod koji ima dušu ne može se ni ubiti ni uništiti. Narod koji se čvrsto veže uz Boga unatoč svim slabostima, grijesima, teškoćama, svim križevima i svim progonima, zatiranjima i mučenjima, jer ima dušu, ne može se ni ubiti ni uništiti.«

Oslanjajući se na misno čitanje iz Knjige o Makabejcima, u kojoj se govori o svjedočkoj smrti braće Makabejaca za pravu vjeru i živoga Boga, fra Iko je mučeničku smrt naših fratara nazvao svjedočkom. Nisu se dali smesti ni pokolebati u svojoj vjeri iako su gledali smrti u oči. »Povijest Crkve je

povijest svjedoka. Povijest naše mjesne Crkve i povijest franjevaca u BiH, i dične franjevačke provincije "Bosne Srebrene" i Hercegovačke franjevačke provincije, povijest je svjedoka. Povijest je našeg samostana sv. Petra i Pavla u Mostaru povijest svjedoka 1563. – 1945.«, naglasio je fra Iko.

Nakon što je ukratko predstavio mostarske ubijene fratre, propovijed je završio riječima: »Što je bio cilj mučenja i ubijanja franjevaca na Širokom Brijegu, Mostaru, Ljubuškom, Kočerinu i drugim mjestima u Hercegovini i šire? Veliki ruski književnik Aleksandar Solženjicin napisao da čistka u njegovoj domovini nije birala ljude nasumice, nego je bila usmjerena na ljude s istaknutim čudorednim i duhovnim značajkama. Komunistička čistka u Hercegovini također nije rađena nasumice, nego je usmjerena na fratre, svećenike i druge hrvatske velikane

duha jer su htjeli tako ubiti duh jednoga naroda i njegovu vjeru, našu Hercegovačku franjevačku provinciju i našu Crkvu! Što smo mi naučili iz toga? Naučili smo da mi ljudi možemo biti okrutni, ali i, kako kaže Kushner o sposobnosti ljudskog duha, možemo pobijediti okrutnost, opro-

stiti i živjeti! Hvala Bogu što nas poziva, krijepi i snaži da u sebi pobijedimo okrutnost, oprostimo i živimo. Blaženi papa Ivan Pavao II. rekao je da je potrebno da mjesne Crkve učine sve da se ne prepusti zaboravu spomen na one koji su pretrpjeli mučeništvo! Mi smo dio naše mjesne Crkve, zato pomozimo da naša mjesna Crkva preko svakog od nas pojedinačno te preko naše Vicepostulature "Fra Leo Petrović i 65 subrača" i naše Hercegovačke franjevačke provincije ne prepusti zaboravu spomen na one koji su pretrpjeli mučeništvo.«

Sv. misno slavlje uveličao je veliki župni zbor »Sv. Cecilija« pod ravnanjem s. Slavice Filipović. Na kraju je Lucija Hrستیć otpjevala pjesmu »Naši pastiri«, za koju je sama napisala tekst i note, a nedavno je izišla kao singl. ✍

NA HUMCU SLAVljena MISA ZA SVE ŽRTVE RATOVA S PODRUČJA OPĆINE LJUBUŠKI

Humac, 17. veljače 2014. (MIRIAM) – Nakon Širokog Brijega (7. veljače), Zagreba (7. veljače), Tomislavgrada (9. veljače), Mostara (14. veljače) te mnogih drugih župa diljem Hercegovine i u humačkoj je župi u nedjelju 16. veljače vrlo svečano slavljena je sv. misa za pobijene fratre i puk s područja Ljubuške općine. U 18 sati u prepunoj crkvi puka Božjega, svih starosnih dobi, a posebno je bio uočljiv velik broj mladih, sv. misu predslavio je humački gvardijan fra Velimir Mandić u suslavlju s provincijalom fra Miljenkom Štekom, vicepostulatorom fra Miljenkom Stojićem i 23 fratra svećenika.

Pred sv. misu novak fra Lovro Šimić u pozdravnim je riječima naglasio da ove večeri posebno molimo za sve žr-

tve Prvoga svjetskog rata, 2.279 osoba s područja Ljubuške općine koje su ubijene u Drugom svjetskom ratu i poraću, za sve pokojne svećenike i fratre koji po mjestu rođenja pripadaju humačkom samostanu ili su iz drugih područja, a ubijeni su oko Ljubuškog.

Nazočni župnici pročitali su podatke o broju pobijenih iz svojih župa:

1. Iz župe sv. Ante Padovanskog, Humac, ubijeni su: Bijača 40, Cerno 53, Crnopod 27, Crveni Grm 110, Hardomilje 63, Hrašljani 48, Humac 87, Lisice 49, Ljubuški 28, Miletina (župa sv. Jakova u Međugorju) 46, Mostarska Vrata 49, Pregrade 73, Prolog 39, Radišići 189, Teskera 39, Zvirici 40. Ubijeni fratři i svjetovni sveće-

nici: prof. fra Leonardo Rupčić, fra Kornelije Sušac i fra Nikola Ivanković, don Stanko Čotić, don Ante Čotić i bogoslov Srećko Čotić. Zatvoreni u Ljubuškom i ubijeni na raznim mjestima: fra Paško Martinac (negdje na području Ljubuškog), fra Martin Sopta i fra Slobodan Lončar (pronađeni u Ljubuškom), fra Julijan Kožul i fra Zdenko Zubac (pronađeni u Zagvozdu).

2. Iz župe sv. Josipa Radnika, Grljevići, ubijeni su: Grljevići 53, Lipno 79. Fratри: dr. fra Fabijan Paponja, fra Fabijan Kordić i fra Krsto Kraljević.

3. Iz župe sv. Marka Evandeliste, Klobuk, ubijeni su: Klobuk 136. Fratри: fra Marko Barbarić i dr. fra Leo Petrović, provincijal.

4. Iz župe Presvetog Srca Isusova, Studenci, ubijeni su: Stubica 46, Studenci 134. Fratри: dr. fra Radoslav Vučkšić, fra Andrija Jelčić, fra Nenad Pehar i fra Lujko Miličević.

5. Iz župe Presvetog Srca Isusova, Šipovača-Vojnići, ubijeni su: Doli 25, Greda 13, Kašče 8, Šipovača 60, Vojnići 55.

6. Iz župe sv. Ilije Proroka, Veljaci, ubijeni su: Grab 103, Orahovlje 8, Vašarovići 92, Veljaci 117. Fratри: dr. fra Bono Jelavić i fra Metod Puljić.

7. Iz župe sv. Paškala, Vitina, ubijeni su: Grabovnik 49, Otok 29, Proboj 82, Vitina 210. Fratри: fra Bonifacije Majić, fra Kažimir Bebek, fra Svetislav Markotić, fra Ante Majić i fra Stjepan Majić.

Budući da po ustrojstvu Hercegovačke franjevačke provincije humačkom samostanu pripadaju i župe iz grudske općine, župnici su također pročitali imena ubijenih fratara i svećenika iz tih župa. Pobjijeni fratри i svećenici iz župe sv. Mihovila Arkandela, Drinovci: dr. fra Krešimir Pandžić, dr. fra Arkandeo Nuić, fra Anđelko Nuić, dr. fra Radoslav Glavaš, prof. fra Borislav Pandžić, fra Žarko Leventić, fra Emil Stipić te don Ilija Tomas, don Andrija Majić (mlađi), don Jerko Nuić i don Ante Krešimir Buconjić. Pobjijeni fratри iz župe sv. Stjepana Prvomučenika, Gorica-Sovići: fra Križan Galić i fra Melhior Prlić. Ubijeni fratar iz župe sv. Ivana Krstitelja, Ružići, jest fra Maksimilijan Jurčić. Iz župe Bezgrješnog začeca BDM, Tihaljina, ubijena je časna sestra Regina Šima Milas.

U svojoj propovijedi fra Velimir je između ostalog naglasio: »Danas smo ovdje kako bismo se prisjetili svih naših pradjedova koji su nestali ili poginuli u Prvome svjetskom ratu, svih pobjijenih ili nestalih u Drugome svjetskom ratu i poraću, njih 2.279, kao i svih fratara i svećenika koji su podrijetlom iz naših krajeva, njih 26, ili su mučeni ovdje oko Ljubuškoga, ili odvedeni s Humca te bez suđenja ubijeni i negdje zatrpani, njih 5. U Hercegovini je još ubijeno 14 biskupijskih svećenika i dva bogoslova. Naravno da uključujemo u svoje molitve i sve

pokojne branitelje koji su nedavno u Domovinskom ratu poginuli na bojišnici ili umrli od posljedica rata u kojem su branili svoja i naša ognjišta. A njih je točno 105 i još tri civilne žrtve, dvoje djece i jedna medicinska sestra.«

Osvrnuo se kratko na mučeničku povijest hrvatskog naroda i kazao: »Naši su predci bili prva crta u obrani Europe od Turaka, krvavo su zaslužili časni naslov *predzide kršćanstva* podnoseći strašne zulume, muke i progone turskih osvajača 1463. – 1878. Iza turskih progona uslijedio je Prvi svjetski rat, a zatim najkrvavije razdoblje hrvatske povijesti – Drugi svjetski rat i njegovo još krvavije poraće. Ako, na žalost, ne znamo koliko je Hrvata poginulo u Prvome svjetskom ratu, znademo da je u Drugom samo s područja naše općine ubijeno najmanje 2.279 naših očeva i djedova, većinom na Križnome putu. Sjetimo se Bleiburga, Maclja, Maribora, raznih logora i jama diljem Slovenije, Hrvatske, BiH, Srbije... Da bismo što bolje razumjeli bešćutnost ubojica, dobro se sjetiti da su u Vrgorcju 28. siječnja 1945. ubili trudnicu Stanu Dodig, r. Nižić, ženu Barišinu i njezinu svekrvu...«

Iznio je i podatak da su »od završetka Drugog Svjetskog do Domovinskog rata 92 hercegovačka fratra osuđena na nevjerojatnih 321 godinu tamnice, a da su odrobijali čak 223 godine, 9 mjeseci i 12 dana! Od toga su šestorica osuđena na smrt, jednoga su ubili kundacima, petorica su, eto, velikodušno preinačili kaznu na 20 godina robije... kako je istraživao fra Andrija Nikić.«

Možda je široj javnosti manje poznata činjenica, i koju treba posvijestiti, da su »komunističke vlasti u BiH časnim sestrama oduzele sve kuće, ostavile samo malo prostora za boravak starijih sestara, a sve sposobne sestre rastjerale i zabranile im nositi redovničku odjeću«, istakao je fra Velimir te dodao: »Fra Žarko Ilić je, prema knjizi s. Natalije Palac *U knjigu života upisane*, izračunao da su 24 školske sestre franjevke iz Hercegovine provele 37 godina i 11 mjeseci u jugokomunističkim tamnicama, a jednu su i ubili. Zatvarane su i sestre milosrdnice, ali o njima još nemamo podataka. Fra Žarko je, prema podacima objavljenima u knjizi biskupa Ratka Perića *Da im spomen očuvamo*, izračunao da je sedam biskupijskih svećenika provelo 30 godina i 8 mjeseci u komunističkim tamnicama. A još nigdje nije popisano robijanje naših mladića i djevojaka, muževa i žena. Ni do danas nikom nije stalo do toga da barem popiše imena svih hrvatskih uhićenika i uhićenica 1945. – 1990.«

Fra Velimir je zamolio sve nazočne da takve stradalnice iz svojih obitelji i rodbine popišu i donesu te popise u samostan. Svi su oni stradali zato što su bili svjesni vjernici i članovi svoga hrvatskog naroda. Njihova je žrtva poziv nama danas: »Ne budite izdajice ni svoje vjere i moralu, ni svoga roda ni svoga naroda! Ne zaboravite ono što vam je Isus rekao: "Vi ste sol zemlje! Vi ste svjetlost

svijeta!» «, kazao je fra Velimir.

Te svoje riječi potkrijepio je jednim svijetlim primjerom iz ljubuške tamnice u poraću Drugoga svjetskog rata: »Pok. fra Jerko Karačić opisuje kako je u malom podrumskom, vlažnom, smrdljivom prostoru u ljubuškoj tamnici bilo više uhićenika. Među njima su

bila i dvojica momaka koji su se fra Jerki ponudili da će oni legnuti na vlažni i hladni pod kako bi njemu omogućili da on legne na suho da se ne nahladi! Kakav divan primjer ljubavi prema bližnjemu!«

»Ali što danas možemo učiniti za njih i sebe?« upitao je fra Velimir i u nastavku propovijedi odgovorio navodeći riječi vojnog biskupa mons. Tome Vukšića iz knjige *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*: »Mnogo puta sam imao dojam da se o stradanju nevinih svećenika i vjernika govorilo i pisalo poglavito kako bi se upozorilo na beskrajnu mržnju neprijatelja koji su ih pogubili. Tako se govor o žrtvama nerijetko pretvarao u govor o banditima različite vrste i njihovoj zloći te je, na žalost, mržnja protivnika Crkve i našega naroda često postajala središnja tema. Stoga smatram da je konačno došlo vrijeme da se prestane baviti mržnjom zločinaca, a da se počne govoriti o ljubavi žrtava. Nama vjernicima nadahnuće mora biti ljubav stradalnika... Neki su od njih zacijelo završili život na način koji je vrlo sličan

umiranju mučenika prve Crkve... Stoga je vrijeme da promijenimo način govora o njihovoj tragediji i naš odnos prema njima. Umjesto upiranja prstom u zločince, započnimo tražiti svece i mučenike, ali na crkveni, kanonski i službeni način jer Crkva koja ne prepoznaje svoje duhovne velikane, ozbiljno dolazi u

opasnost zauvijek ostati mala Crkva sitne duše.«

U smislu ovih biskupovih riječi dobro je znati da je naša Hercegovačka franjevačka provincija započela proces za proglašenje mučenika naših fratara pod naslovom: *Postupak mučeništva »Fra Leo Petrović i 65-orica subraće«*.

Blaženi papa Ivan Pavao II. rekao je: »Potrebno je, da mjesne Crkve učine sve, da se ne prepuste zaboravu spomen onih koji su pretrpjeli mučeništvo!«

Na kraju svoje propovijedi fra Velimir je ustvrdio i pozvao: »Mi smo dio naše mjesne Crkve, zato pomozimo da naša mjesna Crkva preko svakog od nas pojedinačno, te preko naše *Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65-orica subraće«*, naše franjevačke provincije kao i biskupije ne prepusti zaboravu spomen onih koji su pretrpjeli mučeništvo.«

Sv. misno slavlje uveličao je veliki župni zbor Sv. Ante pod ravnanjem s. Robertine Barbarić, a osmorica novaka Hercegovačke franjevačke provincije čitali su i posluživali kod sv. mise. ✍

IZIŠLA KNJIGA FRA JANKA BUBALA APOKALIPTIČNI DANI

Široki Brijeg, 25. veljače 2014. (Josipa Vukoja / Vicepostulatura) – Prije nekog je vremena u izdanju Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, Matice hrvatske Čitluk i Gradskog kulturnog središta Vrgorac izašla knjiga fra Janka Bubala *Apokaliptični dani*. To djelo objavljeno je 1992. u nakladi Matice hrvatske Zagreb dok je fra Janko još bio živ. Da bi se očuvala izvornost, sada je uz uvodne tekstove napravlje-

na preslika knjige, uz autorovo ime dodano »fra« te dodan njegov novi životopis. Knjigu je uredio fra Miljenko Stojić.

Fra Janko Bubalo rođen je 31. siječnja 1913. u Turčinovićima (Široki Brijeg). Nakon pučke škole pohađao je Franjevačku klasičnu gimnaziju u Širokom Brijegu, a zatim studij bogoslovije u Mostaru i Bratislavi. Još kao gimnazijalac iskazivao je iznimnu sklonost prema pisa-

noj riječi te je kao mlad pjesnik objavljivao u nekoliko časopisa. Koncem Drugoga svjetskog rata prestao je s pisanjem i uništio sve svoje rukopise, a ponovno je počeo pisati sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Fra Janko je sustavno pratio i događanja u Međugorju te objavio i dvije knjige o toj temi. Prvi je svećenik koji je primljen u Društvo hrvatskih književnika, a za književni rad i domoljublje primio je odličje prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana.

Knjiga *Apokaliptični dani* govori o fra Jankovu viđenju događaja u Hercegovini i šire koncem i nakon Drugoga svjetskog rata. Knjigu je posvetio: »Braći svojoj, poklanoj, dok su šipci cvali a bilo je proljeće tisuću devetsto četrdeset i pete.« U knjizi otkriva kroz što je sve prola-

zio tih godina, ali i razloge svoje duge književne šutnje. Dana 6. veljače 1945. vidio je prolazak partizana prema Širokom Brijegu te je taj dan u Vitini uhićen i odveden u tamnicu u Ljubuški. Na temelju tog boravka u tamnici fra Janko je ostavio vrijedno svjedočenje koje je pomoglo u rasvjetljavanju događaja vezanih za smrt nekoliko fratara. Između ostaloga, u knjizi spominje da je u tamnici vidio fra Martina Soptu i fra Slobodana Lončara, koje su komunisti ubili na lokalitetu Tomića njiva u Ljubuškom. Tijekom posljednjih nekoliko godina pronađeni su njihovi posmrtni ostatci i identificirani te su zajedno s još nekoliko civila 7. veljače 2014. pokopani u širokobriješkoj samostanskoj crkvi. ✍

KONSTITUIRAN ODJEL ZA DRUGI SVJETSKI I DOMOVINSKI RAT HNS-a BiH

Neum, 22. ožujka 2014. (V. M. / hrsvijet.net) – Pod predsjedanjem voditelja Odjela Ilije Vrljića, a u nazočnosti domaćina, načelnika općine Neum Živka Matuška i njegova pomoćnika Vicka Jogunice, u prostorijama Općine Neum 21. ožujka održana je utemeljiteljska sjednica Odjela za Drugi svjetski i Domovinski rat Hrvatskoga narodnoga sabora (ODSDR HNS). Do utemeljenja ovog odjela došlo je nakon dugogodišnjega predanog rada Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača« i općinskih povjerenstava za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugoga svjetskog rata i poraća u Herceg Bosni. Tragajući za svojom pobijenom subračom franjevcima, Vicepostulatura, inače pokretač utemeljenja općinskih povjerenstava, neumorno djeluje još od 2007. Općinska povjerenstva tragaju za žrtvama partizansko-komunističkog zločina svako na svom ozemlju već više od pet godina dok je Koordinacija općinskih povjerenstava utemeljena 2012. i od tada objedinjuje i koordinira njihov rad. Trenutno radi devet povjerenstava, a neke se općine još spremaju pokrenuti ih. U trenutnim okolnostima i državnoj tvorevini u kakvoj živimo općinska se povjerenstva u svom radu umjesto potpore susreću s brojnim i neočekivanim poteškoćama i zaprjekama pa se pokazalo nužnim objedinjavanje rada svih povjerenstava. To bi trebalo uroditi većom učinkovitošću i bržim ostvarenjem temeljnoga cilja: zbrinjavanje posmrtnih ostataka svih žrtava partizansko-komunističkoga zločina, kako vojnika tako i civila iz Drugoga svjetskog rata i poraća u Herceg Bosni.

Na konstituirajućoj sjednici ODSDR HNS imenovan je glavni tajnik, četiri županijska predstavnika, četiri vanjska člana te ustrojene i četiri službe kojima su imenovani voditelji. Za glavnoga tajnika jednoglasno je

izabran Niko Marušić, voditeljem Službe za otkrivanje ratnih zločina imenovan je Pero Kožul, voditeljem Službe za odnose s javnošću i izdavaštvo imenovan je Velimir Mabić, Službu za unutarnju reviziju predvodit će Nikola Koncul, za Službu za odnose s Katoličkom Crkvom te zamjenikom voditelja Odjela i predstavnika Vicepostulature zadužen je fra Miljenko Stojić, predstavnik ŽZH je Vice Nižić, predstavnik HBŽ-a je Mario Bagarić, predstavnik HNŽ-a Ivan Sabljčić, zaduženi za materijalne resurse su Dinko Grbešić i Stanko Kvesić te za odnose s inozemstvom Damir Draškić i Miro Tokić.

Na sjednici je potom podneseno nekoliko izvješća koja su jednoglasno prihvaćena. Posebno valja izdvojiti izvješće o završetku registracije Udruge »Mir international« preko koje će ODSDR HNS voditi projekt izgradnje »Groblja mira« na Bilima te ostvarenje kontakta s krovnom njemačkom Udrugom »Volksbund« koja skrbi o njemačkim žrtvama iz Drugoga svjetskog rata i poraća u svijetu. Također valja izdvojiti hvalevrijednu potporu i pomoć poznatoga hercegovačkoga franjevca fra Miće Pinjuha, trenutno na službi u Švicarskoj, a koji je u cijelosti na sebe preuzeo nabavku vrlo skupog uređaja za otkrivanje kostiju pod zemljom (georadar), koji će biti od velike pomoći i značajno unaprijediti rad svih općinskih povjerenstava. Ova gesta fra Miće Pinjuha tim je važnija jer je ODSDR HNS tragajući za ovim uređajem doživio neočekivane neugodnosti i opstrukcije Ministarstva branitelja Vlade Republike Hrvatske. Naime, kad je ODSDR HNS od pukovnika Ivana Gruića, pomoćnika ministra branitelja zadužena za traganje za nestalim osobama iz Domovinskoga rata u Republici Hrvatskoj, zatražio marku uređaja za otkrivanje kostiju pod zemljom (georadar), uz tisuću različitih izgovora to jednostavno

nisu uspjeli dobiti.

U nastavku sjednice utvrđene su aktivnosti koje bi trebalo poduzeti na lokalitetu Groblja mira na Bilima kako bi ovogodišnji Europski dan sjećanja na žrtve svih totalitarnih režima i u Herceg-Bosni bio dostojanstveno obilježen. Jedan od prvih i osnovnih koraka koje u tom pravcu valja poduzeti jest utvrđivanje crkvene nadležnosti nad budućim memorijalnim Grobljem mira na Bilima, stoga će se žurno upriličiti sastanak s vojnim biskupom msgr. Tomom Vukšićem. Glede građevinskih planova ODSDR HNS primarni je cilj, zaključeno je, do ovogodišnjega Europskog dana sjećanja na žrtve svih to-

talitarnih režima pokušati izgraditi kapelicu kao ishodište budućega velikog kompleksa.

Na kraju sastanka voditelj ODSDR HNS Ilija Vrljić kratko je rezimirao: »Udruga je registrirana, Odjel utemeljen... Što nam još treba da bismo konačno krenuli u ovaj za nas iznimno važan projekt? Zadovoljan sam, naravno da sam zadovoljan! Neum je jedno od naših najstarijih općinskih povjerenstava, dočekali su nas i ugostili vrlo srdačno. Hvala im! Nastavit ćemo s održavanjem sjednica na terenu, svaki put kod drugoga općinskog povjerenstva, jer smo uvjereni da će to dodatno unaprijediti naš rad.« ✍

FRA JANKOVI APOKALIPTIČNI DANI ZNAČAJNA JE KNJIGA KOJA GOVORI O SUDBONOSNIM DANIMA

Čerin, 23. ožujka 2014. (citluk.ba) – *Apokaliptični dani*, memoarska knjiga pokojnog fra Janka Bubala, izašla u nakladničkoj djelatnosti Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, Gradskog kulturnog središta Vrgorac i Ogranka Matice hrvatske u Čitluku, predstavljena je nakon sv. mise u župnoj crkvi na Čerinu. U predavljanju knjige sudjelovali su urednik fra Miljenko Stojić, recenzent Krešimir Šego, čerinski župnik fra Dario Dodig i predsjednik OMH u Čitluku prof. Andrija Stojić.

Nakon kratka uvoda u predavljanje knjige predsjednika OMH Čitluk okupljenima se obratio župnik fra Dario Dodig koji je kazao da mu je drago što je knjiga ponovno ugledala svjetlo dana. Fra Janko je više od tri desetljeća živio i djelovao na Čerinu, a on ga je kao mlad

o kojemu govori, svomu je narodu odao zasluženno priznanje, a sama je knjiga, bez autorove volje, priznanje njemu«, napisao je u svojoj recenziji knjige pjesnik Krešimir Šego koji ju je na današnjem predavljanju u Čerinu okupljenima toplo preporučio. Prema njegovim riječima, knjiga govori o prošlosti, ali o vremenu koje se jako tiče i svih nas danas pa ju je stoga vrlo mudro pročitati.

Knjigu *Apokaliptični dani* za ponovnu je objavu priredio fra Miljenko Stojić. Svoje današnje izlaganje o njoj započeo je riječima: »Kada ovako u ruci držimo knjigu *Apokaliptični dani*, čini nam se da je ona nekako mala. Međutim, to je tako samo po broju stranica i u odnosu na one knjige koje je pisala komunistička strana, a u svojoj biti ovo je velika knjiga koja govori o sudbonosnim danima za nas.« Pozornost slušatelja Stojić je skrenuo i na po-

svećenik na Humcu jedno vrijeme služio u njegovoj starosti i imao prilike slušati o događajima koji se opisuju u knjizi.

»Knjiga *Apokaliptični dani* djelo je pisca, pjesnika, svećenika koji je duboko proživljavao sve ono što je proživljavao i njegov narod. On jednostavno nije htio drukčije. Pišući, desetljećima nakon vremena

svetu »Braći svojoj, poklanoj, dok su šipci cvali a bilo je proljeće tisuću devetsto četrdeset pete«, nakon koje fra Janko poime-nično nabroja njihova imena. »Njih četrnaest poput četrnaest postaja Puta križa, a ova knjiga je poput njihova uskrsnuća jer su oni zaista u njoj uskrsnuli«, kazao je Stojić govoreći o knjizi u koju je Bubalo ugradio

svoja živa sjećanja na apokaliptične dane i dodao kako drži da Bubala u njegovom radu na knjizi nije »omelo« ukazanje Kraljice Mira u župi Međugorje, o kojemu je također pisao, nego mu je ono, naprotiv, pomoglo. »Prava bi šteta bila da se nije pojavila ova memoarska knjiga. Povijest je u njoj prikazana onakvom kakvom se zaista dogodila, a ne onakvom kakvom su je htjeli proglasiti komunisti. Bubalove riječi potvrdila su iskapanja masovnih grobnica na području Ljubuškog. Dosad je prona-

đeno i otkopano 60-ak tijela, a ima ih još«, zaključio je Stojić.

Glazbenim točkama program predstavljanja knjige *Apokaliptični dani* obogatila je Frama Čerin pod vodstvom fra Tihomira Bazine. Današnje predstavljanje bila je ujedno prigoda da se Bubalova knjiga nabavi po pogodnoj cijeni od 10 KM, što je upola manje od njezine redovne cijene. ✍

OBILJEŽENA 68. OBLJETNICA STRADANJA HRVATSKIH VOJNIKA U PODADREŽNJU

Podadrežanj, 21. travnja 2014. (citluk.ba) – Danas je u Podadrežnju slavljenjem sv. mise obilježena 68. obljetnica pogibije petorice hrvatskih časnika i dočasnika Drugoga svjetskog rata. Tradicionalno misno slavlje na Uskrsni ponedjeljak predvodio je fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« uz

Tijekom propovijedi osvrnuo se na nacionalsocijalizam i komunizam, dvije ideologije zajedničkih korijena koje su se kasnije razile i sukobile, ali i kazao nekoliko riječi o Komisiji HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. »Ujedinila su se braća s obiju strana granice i žele među onima koji su pobijeni u Drugom svjetskom ratu i poraću pro-

naći mučenike. Njih ima među svim crkvenim staležima. Trenutno je teško reći koliki je broj ubijenih u hrvatskoj narodu, ali znamo da je taj broj u Hercegovini oko 20.000. S druge strane, komunisti su ubili 563 svećenika, redovnika, redovnica, bogoslova i sjemeništaraca, više nego nacionalsocijalizam u Njemačkoj! Komisija će vrlo brzo poći od župe do župe i popisivati mučenike, ali ujedno i pobijene. Nemojte se bojati svjedočiti o onome što znate. U tome će joj zacijelo pomoći i Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća koje, hvala Bogu, djeluje i na području naše općine. Želimo im Božju pomoć u radu«, kazao je fra Miljenko te nastavio: »Samo Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom je svjetskom ratu izgubila 66 članova. Znamo to, pobili su ih komunisti. No, progoni su nastavljeni sve do pada komunizma. Oko 90 hercego-

naći mučenike. Njih ima među svim crkvenim staležima. Trenutno je teško reći koliki je broj ubijenih u hrvatskoj narodu, ali znamo da je taj broj u Hercegovini oko 20.000. S druge strane, komunisti su ubili 563 svećenika, redovnika, redovnica, bogoslova i sjemeništaraca, više nego nacionalsocijalizam u Njemačkoj! Komisija će vrlo brzo poći od župe do župe i popisivati mučenike, ali ujedno i pobijene. Nemojte se bojati svjedočiti o onome što znate. U tome će joj zacijelo pomoći i Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća koje, hvala Bogu, djeluje i na području naše općine. Želimo im Božju pomoć u radu«, kazao je fra Miljenko te nastavio: »Samo Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom je svjetskom ratu izgubila 66 članova. Znamo to, pobili su ih komunisti. No, progoni su nastavljeni sve do pada komunizma. Oko 90 hercego-

naći mučenike. Njih ima među svim crkvenim staležima. Trenutno je teško reći koliki je broj ubijenih u hrvatskoj narodu, ali znamo da je taj broj u Hercegovini oko 20.000. S druge strane, komunisti su ubili 563 svećenika, redovnika, redovnica, bogoslova i sjemeništaraca, više nego nacionalsocijalizam u Njemačkoj! Komisija će vrlo brzo poći od župe do župe i popisivati mučenike, ali ujedno i pobijene. Nemojte se bojati svjedočiti o onome što znate. U tome će joj zacijelo pomoći i Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća koje, hvala Bogu, djeluje i na području naše općine. Želimo im Božju pomoć u radu«, kazao je fra Miljenko te nastavio: »Samo Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom je svjetskom ratu izgubila 66 članova. Znamo to, pobili su ih komunisti. No, progoni su nastavljeni sve do pada komunizma. Oko 90 hercego-

vačkih franjevaca okusilo je, ili je manji broj to zamijenio globom, komunističku tamnicu. Praktički, tamo su ubijena samo trojica dok je velik broj njih ostao trajno narušena tjelesnoga i duševnoga zdravlja. Danas želimo barem neke među njima proglasiti mučenicima, odnosno blaženima i svetima. Ne ćemo to moći učiniti za sve jer nemamo dokumente i svjedočenja što se točno dogodilo. No, neka samo jedan među njima bude proglašen mučnikom, on će time osvijetliti i žrtvu svih ostalih. Postupak je u punom tijeku i sve lijepo napreduje, no trebat će dosta vremena i snage da se to dovrši. Međutim, to uopće nije važno. Neka traje koliko treba, važno je samo da se mi kao pojedinci i kao zajednica mijenjamo kroz sve to.« Nacional-socializmu i komunizmu fra Miljenko je uz bok stavio današnji globalizam, raznorazna tajna društva i kolonijalizam te dodao da se svijet ne može graditi bez Boga, a propovijed je zaključio riječima: »Biti Hrvat, biti

kršćanin, ne iscrpljuje se busanjem u prsa, nego svojim životom. Kakav je to život? Može li odgovoriti izazovima koje pred nas stavlja zlo koje smo spominjali, može li stajati uz bok dobru kojeg smo također spominjali? Možemo li dati život novim naraštajima, našim potomcima? Prisjetimo se Velikog petka. Ljubili smo križ. Što smo ponijeli kući? Ljubav, izdaju? Odgovorimo na to u svom srcu i neka to bude poruka ove propovijedi.«

Nakon misna slavlja na spomen-obilježje ubijenima vijenac su položili načelnik općine Čitluk Ivo Jerkić i predsjednik Općinskog vijeća Marin Radišić. A pored izaslanstva općine Čitluk vijence kod spomen-obilježja položili su još predstavnici čitlučke podružnice Udruge veterana Drugog svjetskog rata, zatim čitlučke podružnice HSP-a BiH, Mladeži HDZ-a BiH te predstavnici MZ Donji Veliki Ograđenik. ✍

U NOVOM BROJU VOJNE POVIJESTI OBJAVLJEN ČLANAK O BORBAMA ZA ŠIROKI BRIJEG

Zagreb, 1. svibnja 2014. (vojnepovijest.hr) – Prekretnica na zapadnom dijelu europskog ratišta dogodila se 8. rujna 1943. kada je kapitulirala Italija. Kapitulacijom Italije njemačke su snage preuzele talijansku sferu utjecaja u NDH, definiranu Rimskim sporazumom iz 1941. Na jugoistočnom dijelu europskog ratišta vladala je nepovoljna vojna situacija za Treći Reich. Njemačke skupine Armije »E« iz Grčke povlačile su se prema NDH jer je njemački strateški interes bio održati komunikaciju Zagreb – Zemun te Slavonski Brod – Sarajevo – Mostar – Dubrovnik. Početkom studenoga 1944. njemačke su se snage povukle iz Dalmacije. Zapovijed o njihovu povlačenju došla je izravno iz Berlina, gdje je izdana naredba Vrhovnog zapovjedništva vojske (Oberkommando des Heeres-OKH) o uspostavljanju obrambene crte, nazvane »zelena crta«. Spomenuta obrambena crta uključivala je obranu Knina, Mostara i Višegrada. Njemački obrambeni položaji na spomenutoj crti bili su bočna zaštita snagama na srijemskom bojištu i mostobran za prihvat njemačkih postrojbi iz njemačke skupine armija »E« koje su se pod zapovjedništvom generala pukovnika Alexandra Löhra povlačile iz Grčke. Vrhovni štab NOVJ odgovorio je na spomenuti njemački ratni plan tako što je nakon zaposjedanja jadranske obale usmjerio snage 8. dalmatinskog korpusa prema Posušju, Livnu, Tomislavgradu i Kninu, a partizanske snage iz sastava 2. crnogorskog korpusa i 29. hercegovačke divizije prema Dubrovniku,

Trebinju, Stocu, Čapljini, Čitluku i Širokom Brijegu. Postrojbe iz sastava 8. korpusa ovladale su navedenim mjestima, zaključno s osvajanjem Knina 4. prosinca 1944., čime je reducirana lijevi krak »zelene crte« na prostor od

Nevesinja, Mostara do Širokog Brijega. Istodobno, partizanske snage iz sastava 29. hercegovačke divizije osvojile su veći dio Hercegovine te otpočele opsjedanje Širokog Brijega. Nijemci su u novoj organizaciji obrane Balkana dali značaj Mostaru kao glavnom obrambenom stupu. Time su Široki Brijeg i Nevesinje istodobno postali glavni bočni obrambeni stupovi koji su bili od presudne važnosti za njemačko držanje Mostara. Između ostaloga, Mostar je bio strateški važan zbog nadzora komunikacijskih pravaca koji dolinama rijeke Neretve i Bosne vode prema srijemskoj bojišnici. Tako postavljenom strategijom obrambena crta Mostar – Široki Brijeg – Nevesinje dobila je iznimno važan značaj u njemačkim vojnim planovima u razdoblju od početka studenoga 1944. do sredine veljače 1945. čime je Široki Brijeg po prvi put u navedenu razdoblju tijekom Drugoga svjetskog rata dobio vojni značaj. Do okončanja Kninske operacije, odnosno do kraja prve polovine prosinca 1944., ozemlje Širokog Brijega bezuspješno su opsjedale postrojbe 29. hercegovačke divizije (komandant Vlado Šegrt i politički komesar Vukašin Mićunović). U drugoj polovini prosinca na prostor zapadno od rijeke Neretve dovedena je 9. dalmatinska divizija (komandant Ljubo Truta i politički komesar Ilija Radaković), a početkom siječnja 1945. na zapadnim prilazima Širokom Brijegu priključuje im se 2. dalmatinska proleterska brigada (komandant Bruno Vu-

letić), koja je do tada djelovala u sastavu 2. crnogorskog korpusa.

Opširno o svemu tome može se pročitati u radu Hrvoja Mandića u novome broju VP-a koji se bavi analizom borbi 8. dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske (NOV) s jedne strane, te dijelova njemačke 369. pješačke divizije i dijelova 9. hrvatske gorske divizije i drugih postrojbi u sastavu Oružanih snaga NDH na području Širokog Brijega. Borbe su se vodile na spomenutu bojištu od početka studenoga 1944. do njegovog konačnog zauzimanja 7. veljače 1945. U radu se govori o operacijama koje su prethodile borbi za Široki Brijeg, od 6. do 7. veljače, u okviru početka Mostarske operacije. Na kraju se govori o posljedicama borbi za Široki Brijeg u kojima je stradalo civilno pučanstvo. Potrebno je naglasiti da su korišteni objavljeni i neobjavljeni izvori.

U novom broju magazina *Vojna povijest* čitajte i o arhivskim otkrićima koji upotpunjuju povijest Ustaške vojnice, pa tako u ovome broju sve o pothvatu »Brod« 1944. Tema iz Prvoga svjetskog rata detaljno raščlanjuje francuski Plan XVII koji je bio pandan njemačkom Schlieffenovu planu. U dijelu o Domovinskom ratu može se po prvi put pročitati sve o planinskoj satniji »Velebit«. A u dijelu o događajima iz srednjega vijeka govori se o padu Akre 1291. i krvavu kraju križarske države u Svetoj Zemlji. Dakako, tu su još mnoge druge teme. ✍

VICEPOSTULATURA URUČILA ZAHVALNICU MINISTRICI HELENI LONČAR

Široki Brijeg, 15. svibnja 2014. (Josipa Vukoja / Vicepostulatura) – U srijedu 14. svibnja fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, uručio je prigodnu zahvalnicu Heleni Lončar, ministrici obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije zapadnohercegovačke.

Ministrica Lončar dobila je zahvalnicu za potporu koju ona i institucija kojoj je na čelu pružaju radu Vicepostulature i tako pridonosi nastojanju da se sazna istina i pronađu svi ubijeni fratri, ali i mnogobrojni civili. Vicepostulatura, naime, djelatno sudjeluje u pokretanju i radu općinskih povjerenstava za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća. ✍

KOMEMORACIJA NA RADIMLJI 2014.

Stolac, 18. svibnja 2014. (zupa-stolac.com) – U sklopu manifestacije »Stolačko kulturno proljeće« 17. svibnja na Radimlji kod Stoca organizirana je svečana komemoracija i sv. misa za sve stradale katolike hrvatskoga naroda u Drugome svjetskom ratu. Na početku je župnik don Rajko Marković pozdravio predvoditelja misnoga slavlja, svećenike sumisnike te sve nazočne naglasivši pritom svrhu okupljanja i zahvalio svima koji su osjetili potrebu doći na ovaj hercegovački Bleiburg u Stocu te navijestio redosljed programa.

U 17.30 kod podignuta spomenika časna sestra Alojzija Ramljak predmolila je sa školskom djecom i ministrantima pred okupljenim mnoštvom slavna otajstva krunice za naše pobijene. Nakon duhovne točke slijedila je komemoracija koja je započela himnom »Lijepa naša«, a nastavljena polaganjem vijenaca. Vijence na spomenik hrvatskim žrtvama položili su načelnici hercegovačkih općina te nazočni predstavnici hrvatskih državnih i drugih institucija, udruga i stranaka. Sve su to popratile prigodnom pjesmom dvije stolačke župne pjevačke skupine: »Vidoštačka kraljica« i »Angelus«. Uokolo spomenika poredali su se, kao počasna straža, mladi iz dvije stolačke folklorne skupine: HKUD »Stolac« i HKUD »Bosansko izvorno kolo«.

U 18 sati započela je sv. misa koju je predvodio u sumisništvu 8-orice svećenika i đakona fra Miljenko Stojić sa Širokog Brijega, povjerenik Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij u Mostarsko-Duvanjskoj i Trebinjsko-Mrkanskoj biskupiji. U nadahnutoj i zapaženoj propovijedi osvrnuo se na teško stanje hrvatskoga naroda nakon 1945. pod tiranijom Tita i Partije naglasivši: »Nalazimo se u Gospinu mjesecu svibnju, ali i Gospi i nama svibanj pokušali su ukrasti neki koji su se opijali i još se uvijek opijaju komunističkom bezbožničkom ideologijom. Odlukom tajnih središta moći krajem Dru-

gog svjetskog rata iznenada su zadoobili vlast. Njihove crvene zvijezde petokrake zlokobno su sijevnule na njihovim kapama. Sadašnji hrvatski predsjednik Ivo Josipović rekao bi "na lijepim partizanskim kapama koje su nosile mir i ljubav". A stvarnost je bila potpuno drukčija. Zločin se prosuo hrvatskim zemljama s obiju strana granice kao led za

velika nevremena. Komunisti su proslavljali svoj izlazak na otvorenu pozornicu. Ubijali su sve redom. Na ovom području gdje sada stojimo ubili su 10-ak tisuća ljudi. I time su se hvalili! Nazivali su to oslobođenjem. Svibanjsko cvijeće nijemo je gledalo što čine.« A onda je nastavio: »Jedan od onih kojeg su pokušali na silu preodgojiti bio je blaženi, a uskoro i sveti, kardinal Alojzije Stepinac. Najprije su ga progonili, bezuspješno, pa su ga onda jednostavno otrovali. Obećavali su mu mnogočega samo ako se pokori. Nisu uspjeli. On je shvatio da je to njegov križ i da ga nakon njega čeka uskrsnuće. Znamo da se nije prevario. Zasjao je u srcima Hrvata i vjernika, ne kao zvijezda petokraka, nego kao jasno, žarko sunce«, rekao je između ostaloga fra Miljenko. Propovijed je zaključio riječima: »Pred nama je, dakle, vrijeme ovakvo kakvo jest. Ispred nas je budućnost onakva kakvom je učinimo. Preduvjet za to je da svjesno na sebe uzmemo teret svakidašnjeg života u svjetlu Božje riječi. Tada je pobjeda naša i procvjetat će naši krajevi unatoč svemu.«

Okupljeni puk je pobožno sudjelovao u sv. misi, molio i pjevao, a na licima se osjetila ozbiljnost, što je bio znak da je nazočno brojno vjerničko mnoštvo svjesno i svetog trenutka i svetog tla na kojem stoji. Sve je na Radimlji završilo zajedničkom pjesmom »Zdravo Djevo, kraljice Hrvata«, a onda se okupljeni puk razišao dostojanstveno u tišini šaljući poruku svima odgovornima da se jednoga dana dođe do potpune istine o našim pobijenima. ✍

KOMISIJA HBK I BK BiH ZA HRVATSKI MARTIROLOGIJ DOBILA POVJERENIKA U MOSTARSKO-DUVANJSKOJ I TREBINJSKO-MRKANSKOJ BISKUPIJI

Široki Brijeg, 18. lipnja 2014. (Josipa Vukoja / Vicepostulatura) – Biskup Ratko Perić ovih je dana imenovao fra Miljenka Stojića, vicepostulatora postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće«, povjerenikom za istraživanje podataka o katolicima koji su nestali, nastradali, poginuli s područja Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije u vrijeme Drugoga svjetskog rata i u poraću. Te podatke inače skuplja Komisija HBK i BK BiH za hrvatski martirologij, kojoj je aktualni pred-

sjednik msgr. dr. Mile Bogović, biskup gospičko-senjski.

Cilj Komisije je načiniti popis u Crkvi u Hrvata svih katoličkih žrtava komunističke vladavine. Bit će to napravljeno u suradnji sa župnicima na terenu. Iz Komisije pozivaju župljane da sudjeluju u popisu svih mučenika i žrtava jer je utvrđivanje imena i prezimena te svih drugih podataka svake žrtve čudoredna obveza prema stradalima. ✍

APOKALIPTIČNI DANI U VRGORCU

Vrgorac, 26. lipnja 2014. (Ž. P. / hrsvijet.net) – U sklopu programa obilježavanja Dana grada Vrgorca u Vrgorcu je 23. lipnja predstavljena knjiga fra Janka Bubala *Apokaliptični dani*. Riječ je o autobiografskom zapisu hercegovačkog franjevca koji je kao svećenik s narodom proživljavao turbulentne događaje Drugoga svjetskog rata na prostoru zapadne Hercegovine. Prvo izdanje knjige ugledalo je svjetlo dana početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. Fra Janko je u međuvremenu preminuo 1997., a drugo izdanje priredili su Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« te ogranci Matice hrvatske iz Vrgorca i Čitluka. Inače, fra Janko Bubalo je autor i pozamašnog pjesničkog opusa.

Sama knjiga *Apokaliptični dani* vrlo živo i realistično dočarava čitatelju atmosferu straha, gladi i smrti kroz koju je narod u Hercegovini prolazio u zadnjim danima Drugoga svjetskog rata kada je ljudski život novim vlastima malo vrijedio. Sam fra Janko dva je puta izvođen iz ljubuške tamnice na simulirana strijeljanja koja su ga

trebala psihički slomiti. Spomenuta knjiga bila je nezamjenjiv izvor podataka u potrazi za posljednjim počivalištem brojnih stradalih hercegovačkih franjevac i civila. Bila je izvor iz prve ruke jer je fra Janko osobno svjedočio brojnim zločinima.

O knjizi su govorili prof. Željko Primorac, ravnatelj GKS Vrgorac, fra Miljenko Stojić, voditelj Vicepostulature te prof. Tomislav Đonlić.

Uređujući drugo izdanje ove knjige, fra Miljenko Stojić je došao i do podataka o demografskim pokazateljima na prostoru zapadne Hercegovine po svršetku Drugoga svjetskog rata. »Trebalo spomenuti da je po svršetku rata na sto ženskih osoba na prostoru općine Široki Brijeg dolazilo tek 25 muškaraca. Takvoj demografskoj strukturi zacijelo je pridonijelo i oko 150 masovnih grobnica koje smo do sada pronašli na području Širokog Brijega«, kazao je fra Miljenko.

Govoreći o povijesnim i političkim okolnostima koje su dovele do stradanja civilnog pučanstva, a pogotovo svećenstva, po svršetku rata prof. Đonlić je kazao sljedeće: »Neosporno je da su oblasni partijski komiteti, zajedno s Ozmom, mjesečno izrađivali izvješća o stanju među klerom. To je bila uputa koju su dobivali od republičkih komiteta. Najbolju poruku što mogu očekivati od komunističkih vlasti svećenici su dobili 6. veljače 1945. na savjetovanju političkih komesara KPH za Dalmaciju od Vladimira Bakarića koji je svećenike proglasio neprijateljima narodnoga jedinstva i onima koji su odgojili sve ono "što je ustaško i nezdravo u narodu".« ✍

OSVRT NA POSTANAK I RAZVITAK FRANJEVAČKE GIMNAZIJE NA ŠIROKOM BRIEGU PRIGODOM 100-GODIŠNJICE 1844-1944. GOD.*

► Piše: **dr. fra Radoslav Vukšić**

Franjevci kao crkvena lica pozvani su u prvom redu, da djeluju kao takvi na području vjerskog i crkvenog rada. Bosansko-hercegovački franjevci, prisiljeni kroz više stoljeća što državno-političkim prilikama što potrebama svoga Reda, posvetiše se i školstvu. Vrlo loše i nikakve prosvjetne prilike u velikom i mučnom razdoblju potlačenosti i obespravljenosti našega naroda za vrijeme upravljanja turske vlasti nijesu dale franjevcima u Bosni i Hercegovini kao domaćim sinovima, da ravnodušno gledaju tipičnu prosvjetnu zaostalost i primitivnost u svakom pogledu narodnog života. Stojeći u svagdanjem dodiru sa svojim narodom i dieleći s njim njegovu nesnošljivu državnu i političku, društvenu i gospodarsku sudbinu nastojali su i poduzimali, da mu, koliko su prilike dopuštale, otvore oči barem putem najjednostavnije pučke prosvjete.

Dok je to s jedne strane imalo obće kulturno-prosvjetno značenje, s druge strane tražio je to probitak vjersko-crkvenog rada: vjersko obrazovanje i čudoredno odgajanje naroda. Pravilno se naime računalo, da će knjiga u rukama naroda olakšati, pospješiti i unaprijediti vjersko-duhovni rad tadašnjega malobrojnog franjevačkog svećenstva u Bosni i Hercegovini. I bliži interesi Franjevačkog reda ovih naših pokrajina tražili su, da se franjevci, kad se već nijesu mogli osloniti na

državnu vlast, bave i školstvom. Vlastiti podmladak za potrebe vjersko-crkvenog rada rekrutiran iz naroda trebalo je odgajati i obrazovati. U tome su vođeni netom spomenutim razlozima, zaista pravim putem pošli: osnivali su pučke škole i vodili pučko školstvo, kako su to sami znali i prema prilikama vremena mogli. Čim se hercegovački franjevci odciepiše od Franjevačke provincije Bosne Srebrene 16. svibnja 1844. godine, osnovaše iste godine također prvi zavod za svoj svećenički podmladak na Čerigaju nedaleko od Širokog Brijega. Godine 1848. taj zavod bi prenesen na Široki Brijeg, jer je tu bio sagrađen novi franjevački samostan. Upravo u ovome pothvatu može se vidno nazrieti postanak današnje Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Briegu, koja i danas služi u prvom redu srednjoškolskom obrazovanju pripravnika Franjevačkog reda u Hercegovini.

Kako je učilište na Širokom Briegu bilo namijenjeno samo za svećeničke pripravnike, razumljivo je, da je ono bilo uređeno po uzoru samostanskih zavoda onoga vremena u zapadnoj Europi, naročito u Italiji kao najbližoj kulturnoj katoličkoj zemlji. Nije se čuditi, da je tadašnje školstvo bilo školstvo svoga oblika i svoje vrste. Ako je zadaća školstva jednoga vremenskog razdoblja, da riješi jedan problem svoga vremena, onda je pro-

gram i nastavni plan škole osnovane u Širokom Briegu odgovarao svojemu vremenu. Smatralo se naime, da je škola riješila svoju suvremenu najpotrebniju zadaću s nastavnim predmetima: vjeronauk, materinski jezik, latinski, jezik, talijanski jezik, račun i pjevanje. Poznavanje prirode nije se osjećalo kao prieka potreba školskog obrazovanja, a poznavanju zemalja, država i događaja u životu naroda pripisivala se neka manja važnost. Savezno s tim razumljivo je dakle, da ovaj prvi zavod na Širokom Briegu među svojim nastavnim predmetima nije imao obuke iz prirodopisa i fizike, a iz zemljopisa i poviesti zadovoljio se s najnužnijim znanjem. Koliko nam se god danas to činilo kao velik manjak, ipak ondašnji odviše naglašeni humanistički oblik obrazovanja to donekle i opravdava. Trebalo je naime da svećenički pripravnik završi svoje školovanje s teoretskom filozofijom i teologijom. Te su pak naučne discipline i predavane i pisane latinskim jezikom, a pripravnici su ih pohađali u Italiji, a u manjem broju i u Austriji. Trebalo je dakle što prije i što bolje svladati latinski jezik. Kolika se važnost pridavala latinskom jeziku, vidi se iz toga, što su nastavnici s učenicima i učenici među sobom morali pod kaznu razgovarati samo latinski. (»Do tibi ferulam«.)

Naučni zavod za franjevačke svećeničke pripravnike nije ostao neprekidno na Širokom Briegu. Nastale

* Prijepis je vjeran izvorniku.

Daci i profesori ispred širokobriježke gimnazije 1939.

su veće školske potrebe i ekonomske poteškoće, koje su silile, da se ova škola prenese na Humac kod Ljubuškoga, gdje je franjevačka nova sagrađena kuća bila prostranija i podesnija, a gospodarsko-ekonomske prilike mnogo povoljnije nego na Širokom Briegu. Stoga bi franjevački odgojni zavod prenesen sa Širokog Briega na Humac godine 1870. S prienosom ovoga zavoda na Humac nastupile su neke promjene naročito u tome, da naukovanje u ovome zavodu ima trajati 8 godina, a onda tek nastupiti studiranje bogoslovije. U I-VI. razredu bila je u naučnoj osnovi »Schola gramaticalium«, u VII. razredu »Schola retoricæ«, a u VIII. razredu »Cursus philosophicus«. U oba zadnja razreda predavani su i neki gimnazijski predmeti onoga vremena.

Zaposiedanje Bosne i Hercegovine sa strane Austrougarske godine 1878. značilo je preokret od velike i značajne poviestne vriednosti ovih dviju zemalja u vjerskom i kulturnom, državnom i političkom, prosvjetnom i društvenom pogledu. Taj veliki događaj nije mogao ostati bez vidna i jaka utjecaja na upravu i vodstvo franjevačkog zavoda na Humcu. Prvi korak bio je u tome, da je osmogodišnje školovanje rastavljeno u niže školovanje (I-IV. razred) na Širokom Briegu i u više školovanje (V-VIII. razred) na Humcu. I nastavni je plan proširivan uvadanjem novih predmeta: zemljopisa i krasnopisa. Uza sve te promjene javljale su se opravdane težnje kod tadašnjeg vodstva i nastavnika franjevačkog školstva u Hercegovini, da se njihovo

školstvo uskladi s ondašnjim državnim školstvom. Tadašnjoj Franjevačkoj provinciji u Hercegovini manjkalo je mnogo i u mnogom pogledu, da se posvema ostvari zamišljano izjednačenje njihovih škola s državnim školama ove vrste. Tu je bio osjetljiv manjak: školskih prostorija, potrebnih nastavnčkih sila, stručnih pomagala, a nada sve slabe novčano-ekonomske prilike kočile su i priječile svaku jaču promjenu i unaprijeđenje u školstvu.

S vremenom su i te poteškoće popuštale. Trajna misao i briga vodstva odgojnih franjevačkih zavoda svladavala ih je malo pomalo. Već godine 1883. na priedlog starješine hercegovačkih franjevaca Begića fra Luke obrazuje se jedan odbor između nastavnika franjevačkih škola, koji je imao zadaću da izradi nastavnu osnovu za novo reformirano školstvo. I ovaj podhvat nije donio željenu reformu, ali je među nastavnicima franjevačkog školstva na Humcu u tim prilikama nikla jedna nova misao, a ta je: da se u odgojnim franjevačkim zavodima podpuno uvede nastavna osnova zagrebačkih državnih gimnazija, i to niža gimnazija na Širokom Briegu a viša na Humcu. Ta je zamisao bila djelimice i ostvarena škol. godine 1887.-88. Ovaj put bila je važna ta promjena, da su se u nižoj gimnaziji na Širokom Briegu uveli naučni predmeti: njemački i prirodopis, a radilo se je još većim dielom po staroj naučnoj osnovi.

Škol. godine 1889-90. konačno je riješeno pitanje saobražavanja franjevačkog školstva u Hercegovini s

onim državnog tipa u novim zaposjednutim pokrajinama Bosni i Hercegovini. U prvi razred franjevačke škole na Širokom Briegu bi škol. godine 1889-90. podpuno uvedena naučna osnova državnih srednjih škola u Bosni i Hercegovini, a sljedećih godina postupno i u ostale razrede niže gimnazije.

S nižom gimnazijom na Širokom Briegu nijesu bile iscrpljene sve želje franjevačke zajednice u Hercegovini. Njezino usklađenje s državnim gimnazijama značilo je doista važan i značajan korak za daljnje razvijanje ove škole. Podpuno i suvremeno srednjoškolsko obrazovanje franjevačkih svećeničkih pripravnika lebdjelo je franjevačkom vodstvu gimnazije neprekidno pred očima kao konačni cilj. Škol. godine 1902-03. proširuje se niža gimnazija na pet razreda, 1907-08. na šest, 1916-17. za vrieme prvog svjetskog rata uz mnogobrojne i neobično velike poteškoće na sedam, a iza toga 1917-18. postaje nekadašnja niža gimnazija osmorazrednom gimnazijom s naučnom osnovom srednjih državnih škola u Bosni i Hercegovini. Dok se niža gimnazija na Širokom Briegu tako postupno razvijala prema tipu državnih srednjih škola, viša gimnazija na Humcu pretvara se već škol. godine 1889/90. u dvogodišnji studij teoretske filozofije, uz koju su učenici učili još samo hrvatski jezik s hrvatskom književnošću, latinski jezik i poviest. Postupnim proširivanjem gimnazije na Širokom Briegu i osnutkom bogoslovnog učilišta u Mostaru godine 1896. prestaje učilište na Humcu godine 1904., jer njegovu ulogu preuzimaju ona dva zavoda.

Kako je već spomenuto, škol. godine 1917-18. bila je gimnazija na Širokom Briegu već podpuna i osmorazredna, ali još bez prava javnosti. I tu zadnju poteškoću trebalo je ukloniti i ona je s djelimičnim uspjehom još već iste godine uklonjena. Starješinstvo Franjevačke provincije obratilo se na Zemaljsku vladu u Sarajevu s molbom, da se Franjevačkoj osmo-

razrednoj gimnaziji prizna pravo javnosti i valjanost svjedodžbi izjednači s valjanošću svjedodžbi izdanih u državnim gimnazijama. Molba se uzme u ozbiljan postupak s tim, da Zemaljska vlada u Sarajevu pošalje svoga povjerenika D. Kudliča, srednjoškolskog nadzornika u Bosni i Hercegovini, da pregleda franjevački srednjoškolski zavod na Širokom Briegu i dade izvještaj o njemu. Budući da je nadzorni povjerenik D. Kudlich dao povoljan izvještaj, donese odluku Zajedničko ministarstvo financija u Beču pod Br. 10. 599 (B. H. od 28. lipnja 1918.), a Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu pod Br. 151. 423-18, V-3. od 19. srpnja 1918, da se daje pravo javnosti Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Briegu uz neka ograničenja, koja je s vremenom trebalo opet riješiti u korist potpunog prava javnosti. Ograničenja i uvjeti bili su, da svršeni osmoškolci: 1) pred izpitnim povjerenstvom, koje sačinjavaju a) državni nadzorni povjerenik kao predsjednik i b) nastavnici gimnazije na Širokom Briegu kao ispitiivači, polože s uspjehom izpit iz svih predmeta, koji se ne polažu na izpitu zrelosti i 2) pred izključivo državnim izpitnim povjerenstvom polože izpit iz predmeta, koji se polažu na izpitu zrelosti. Uz ovakav način polaganja održan je prvi izpit zrelosti u rujnu 1918.

Nije teško uvidjeti, da su ovakva ograničenja bila i nezgodna i neugodna. Na molbu upraviteljstva gimnazije donese Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za srednju nastavu, u Beogradu rješenje Br. 13.632-11. od 19. svibnja 1926., kojim se Franjevačka gimnazija na Širokom Briegu podpuno izjednačava s državnim gimnazijama i daje joj se pravo, da se pred njezinim stručno osposobljenim nastavnicima polažu ispiti zrelosti. Stupanjem na snagu Zakona o srednjim školama od 31. kolovoza 1929. gimnazija se je morala saobraziti u svemu s državnim gimnazijama. (§

127 Zak. o sred. škol.) U tu svrhu izaslalo je Ministarstvo prosvjete u Beogradu svoga nadzornog povjerenika Lazara Kondiča, upravitelja Drž. real. gimnazije u Mostaru, da provede izvid i ustanovi, da li gimnazija izpunjava sve uvjete za srednju školu po novom zakonu o srednjim školama. Poslije svršenog nadzornog rada 21. svibnja 1930. godine i povoljnog izvještaja donielo je spomenuto Ministarstvo prosvjete odluku S. n. br. 32.963 od 18. rujna 1931., da i dalje zadrži pravo javnosti Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Briegu. Tim je bilo konačno posvema riješeno pitanje prava javnosti.

U godinama iza prvog svjetskog rata (1914-1918.) gimnazija je dobivala sve više i više obilježje jednoga na suvremenoj visini stojećeg zavoda u pogledu nastavničkog osoblja, broja učenika, zgrada, naučnih pomagala i t. d. U razdoblju 1920.-1930. godine posvetilo je vodstvo Franjevačke provincije u Hercegovini neobično mnogo brige i novčanih sredstava izobrazbi nastavničkog osoblja i podizanju potrebnih zgrada. Posljedica je toga bila, da su samo franjevci bili nastavničko osoblje zavoda i da su ti nastavnici franjevci izpunjali sve uvjete, koje je država postavila i tražila za srednjoškolske nastavnike prije imenovanja i namještenja na kojoj gimnaziji. Uzporedno s izobrazbom nastavničkog osoblja išlo je i podizanje zgrada. Zajedničkim žrtvama i naporima Franjevačke zajednice u Hercegovini i uz pomoć državne vlasti omogućeno je godine 1924-1928. zidanje prostrane gimnazijske zgrade, koja odgovara svim potrebnim zahtjevima jedne današnje srednje škole.

Iz odgojnih i naučnih razloga kao i stoga, što se gimnazija nalazi u malom mjestancu Široki Brieg, podignuta je uz staru zgradu i nova zgrada pitomišta 1929. godine, gdje je velik broj učenika primljen na stan i hranu i u odgojnom pogledu povjeren brizi i vodstvu franjevac. Podizanjem

pitomišta stvorena je mogućnost, da s radom u školi bude koordiniran i rad izvan same škole. Tim da se velik broj učenika smješta u pitomište, stvoren je i jedan odlučan preduvjet za napredovanje u vladanju i nauci, jer su učenici uklonjeni štetnim utjecajima okoline i privezani za svoj posao. Podizanje nove zgrade pitomišta omogućilo je također, da se u ovu gimnaziju upisivao i veći broj učenika iz svih dielova tadašnje države. Broj učenika gimnazije na Širokom Briegu bio je u početku vrlo malen, jer je gimnazija služila samo franjevačkim svećeničkim pripravnicima u Hercegovini. Od škol. godine 1903-04., kad je pohađanje gimnazije dopušteno i učenicima, koji nijesu svećenički pripravnici, broj učenika je rastao. U škol. godini 1939-40. bilo je upisano 404 učenika, u 1940-41. 425 učenika, u 1941-42. 374 učenika, u 1942-43. 324 učenika, u 1943-44. 313 učenika. Razumljivo je, da su ratne neprilike zadnjih godina znatno umanjivale broj učenika. Značajno je, što treba napokon i pripomenuti, da su učenici, koji su pohađali i koji još i danas pohađaju gimnaziju na Širokom Briegu, u ogromnoj većini sinovi našega siromašnog i prenapućenog sela. Velikom pregaranju Franjevačke zajednice u Hercegovini ima da zahvali mnogi siromašni učenik svoje školovanje i svoj sadašnji položaj. Kad bi se bacio jedan iscrpiv brojitbeni pogled na daštvo, koje je prošlo kroz Franjevačku klasičnu gimnaziju na Širokom Briegu, nedvojbeno bi se vidjelo i ustanovilo, da ova ustanova od svojega početka pa do danas častno izpunja svoju zadaću u vjerskom i narodnom, državnom, kulturnom i društvenom pogledu. ✍

Objavljeno u publikaciji *Franjevačka klasična gimnazija s pravom javnosti u Širokom Briegu, Godišnja izvješća za školske godine 1940/41., 1941/42., 1942/43. i 1943/44., Hrvatska tiskara F. P., Mostar, 1944., str. 3. – 8.*

Unatoč ratu franjevci su se brinuli za svoju Gimnaziju

FRANJEVAČKA KLASIČNA GIMNAZIJA UOČI PADA ŠIROKOG BRIJEGA

► Piše: fra Ante Marić

Zadnji službeni pregled profesorskog zbora Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu nalazimo u izvješću za školsku godinu 1943./44.¹ Učinio ga je ravnatelj gimnazije fra Radoslav Vukšić pripremajući se za monografiju o 100. obljetnici samostalnog djelovanja hercegovačkih franjevaca 1844. – 1944. Ovako taj popis izgleda u tabličnom prikazu:

Redni broj	Prezime i ime	zvanje	Struka: glavna sporedna	Godina nastavničke službe	Što predaje, kojem razredu i koliko sati tjedno	Ukupno sati tjedno	razrednik	Druge šk. dužnosti	Državno odobrenje za rad u školi
1	Dr. Vukšić fra Radoslav	upravitelj	matematika i fizika	20	Mat. VII3 Fiz. VIII2, Fil. Prop. VIII2	12		Čuvar fizikalne zbirke	Sn. br. 33.843/32 od 29. X. 1932.
2	Dr. Pandžić fra Krešimir	profesor	njem. I lat grčki	22	Njem. II3, V3, VI3, VII3, VIII3	15			Sn. br. 33.843/32 od 29. X. 1932.
3	Dr. Knezović fra Oton	"	hrvat. i povijest zemljopis	24	Hrv. I5, povij. III3, Iva3	11		Knjižničar profesorske knjižnice	Sn. br. 33.843/32 od 29. X. 1932.
4	Dr. Nuić fra Arkandeo	"	latin i grč. francuski	18	Lat. VII3 grč. IVb3, VI4, VII3, VIII4	17			Sn. br. 39.701/33 od 23. 1. 1933.
5	Dr. Papon ja fra Fabijan	"	narodna i obća povijest zemljopis	18	Pov. IVb3, VIII3, Zemlj. VIII2	8		Nadstojnik konvikta	Sn. br. 33.843/32 od 29. X. 1932.
6	Dr. Burić fra Didak	"	hrvatski francuski	15	Hrv. II4, III4, V4, VI4	16			Sn. br. 13.521/38 od 5. V. 1938.
7	Dr. Dragičević fra Marko	"	latin. i grč. Pov. st. vieka	9	Lat I5, VIII4, grč. III3, V4	16	VIII		Sn. br. 27.416/37 od 30. IX 1937.
8	Čosić fra Miroslav	"	umjetnost s poviešču crtanje	9	Pis. I1; Crt. I2, II2; umj. VIII1, pov. II2, V3	11		Čuvar crtačke zbirke	Sn. br. 48.074/35 od 16. XII. 1935.

¹ Franjevačka klasična gimnazija s pravom javnosti u Širokom Brijegu, Godišnja izvješća za školske godine 1940./41., 1941./42., 1942./43 i 1943./44., za školsku godinu 1943./44., str. 74. – 77.

9	Primorac fra Vilim	Učitelj vještina	gimnastika	9	gim. I2, II2, III1, IVab2	20	III	Nadstojnik sjemeništara VII. i VIII. r.	Sn. br. 29.957/35 od 26. VIII. 1935.
10	Radišić fra Rajko	Suplent s položenim prof. ispitom	zoolog. I botan. Mineralogija i geologija	5	Prirod. I2, V2, VII2, kemija IVab4, VII2	12		Čuvar kem. zbirke	II. Br. 15.423-1940. od 28. II. 1940.
11	Mikulić fra Vojislav	suplent	mineralogija, geolog. I zool. botanika	7	Prir. II2, VI2; njem. III3; fiz. III3; hig. IVab4, VI1, VIII1	16	IVa	Čuvar prirodoslovne zbirke i muzeja	Sn. br. 14.503/38 od 13. 5. 1938
12	Rupčić fra Leonardo	"	francuski latinski	6	Lat. II4, IVab6, V5	15	V		Sn. br. 11.727/39 od 20. V. 1939.
13	Adamčik fra Bruno	"	kompozicija i glazb. znanost klavir i pjev.	3 g 2 mj	Pjev. I2, II1 mat. I3, II3	9	III		II. Br. 25.729/41. od 4. IV. 1941.
14	Čorić fra Didak	"	hrvatski njemački	3	Hrv. IVab8, VII4, VIII4	16	IVb	Knjižničar učeničke knjižnice	Br. 46.966-1941. od 26. IX. 1941.
15	Kožul fra Tadija	"	lat. I grč. hrvatski	2 g. 4 mj.	Lat. III3, VI4; grč. Iva3	10		Donastojnik konvikta	Br. 84.277/42. od 23. II. 1942.
16	Pandžić fra Borislav	"	bogoslovija	4	Zemljopis I2, II2	4		Nadstojnik sjemeništara I. – VI. r.	II. Br. 69.025-1940. od 21. IX. 1940.
17	Dr. Šimović fra Dobroslav	"	a) bogoslovija	5	Vjer. IVab4, V2, VI2, VII2, VIII2	12	VI		Br. 83.646/43. od 26. X. 1943.
18	Zlopaša fra Roland	suplent	matematika i fizika	1	Mat. III3, IVab6, V3, VI3; fizika VII3	18			Br. 83.692/43. od 26. X. 1943.
19	Pehar fra Nenad	"	narodna i obća povijest zemljopis	1	Povij. VI3, VII2,; zemlj. III2, IVab4, V2, VI2, VII1	16	VII	Čuvar povijesno zemljopisne zbirke	Br. 73.530/43. od 23. IX. 1943.
20	Škrobo fra Čedo	"	Bogoslovija	2	Vjer. I2, II2, III2	6	I		Br. 88.952/42. os 10. IX. 1942.
21	Leko fra Mile	Pomoćni nastavnik	Bogoslovija	4 g. 4 mj.	Njem. IVab6	6			Br. 18.840/42. od 13. III. 1942.

Ova školska godina otpočela je u znaku brojnih poteškoća. Uslijed ratnih događanja prekinute su prometne veze zbog čega je otežana svaka

dostava na Široki Brijeg. Oskudica u živežnim namirnicama postala je svakodnevicom. »Osim toga partizani su se približavali u našu neposrednu

blizinu. Radi toga smo 28. II. morali sjemeništare raspustiti kući. Ponovo smo ih pozvali u sjemenište nakon mjesec dana.«² Zbog nestašice hrane

smanjeni su obroci kruha. Pred konviktom za vanjske đake u siječnju i veljači 1943. »...prekrčen (je) dio dvorišta, koji nije spadao u igralište. Tu je predviđen mali park, pa su uzduž i poprijeko ostavljene ceste. Na krčevini su posađene voćke uz cestu, a inače je zemljište zasađeno krompirom, koji je izvrsno rodio, tako da je bilo komada teških 97 dkg... Za vrijeme partizanske i četničke opasnosti koncem veljače, kad je obustavljena škola, većina je đaka ostala u konviktu, jer nijesu mogli otići kućama.«³

O tome kakvo je stanje s prehranom rječito govori podatak da je u jesen 1943. orana Bakamuša⁴. To je posljednji put činjeno 1917. u vrijeme velike gladi u Hercegovini.

Za vrijeme školskih praznika klerici su obavili čitav niz radova kako bi školski prostori što spremnije dočekali novu školsku godinu. Tako su »objili u samostanu 13 soba, u đaćkom sjemeništu 14 soba i popravili hodnike, gimnaziji podbojili (stavili cokul) u svim razredima, u klerikatu obojili salu za spavanje, učionicu i zahod. Klerici su također radili i oko samostanskih pčela, čistili hidrocentralu i obavili još neke druge radove. Za vrijeme boravka vojske u klerikatu, klerici su stanovali u samostanu.«⁵

No, 15. ožujka vojska opet zauzima iste prostorije u konviktu koje su Talijani netom ispraznili. Nastava se morala održavati u preostalim prostorijama, ali i po hodnicima. Tako improvizirana nastava održavala se sve do konca školske godine jer su druge zgrade, gimnazije i sjemeništa, zauzeli vojnici. Polovicom svibnja (14. V.) vojska odlazi iz konvikta, ali ne za dugo. Već u jesen, 16. X., vojska je zauzela sve prostorije koje su fratri vrijedno uredili pripremivši ih za nastavu u novoj školskoj godini.⁶

Ovo je nekoliko crtica iz gi-

mnazijskog života u školskoj godini 1943./44. Fratri su na čelu s provincijalom i ravnateljem gimnazije, profesorskim zborom i gvardijanom davali sve od sebe kako bi školska godina kako-tako završila te zatim obavljen ispit zrelosti. Taj je ispit zrelosti školske godine 1943./44. bio zadnji u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu.

Školska godina 1944./45.

Glavno obilježje ove školske godine u širokobriješkoj gimnaziji jest da nikada nije završila – ostala je otvorenom ranom na tijelu Hercegovачke franjevačke provincije Uznesenja BDM. Svjestan strašnog ratnog meteža, provincijal fra Leo Petrović morao je odlučiti treba li objaviti rok za održavanje prijamnog ispita za upis u novu školsku godinu ili ne. Stoga je 30. srpnja 1944. održana sjednica profesorskog zbora kojoj je nazočio i provincijal. Zajednički je odlučeno da se ne poklekne i da se otpočne s nastavom.

Zapisnik s te sjednice čuva Arhiv Hercegovачke franjevačke provincije. Budući da nemamo nekog drugog popisa profesorskog zbora za tu školsku godinu, zapisnik u kojemu se navode svi profesori ostaje nam jedini te ga prenosimo u cijelosti:

Sjednicu otvara ravnatelj o. dr. R. Vukšić s molitvom. Prisutni su: M. p. provincijal o. dr. L. Petrović, ravnatelj o. dr. R. Vukšić, o. T. Kožul, o. M. Ćosić, o. D. Burić, o. B. Pandžić, o. D. Ćorić, o. V. Mikulić, o. dr. F. Paponja, o. V. Primorac, o. B. Adamčik, o. dr. O. Knezović, o. R. Zlopaša, m. p. o. dr. K. Pandžić, o. dr. D. Šimović, o. N. Pebar i o. L. Rupčić. Odsutni su: o. dr. M. Dragičević [govori sv. misu na Uzarićimal], o. dr. A. Nuić [otišao u Crnač] i o. R. Radišić [otišao u Grljević] ...

Dnevni red: 1/ novicijat, 2/ početak škole, 3/ primanje u sjemenište, 4/ ispražnjenje prostorija za školu sa strane njemačke vojske, 5/ pokrov gimnazijske zgrade, 6/ školarina šk. god 1944/45. i 7/ prebrana sjemeništara.

Ad 1/ Prefekt sjemeništa o. B. Pandžić predložio je, da se šestoškolci ne primaju u novicijat, jer je stekao uvjerenje, da ni roditelji nijesu za to. Prijedlog primljen jednoglasno.

Ad 2/ Glede početka škole najprije se radi o prostorijama i namještaju, a to je sve u rukama vojske. O. dr. F. Paponja kaže, da u konviktu nema nego tridesetak vojnika, pa bi se prema tomu moglo tražiti, da se prostorije ustupe za školu. Vojska je povratila posteljine iz konvikta, a krevete je zadržala kao i krevete iz sjemeništa. I drugi je namještaj kod vojske osim nešto stolica iz konvikta. Zaključeno je: od strane Provincijalata, ravnatelja gimnazije i upravitelja konvikta nastojat će se odmah, da se dobiju prostorije. Nastojat će se također, da se dođe i do namještaja, u prvom redu do kreveta. Sjemeništarcima će se javiti, ako se dobiju prostorije, da posteljinnu ponesu od kuće, pa makar spavali i na podu, a konviktorci neka se sami pobrinu za svoj ležaj, ako im ne mogemo riješiti pitanje u tom pogledu s vojskom.

Ad 3/ U sjemenište će se primati i ove godine I. razred kao i dosada a također će se obaviti za njih prijamni ispit 25. VIII. 1944.

Ad 4/ Upravitelj konvikta izjavljuje, da se je zanimao kod mjerodavnih vojničkih vlasti, da bi nam ustupili nešto prostorija i namještaja za đake. Za prostorije izgleda da bi popustili i ustupili, ali za krevete izgleda, da će se teško dobiti, jer su u bolnici. Zaključeno je: od strane Provincijalata i Ravnateljstva gimnazije nastojat će se, da se stvar povoljno riješi. Klericima VII. i VIII. razreda držat će se u svakom slučaju predavanja, i to u Crnču.

Ad 5/ Ravnatelj gimnazije izvješćuje, da je krov na gimnaziji u slabom stanju i da treba tražiti načina, da se popravi.

Ad 6/ Školarina će se ubirati prema visini

² *Hercegovina franciscana*, Mostar, 1944., Hrvatska tiskara F. P., Svezak VI, str. 48.

³ *Isto*, str. 49.

⁴ Velika fratarska livada podno samostana na Širokom Brijegu.

⁵ *Isto*, str. 48.

⁶ *Usp. Isto*, str. 49.

poreza kao i prošle godine, ali tako, da prosjek bude 5.000 kuna za svaki upis.

Ad 7/ Prebrana sjemeništara tražit će se u naravi prema prošlogodišnjem zaključku, i to: 100 kg kukuruza, 100 kg pšenice i 10 kg slanine.¹⁾ Varivo će pribaviti Provincijalat na svoj račun.

Sjednicu završava ravnatelj s molitvom.

¹⁾za cijelu godinu, razmjerno za svaki mjesec.⁷

Kakvo je stanje u širokobriješkoj gimnaziji te školske godine (a čijim se početkom već dobro kasni), više je nego očito. Nekoliko dana nakon sjednice profesorskog zbora, 9. kolovoza, Provincijalat je svim župama odaslao obavijest o prijamnom ispitu (br. 601/44.): »Dne 25. kolovoza držat će se prijamni ispit za kandidate franjevačkog Reda u našoj gimnaziji na Širokom Brijegu.«⁸

Prijamni je ispit očito održan, no o njemu u Arhivu Provincije nema nikakva traga, kao ni o primljenim đacima. Kakve su uistinu prilike na Širokom Brijegu najrječitije govori dopis provincijala fra Lea Petrovića ravnatelju gimnazije fra Radoslavu Vukšiću od 13. siječnja 1945. (sl. br. 10/45.):

POŠTOVANI OTČE RAVNATELJU

Znam i duboko u duši osjećam, koliko Vi i sva braća profesori naše gimnazije podnosite tereta i krvavih žrtava za naš zavod, budućnost i nadu našu. Zato će Vam naplatiti dobrotu Božja, a pozniya će pokoljenja izkazati Vam barnost i zabvalnost. S moje strane i u ime provincijalne uprave svima vam iskrena i duboka hvala. Poštovani otče, nastojte i dalje sa svojim suradnicima spasavati sve što se spasiti daje. Koliko možete gledajte, da uprengnutim svim silama održite taj temeljni naš naukovni zavod na dostojnoj visini. Čuvajte

ga kao oči u glavi, da što manje pretrpimo štete.

Ako Vam prilike dopuste, nastojte da barem s našim đjacima – klericima nastavite predavanja. Takodjer i s ostalima, ako se bude dalo.

Došao bih među Vas, ali mi se tuga obavije oko srca, pa ne mogu. Misli su moje uvijek s Vama. Sve Vaše patnje i nevolje duboko suosjećam.

Uza sve udarce sudbine ne gubimo nade u dobrotu Božju i Njegovo milosrdje. Bog će nas čuvati. On nas je branio i podržavao kroz prošla teška i duga, mutna i krvava stoljeća. Božje oko bdije nad nama.

Naredio sam da 15. siječnja 1945. svi profesori i đjaci budu na okupu – naravno, koliko dopuste prilike i okolnosti. Mislim, da se i Vi s time slažete. Ako učinite što možete, učinili ste sve.

Ovom bih Vas prigodom, poštovani otče ravnatelju, zamolio da u sporazumu s pp. oo. profesorima – posebno prefektima klerikadjaka – skalupite Pravila za klerike-djake. Sjednički odobrena pravila pošaljite Provincijalatu na konačno odobrenje. Bez ikakvih pravila nezgodno je prefektima, osim toga nema tradicije među đjacima-klericima. Nadamo se, da ćete u dogledno vrijeme ta pravila predložiti, da odmah stupe na snagu.

Vama, otče ravnatelju, i svoj braći profesorima šaljem svoj iskreni bratski pozdrav

Provincijal

PS. Sazovite sjednicu i ovo pismo pred pp. oo. profesorima pročitajte.⁹

Široki je Brijeg pao u komunističke ruke 7. veljače 1945. u dopodnevnim satima. Oni su u samostanu zatekli dvanaesticu fratara i sve ih ubili u ratnom skloništu. Odvodili su ih iz samostanske zbornice jednog po jednog u kratkim vremenskim razmacima. Fratři su se dostojanstveno, tako svjedoče preživjeli, odazivali prozivci svojih krvnika. Svjesni što

ih čeka nisu odavali straha, nego jedni drugima podjeljivali odrješenje grijeha. U tihoj su molitvi čekali da ih krvnici prozovu i da ih odvedu na smaknuće. Tko je god bio u habitu, nije pošteđen, pa ni oni na smrtnoj postelji: fra Marko Barbarić, bolesni fra Krsto Kraljević i fra Žarko Leventić.

Zadnji profesorski zbor školske godine 1944./45.

1. fra Radoslav dr. Vukšić, matematika i fizika, ravnatelj gimnazije
2. fra Oton dr. Knezović, hrvatski, povijest i zemljopis
3. fra Tadija Kožul, njemački, latinski i grčki
4. fra Miroslav Ćosić, umjetnost s poviješću i crtanje
5. fra Didak dr. Burić, hrvatski i francuski
6. fra Borislav Pandžić, bogoslovija, nadstojnik sjemeništara I. – VI. r.
7. fra Didak Ćorić, hrvatski i njemački
8. fra Vojislav Mikulić, mineralogija, geologija, zoologija i botanika
9. fra Fabijan dr. Paponja, narodna i opća povijest i zemljopis, nadstojnik Konvikta za vanjske đake
10. fra Vilim Primorac, gimnastika, nadstojnik sjemeništara VII. – VIII. r.
11. fra Bruno Adamčik, kompozicija i glazbena znanost, klavir i pjevanje
12. fra Roland Zlopaša, matematika i fizika
13. fra Kruno dr. Pandžić, njemački, latinski i grčki
14. fra Dobroslav dr. Šimović, bogoslovija
15. fra Nenad Pehar, narodna i opća povijest i zemljopis

⁷ SP SV 143., folija 458.

⁸ SP SV 149., folija 11.

⁹ SP SV 144., folija 4.

16. fra Leonardo Rupčić, francuski i latinski
17. fra Marko dr. Dragičević, latinski i grčki i povijest starog vijeka
18. fra Arkandeo dr. Nuić, latinski, i grčki i francuski
19. fra Rajko Radišić, zoologija, botanika, mineralogija i geologija.

Ubijeni profesori:

Fra Radoslav dr. Vukšić, ravnatelj gimnazije, profesor matematike i fizike, čuvar fizikalne zbirke. On se 6. veljače zbog granatiranja i bombardiranja te strojne i pušćane paljbe sklonio u mlinicu (hidrocentralu). Dana 8. veljače izjutra, kad je pucnjava utihnula, s ostalom je subraćom došao na Široki Brijeg gdje je uhićen te odveden prema Splitu. Smaknut je na nepoznatu mjestu.

Fra Krešimir dr. Pandžić, profesor njemačkog, latinskog i grčkog jezika, bivši ravnatelj gimnazije i provincijal. Strijeljan je između Mostarskog Graca i Gostuše na divljem proplanku Bila s petoricom svoje subraće. Sklonio se od bitaka za Široki Brijeg u župu Mostarski Gradac.

Fra Arkandeo dr. Nuić, profesor latinskog, grčkog i francuskog jezika, čovjek iznimne inteligencije i pobožnosti. Usmrtili su ga nabojem u

zatiljak, spalili u ratnom skloništu s ostalom braćom nakon čega su sklonište zatrpali.

Fra Fabijan dr. Paponja, nadstojnik konvikta, profesor narodne i opće povijesti i zemljopisa, upravnik seoske kase. Sklonio se s ostalima u mlinicu (hidrocentralu). Uhićen je 8. veljače i s ostalom braćom odveden prema Splitu. Ubijen je na nepoznatu mjestu.

Fra Marko dr. Dragičević, profesor povijesti staroga vijeka, latinskoga i grčkoga jezika, razrednik osmog razreda. Od ratne se pogibelji sklonio u Izbično. Komunisti su ga uhitili za vrijeme mise, odveli i ubili na nepoznatu mjestu.

Fra Leonardo Rupčić, profesor francuskog i latinskog jezika, razrednik V. razreda. Fra Leonardo je uhićen na Širokom Brijegu 8. veljače i odveden prema Splitu. Smaknuli su ga na nepoznatu mjestu.

Fra Bruno Adamčik, profesor kompozicije i glazbene znanosti, glasovira i pjevanja, razrednik III. razreda. U povlačenju pred komunističkim zvjerstvima ubijen je u kolonama smrti sa stotinama tisuća hrvatskih rodoljuba. Za grob mu se ne zna.

Fra Tadija Kožul, profesor latinskog, grčkog i hrvatskog jezi-

ka, donastojnik konvikta. Ubijen je nabojem u zatiljak, gurnut u ratno sklonište, zapaljen i zatrpan.

Fra Borislav Pandžić, profesor vjeronauka, nadstojnik sjemeništaraca od I. – VI. razreda. Usmrćen je nabojem u zatiljak, spaljen i zatrpan u ratnom skloništu.

Fra Dobroslav dr. Šimović, profesor vjeronauka, razrednik VI. razreda. Smaknut je nabojem u zatiljak, gurnut u ratno sklonište, zapaljen i zatrpan.

Fra Roland Zlopaša, profesor matematike i fizike. Strijeljan je između Mostarskog Graca i Gostuše na divljem proplanku Bila s petoricom svoje braće. Sklonio se od bitaka za Široki Brijeg u župu Mostarski Gradac.

Fra Nenad Pehar, profesor narodne i opće povijesti i zemljopisa, razrednik VII. razreda i čuvar povijesno-zemljopisne zbirke. Komunisti su ga 14. veljače 1945. uhitili u samostanu u Mostaru, mučili i ubili te s još šestoricom braće bacili u rijeku Neretvu.

Preživjeli iz zadnjeg profesorskog zbora:

fra Oton Knezović
 fra Mirko Čosić
 fra Didak Burić
 fra Didak Ćorić
 fra Vojislav Mikulić
 fra Vilim Primorac
 fra Rajko Radišić.

U sljedećim brojevima našega glasila *Stopama pobijenih* donosit ćemo životopise preživjelih profesora zadnjeg profesorskog zbora Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu. Želimo im na taj način odati dužno poštovanje i staviti ih u povijesni okvir komunističkog zločina na Širokom Brijegu. Životopise pobijenih profesora, pak, obrađujemo sustavno u postupku mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« koji je u tijeku. ✍

Fratri su izgradili prvi vodovod i za javnu uporabu podigli sedam javnih česama

GRADNJA ŠIROKOBRIJEŠKOG VODOVODA

► Piše: Ivana Karačić

U pozadini se vidi jedna od negdašnjih javnih česmi koje su se nalazile u blizini konvikta. Snimljeno oko 1942.

Prema saznanjima iz postojećih zapisa djelatnosti na izgradnji širokobriješkog vodovoda otpočele su pod franjevačkim vodstvom 20. svibnja 1930. U *Ljetopisu* Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, vođenu za razdoblje 1919. – 1935., stoji zapisano da je 20. svibnja 1930. u širokobriješku gimnaziju došao tadašnji provincijal »u društvu sa ing. Gorlichom i jednim hidrotehničkim inženjerom iz Splita«. U *Ljetopisu* također stoji da su spomenuta trojica 21. i 22. svibnja mjerili trasu budućega vodovoda od vrela Borak, kroz grad te dalje kroz Grabovinu do samostana na Širokom Brijegu. Sama gradnja vodovoda trajala je od 1938. do 1943. Do groblja Mekovac vodovod je rađen na načelu slobodnoga pada, a do samostana, gimnazije i đačkoga doma na Širokom Brijegu

voda je izbacivana uz pomoć vodovodnih crpki koje su postavljene u Grabovini, ispod groblja Mekovac.

Prvi vodovod, izgrađen od čeličnih cijevi promjera 125 mm, korišten je za opskrbu značajnijih institucija u Širokom Brijegu, a na taj vodovod nisu bila priključena kućanstva. Za opskrbu pučanstva vodom bilo je izgrađeno sedam javnih česama, od kojih se, na žalost, nijedna nije othvala nadolazećem razdoblju tzv. modernizacije.

Javne česme bile su postavljene na sljedećim mjestima:

- pokraj zgrade časnih sestara (da-

našnja zgrada starog MUP-a)

- ispred kuće obitelji Penavić (pored današnjega spomenika širokobriješkim žrtvama na središnjem trgu)
- pokraj bivše kuće Juke Šuška (danas prostor između robne kuće i poslovno-stambene zgrade)
- na bivšoj tržnici (danas hotel Park)
- pokraj Šremerove kuće
- u Klancu, na križanju putova prema Trnu i Širokom Brijegu
- na Brijegu ispred bivših dućana.

Tijekom 1962. na padinama Ciganskoga brda izgrađena je vodovodna crpka i spremnik za vodu zapremnine od 200 m³, a sljedeće

godine, 16. prosinca, odlukom tadašnjih općinskih vlasti osnovano je Komunalno poduzeće »Lištica«. Rekonstrukcija vodovoda obavljena je tek 1972. kada je od vodocrpilišta do vodovod-

ne crpke u Grabovini izgrađen novi dovodni cjevovod promjera 200 mm.

Ovu bismo temu željeli i šire obraditi pa molimo sve one koji imaju i druge podatke da nam ih dostave. Isto tako, ako netko ima fotografija tih starih česama, neka nam ih također dostavi. Unaprijed zahvaljujemo. ✍

Teško je doći do podataka o izgradnji širokobriješkog vodovoda pa stoga se mole svi oni koji znaju nešto o tome da to što prije jave Vicepostulatori.

Nisu je slomile ni tamničke muke

S. M. BERISLAVA (IVA) MARIĆ

(Polog, 11. srpnja 1915. – Široki Brijeg, 14. listopada 2001.)

► Piše: s. Natalija Palac

S. Berislavu (Ivu) život od početka nije mazio. Prvi svjetski rat ukrao joj je djetinjstvo. Otac Ivan poginuo je u tom ratu, a nedugo zatim umrla je i majka Anica. U dobi od 6 ili 7 godina Iva je smještena u Sirotište sv. Franje u Mostaru. Pučku školu završila je u Bijelom polju, a Domaćinsku školu kućanstva i gospodarstva u Mostaru. Obje škole pripadale su Školskim sestrama franjevkama. U dobi od 18 godina odlučila je stupiti u tu redovničku družbu. Godine početne formacije provela je u Mostaru, a onda je nakon položenih prvih zavjeta premještena na Široki Brijeg, u franjevački konvikt. Život s. Berislave na osobit je način obilježen godinama provedenima na Širokom Brijegu – što u franjevačkom konviktu i kasnije u franjevačkom samostanu, što u sestrijskoj kući.

Nakon položenih prvih zavjeta radila je u mnogim podružnicama obavljajući dužnost kuharice. Prva njezina apostolska postaja bio je upravo Široki Brijeg, tj. tamošnji franjevački konvikt gdje je bila od 1937. do 1944. Nakon tri godine provedene u zajednici sestara u bano-vinskoj bolnici u Mostaru, s. Berislava ponovno se vraća na Široki Brijeg 1947., sada u franjevački samostan¹ koji nastoji iznova zaživjeti nakon potpune komunističke devastacije 1945. Taj boravak nije bio duga

vijeka. Godine 1948., 24. travnja, s. Berislava tu biva uhićena. Tako se priključila skupini od petnaestak se-

stara uhićenih istoga mjeseca, gotovo u isto vrijeme.

S. Berislava cijeloga će se života sjećati trenutka uhićenja, kao i prvih tamničkih mjeseci i izdržavanja kazne. O tim je doživljajima pripovijedala i u prigodi obilježavanja svoga dijamantnoga redovničkog jubileja: »Došla su tri milicionara u samostan, a pokojni fra Vencel Kosir mi reče: "Nareži mezu i daj im piće!" Kad smo ih počastili, dođoše u kuhinju sa strojnicama i rekoše mi: "Uhapšeni ste!" Odvedoše me u Čelovinu. U samici sam bila tri mjeseca, zatim su nas prebacili na izdržavanje kazne u

Bileću. Odatle su nas vodili na rad u mjesto Plana, gdje smo tukle šljunak i miješale malter. Nakon godinu dana puštena sam na slobodu.«²

Može se samo naslućivati što sve stoji iza tog kratkog »izvješća«. To mogu znati samo oni koji su prošli tamničko iskustvo. O tim je danima s. Berislava pričala bez gorčine, smirena, kao što čine ljudi koji sa psalmistom mogu reći: »Bez moje krivnje na me nasrću.« (Ps 59, 5) »Krivnja«, pak, s. Berislave, prema presudi Okružnog suda u Mostaru, bila je ta što je »neutvrđenog dana i mjeseca u drugoj polovini 1945. godine primila pismo od ustaških odmetnika Halilović Marije i Jurilj Marice te im na osnovu tog pisma po Vlašić Zori zvanj Velika spremila veš«, a zatim je, navodno, »kratko nakon toga, vidjela u bolnici jednu drugu ustašku odmetnicu Petric Janju, s njom se pozdravila, ali je vlastima nije prijavila.«³ Zbog toga je osuđena na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od godine dana.

A vrijeme provedeno u samici nešto je što se ni s čim ne može usporediti. »Baš u zatvoru, osobito kroz ona tri mjeseca samice, u čovjeku naraste i ponos i prkos: da odbiješ sva obećanja i ponude, štoviše da ih omalovažavaš. Ništa se ne može usporediti s Bogom i njegovim pozivom. Daka-

¹ Usp. ŠemKon, 1937. – 1940.: *Raspored sestara, god. 1943. - 1947.*

² Usp. Presuda Okružnog suda u Mostaru, K: 449/48. od 13. kolovoza 1948.; LIDIJA GLAVAŠ, »S. Berislava Marić (1915. – 2001.)«, *Kršni zavičaj*, 34, Franjevački samostan, Humac, 2001., str. 129.

³ *Isto.*

ko, bilo je vrlo mučnih momenata, ali sam se tada utjecala Gospi i govorila joj kao dijete majci. I nikada se nisam osjetila ostavljenom⁴, pričala je s. Berislava.

Čvrsto pouzdanje u Boga nije ju napustilo ni u tamnici ni u godinama neposredno nakon tamnice kada je izgledalo da njezina redovnička provincija ne će preživjeti udarce koje je zadobila (zatvaranja sestara, oduzimanje kuća, onemogućavanje djelovanja...). S. Berislava nije imala straha da će život zajednice biti uništen. Ona svjedoči: »Mi smo bile čvrsto povezane i sve te poteškoće samo su nas jačale i davale nam novu snagu za život koji smo odabrale.«⁵

stara u to vrijeme, otišla je u Konjic na poziv fra Blage Karačića. No, i tu ju je dostigla Udba tražeći da se vrati u svoju općinu. Tek na fra Blaginu molbu i intervenciju Đure Pucara mogla je ostati. I ostala je do sredine listopada 1951. Sljedećih godina (1951. – 1953.) živjela je i radila (zajedno sa sestrama splitske provincije) na Poljudu u Splitu gdje su bili smješteni sjemeništarci Hercegovačke franjevačke provincije.⁶ Nakon povratka u Hercegovinu bila je u franjevačkim samostanima u Mostaru i još nekoliko godina (1956. – 1962.) u Širokom Brijegu. Poslušnost ju je zatim odvela na Petrićevac gdje je ostala šest godina. Nakon toga slje-

preostale godine života.⁷

S. Berislavu krasilo je franjevačko veselje, blagost i jednostavnost. Iz dobra i blaga srca darivala je uvijek dobro - najbolje za Gospodina i one koji su je okruživali i susretali. Sve što je činila, činila je s ljubavlju i požrtvovno. U djelovanju je bila spretna, reklo bi se pravi znalac svoga posla. I svoje je znanje umjela prenijeti drugima. Po prirodi je bila komunikativna, a radost je nalazila u malim stvarima.

Imala je i svoje velike ljubavi: iza Boga to su bile Crkva i, napose, Hrvatska. Sanjala je njezino uskrsnuće i cijeloga života čvrsto vjerovala da će se ono dogoditi. Zato je bila neopisivo sretna kad je dočekala njezino međunarodno priznanje. Više nego što je imala informacija, u sebi je osjećala da su se mnoge protivštine urotile protiv tek priznate države. Radanje nove Hrvatske pratila je zato svagdanjom molitvom – da se predsjednik i njegovi suradnici ne obeshrabre i ne odustanu od borbe za njezino stvaranje! To je svima bilo poznato, ne samo susestrama.

Na zadnje počivalište, na širokobriješkom groblju Mekovac, s trobojnim buketom cvijeća s. Berislavu ispratila su neke od živih tamničkih supatnica. Poštovanje s. Berislavi izrazilo je i Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, podružnica Hercegovina.

Sam Bog zna koliko je žrtve, pregaranja, strahova i nadanja, radosti i bojazni s. Berislave nama ostalo skriveno. Ali ono što znamo čini je jedinstvenom: tako običnom, a osobitom.⁸

S. Berislava u kuhinji konvikta na Širokom Brijegu

Nakon izdržavanja kazne s. Berislava došla je u Bijelo polje. Sve druge kuće bile su oduzete. Kako tu nije bilo mjesta, a nije imala obitelji kojoj bi mogla poći, poput više mladih se-

dećih sedam godina, do 1975., mjesto njezina služenja bilo je Humac. Te godine dolazi u sestrinsku kuću na Širokom Brijegu. U njoj će proživjeti četvrt stoljeća, odnosno sve

⁴ Usp. L. GLAVAŠ, »Dvostruko slavlje naših sestara, *Kršni zavičaj*, 19, str. 136.

⁵ *Isto*.

⁶ Sa s. Berislavom na Poljud je otišla i s. Vicencija Musa te kandidatice Anica Rupčić, danas s. Leonarda. O tome vidi: ŽARKO ILIĆ, »Školske sestre u franjevačkim domaćinstvima prema jednom polustoljetnom iskustvu«, *Školske sestre franjevke u Hercegovini 1899. – 1999.*, Kačić, Split – Mostar, str. 228. – 229.; Kazivanje s. Leonarde Rupčić.

⁷ Usp. *Raspored sestara, god. 1954. – 2001.*

⁸ O s. Berislavi vidi: fra ZDENKO KARAČIĆ (propovijed), »S. M. Berislava Marić (1915. – 2001.)«, *Široki Brijeg* 15. listopada 2001., *Zvuci provincije*, 3, *Školske sestre franjevke*, Mostar, 2001., str. 23. – 24.

Čitava Dalmacija, pa tako i sinjski kraj, puni su dokaza o komunističkim zločinima

POLITIČKI OKVIR I ORGANIZACIJA PARTIJSKIH TIJELA U OBRAČUNU S KATOLIČKIM KLEROM U DALMACIJI (IV.)

► Piše: Tomislav Đonlić

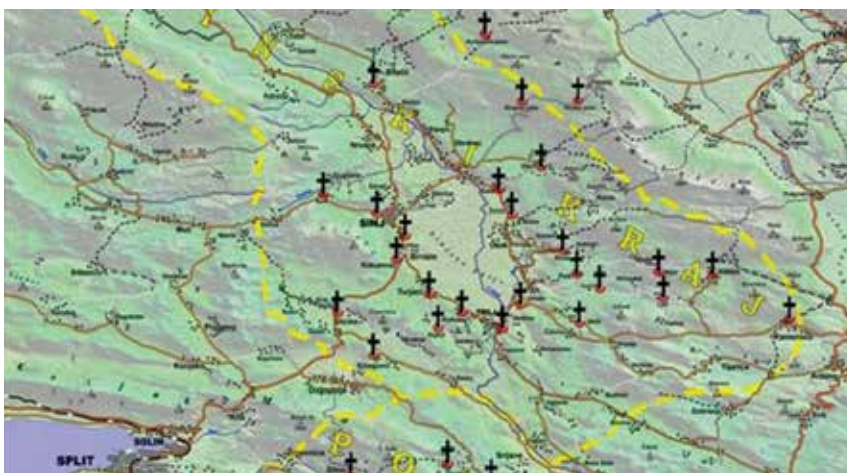
Ovih je dana iz tiska izišla knjiga *Markovića jama, partizanski zločini u Aržanu i Podima 1944.* autora Ivana Kozlice. Ona stručno prikazuje okolnosti i način na koji su ubijena 102 zarobljena hrvatska vojnika nakon bitke kod Aržana u svibnju 1944. Markovića jama je, kao i sve druge jame, njih 1.517, za vrijeme komunizma bila sustavno prikrivana, a zločin zataškan.¹ O njoj se potihom pričalo za vrijeme Hrvatskoga proljeća, ali je zbog represije vrlo brzo svaka rasprava utihnula. Prvi je put otvorena 1990. nakon višestranačkih izbora i tada su se speleolozi spustili u nju te snimili ostatke kostiju. Sustavno istraživanje započelo je 1993. kada je ustrojeno Vijeće za istraživanje grobišta Podi u općini Trilj. Tada su pronađene kosti 102 vojnika te su prebačene u Klinički bolnički

centar Firule u Splitu na odjel patologije gdje su se nalazile osam godina. Zbog nedostatka sredstava nije napravljena DNK analiza, a kosti su zaslugom župnika i župljana župe Dobranje prebačene u spomen-kosturnicu u Dobranje gdje počivaju zajedno s ostalim žrtvama bitke za Aržano.

Što potvrđuju istraživanja Markovića jame?

Sudbina žrtava koje su ubijene u brojnim jamama, na žalost, nepoznata je, a glavni razlog krije se u činjenici da su komunističke vlasti četrdeset pet godina zabranjivale svaki spomen na te žrtve. Sjećanje na njih prepušteno je njihovim obiteljima koje nikada nisu saznale istinu

kako su i gdje stradali njihovi najbliži. Takav je slučaj bio i s Markovića jamom na Podima gdje su pripadnici 10. dalmatinske brigade u nju bacili 102 zarobljena pripadnika hrvatske vojske nakon bitke na Aržanu 27./28. svibnja 1944. Punih četrdeset pet godina krila se istina o tom strašnom zločinu da bi početkom devedesetih, kako rekosmo, jama bila otvorena i započet sustavan rad na njezinu istraživanju.² U tom smislu ovaj slučaj predstavlja jedinstven primjer jer druga stratišta partizanskih zločina u Dalmaciji nisu istražena, a samo na sinjskom području ima ih nekoliko. Prema istraživanjima Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, koja su obavljena 1992. – 1999., partizanske su žrtve završile na sljedećim mjestima: Sinj, bez oznake mjesta, Husina jama, jama Vrtline, jama Golubinka, Sinj – Bazana, Vrdovo, jama na Bukvi, Kurbegova jama, Budimiri – bez oznake mjesta, Ugljane, jama Nad podom, Lejina jama, Voštane – bez oznake mjesta, Vrlika, jama Medenjača i Otišić, jama Otiška Lugarica. Masovni zločini njemačkih, talijanskih i četničkih snaga u Dalmaciji najvećim su dijelom istraženi dok za partizansko-komunističke zločine ne postoji dovoljno dokumentacije, jer je sustavno uništavana, ali nema ni dovoljno dobre volje. Za neke je to očito još uvijek bolna istina.³

OVAKO IZGLEDA SINJSKI KRAJ »PROŠARAN« MJESTIMA KOMUNISTIČKOG ZLOČINA

¹ JOSIP JURČEVIĆ, *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Dokumentacijsko informacijsko središte, Zagreb, 2012.

² Sustavno istraživanje započela je Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava koja je 1. rujna 1993. donijela rješenje o imenovanju Vijeća za istraživanje grobišta – jame Podi u općini Trilj. Sva daljnja istraživanja vodilo je Vijeće.

Neosporno je da su zločin počinile postrojbe 10. dalmatinske brigade kojom su zapovijedali zapovjednik Ivan Vulin i njegov zamjenik Luka Knezović.⁴ Brigada je imala četiri bataljuna i nalazila se na prostoru Kamešnice i Dinare.⁵ Sva dostupna dokumentacija iz partizansko-komunističkih izvora nastoji prešutjeti taj stravičan zločin dok poneki nastoje krivotvoriti izvorne dokumente kako bi se zločin i dalje prešućivao.⁶ Međutim, iskazi preživjelih svjedoka, od kojih su neki bili pripadnici partizansko-komunističkih postrojbi, a drugi su preživjeli zahvaljujući bijegu iz kolone smrti, a neki i iz same jame, potvrđuju navode da je nakon bitke kod Aržana 27. i 28. svibnja 1944. veća skupina hrvatskih vojnika zarobljena i dovedena do Markovića, da su tu ubijani i bacani u jamu. Glavnom i odgovornom osobom za taj čin svi svjedoci označavaju političkog komesara Matu Bilobrka koji je izdao zapovijed za likvidaciju.⁷ Ta činjenica nimalo ne iznenađuje kada se zna da su politički komesari, zbog političke naravi, često imali i odlučujuću ulogu u brigadama. Upravo je ta činjenica vrlo važna za razumije-

vanje partizanskoga pokreta. Partizanski pokret se, naime, s vremenom intenzivno profilirao kao klasični komunistički boljševički pokret. U njemu je sve više jačala uloga političkih komesara, a najstaknutija mjesta u postrojbama od 1944. zauzimaju oficiri Ozne i Knoja koji su bili dijelovi represivnog aparata. Njihov je zadatak bio obračun s »narodnim neprijateljima«, »slugama okupatora i izdajicama«. Tako je Partija uklanjala sve neistomišljenike u vlastitim, partizanskim redovima (prije-ratne HSS-ovce, radićevce), a još je okrutnije »čistila« među narodom. Stoga i ne iznenađuje da je zapovijed za likvidaciju izdao upravo politički komesar Bilobrka na temelju vlastitih političkih prosudbi i nekih ranijih instrukcija o postupanju s »narodnim neprijateljima«.

Ubijanje nije zločin, zločin je priča o ubijanju!

Nakon zločina na jamu su navedene velike stijene dok je sam pristup njoj bio zabranjen. Iako bez službene zabrane, podrazumijevalo se da je

bilo nepoželjno prilaziti i zadržavati se u njezinoj blizini.⁸ Mnoge obitelji pobijenih hrvatskih vojnika znale su gdje se nalaze kosti njihovih najmilijih, ali nisu smjeli ni dolaziti ni posjećivati mjesto njihova stradanja. Bilo je onih koji su se tome nastojali oduprijeti. Jedan od njih je voštanski župnik don Nediljko Ledić koji je s članovima obitelji predvodio molitve uz jamu te je sagrađio improvizirani kameni oltar. Vrlo je brzo morao prestat s molitvom na jami jer mu je to tadašnja milicija zabranila. I drugi slučajevi potvrđuju da je jama bila nadzirana i da se svako pojavljivanje u njezinoj blizini dojavljivalo miliciji.⁹ Stoga je očito da su tadašnje komunističke vlasti pod svaku cijenu nastojale spriječiti istinu o tom strašnom zločinu.¹⁰

Ipak, istina pronade put. Tako je i u ovom slučaju otkrivena nakon gotovo pedeset godina. Neki će reći prekasno!? Za istinu nikada nije kasno! Nadamo se da će i druga stratišta na isti način biti istražena, žrtve popisane te na dostojanstven način pokopane. To je minimum koji zaslužuju i standard koji je civilizacija pred nas postavila. ✍

ISPRAVAK

U prošlom broju glasila potkrala se tehnička pogreška u članku Tomislava Đonlića *Politički okvir i organizacija partijskih tijela u obračunu s katoličkim klerom u Dalmaciji (III.)*. Posljednja rečenica trebala je glasiti ovako: Teško izdržavajući takve pritiske koje su na njega vršile komunističke vlasti, biskup Bonefačić umirovljen je 1954. te se nakon umirovljenja povukao u svoje rodno mjesto Bašku na otoku Krku. ✍

³ Unatoč brojnim pritiscima da se istraživanja komunističkih zločina opstruiraju, Vijeće je ustrajalo i dovelo ovaj posao do kraja.

⁴ LUKA KNEZOVIĆ – IVO ĆURIN, *Deseta dalmatinska udarna brigada*, Općinski odbor saveza boraca NOR-a, Sinj – Split, 1977.

⁵ Politički komesar u brigadi bio je Mate Bilobrka, njegov zamjenik Dušan Šijan dok je čelnik Ozne bio Marin Novaković, a obavještajni časnik Ćiro Sikavica.

⁶ O tome više vidi u IVAN KOZLIKA, *Markovića jama – partizanski zločini u Aržanu i Podima*, Hrvatski centar za ratne žrtve, Zagreb, 2014.

⁷ Mate Bilobrka rođen je 1920. u Splitu. Tijekom rata obnašao je razne dužnosti, nakon njega nastavio je službu u JNA. Karijeru je završio na položaju zapovjednika Teritorijalne obrane SRH u činu general pukovnika. Umro je u Zagrebu 1976., a pokopan u Splitu.

⁸ Više u I. KOZLIKA, *Markovića jama – partizanski zločini u Aržanu i Podima*.

⁹ Isto

¹⁰ U nekim partizanskim dokumentima i izvješćima nakon bitke na Aržanu zarobljene vojnike se nastojalo optužiti da su odgovorni za zlodjela koja su se u potkamešničkim mjestima dogodila dva mjeseca prije kada su sva spaljena, a pučanstvo pobijeno, što nije bila istina jer su taj zločin počinile njemačke postrojbe divizije »Prinz Eugen«.

Unatoč brojnim poteškoćama povjerenstva uporno nastavljaju s radom

RAD OPĆINSKIH POVJERENSTAVA

U proteklom razdoblju najživlje je bilo čitlučko povjerenstvo, ali i druga povjerenstva marljivo rade

► Piše: **Josipa Vukoja**

Posljednjih nekoliko mjeseci rad općinskih povjerenstava protekao je u znaku sjećanja i obilježavanja obljetnica stradanja fratara i puka za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata počevši u veljači na Širokom Brijegu, a zatim i u mnogim mjestima u Hercegovini i Hrvatskoj. Prisjećali smo se nevino ubijenih žrtava, prikazivali mise i molitve za njih te

im na taj način još jednom odali počast. Općinska povjerenstva koja za žrtvama komunističkog zločina tragaju već više od pet godina i dalje nastoje doći do novih saznanja te pronaći i po mogućnosti i identificirati što veći broj posmrtnih ostataka. Iako se neke općine već duže vrijeme spremaju osnovati povjerenstvo, u

proteklom pola godine nije osnovano nijedno novo.

Od postojećih devet općinskih povjerenstava za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugoga svjetskog rata i poraća (Široki Brijeg, Ljubuški, Neum, Posušje, Busovača, Čitluk, Kupres, Grude i Tomislavgrad) kroz proteklo razdoblje najdinamičnije je bilo ono u Čitluku. Predsjednik

čitlučkog povjerenstva Andrija Stojić podnio je ostavku na tu dužnost pa je povjerenstvo za novog predsjednika izabralo Ivana Sablića. Prema prijavama građana

Do sada je ustrojeno devet općinskih povjerenstava. Pokrenuo se i Hrvatski narodni sabor (HNS) BiH, što nam je svima na čast.

Čitlučko povjerenstvo prilikom iskapanja na lokalitetu Markovac

dotično je povjerenstvo intenziviralo potragu za posmrtnim ostacima na području cijelog Brotnja te su, od prosinca prošle godine do danas, u ekshumacijama pronađeni posmrtni ostatci četiriju osoba.

Plod dugogodišnjeg rada Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača« i općinskih povjerenstava za obilježavanje i ure-

đivanje grobišta iz Drugoga svjetskog rata i poraća na području Herceg Bosne jest osnivanje Odjela za Drugi svjetski i Domovinski rat Hrvatskoga narodnoga sabora (ODSDR HNS-a). U taj Odjel uključena su sva dosad ustrojena povjerenstva. Njihovo objedinjavanje trebalo bi uroditi većom učinkovitošću i bržim ostvarenjem postavljenih ciljeva. ODSDR HNS-a također pokušava nabaviti uređaj za otkrivanje kostiju pod zemljom (georadar), koji bi uvelike olakšao i ubrzao rad povjerenstava.

Svaka žrtva zaslužuje barem dostojanstveno posljednje počivalište, stoga još jednom molimo sve one koji imaju bilo kakve informacije o mjestima stradanja neka se jave povjerenstvu u svojoj općini, a Vicepostulaturi neka dojavu sve informacije glede ubijenih hercegovačkih franjevaca. ✍

U Ljubuškom je bila velika Oznina tamnica iz koje se malo tko spasio

JE LI JOSIP BROZ TITO OSOBNO ZAPOVJEDIO MASOVNE LIKVIDACIJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA? (VIII.)

Partijski povjerenici na terenu pravili su popise za »čišćenje«

► Piše: **Damir Šimić**

Nakon što su početkom veljače 1945. komunističko-partizanske snage iz sastava VIII. dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije, unatoč kratkotrajnim uspjesima njemačko-hrvatskih snaga u operaciji Bura, uspjele prodrijeti u dubinu hercegovačkog ozemlja, otpočelo se sa završnim napadom na Široki Brijeg i Mostar. Zavladao je neviđeno nasilje i odmazda.

Cijelim područjem između Dubravske visoravni na istoku i Imotskog na zapadu bile su raspoređene postrojbe Knoja¹ kojima je operativno zapovjedano s dviju razina². Dostupni komunističko-partizanski izvori navode da su sve operacije Knoja vođene pod izravnim nadzorom regionalnog Ozninog ureda za Hercegovinu pod zapovjedništvom Slobodana Šakote. Jedan dio tih operacije, odnosno onaj sigurnosno složeniji, operativno je vođen preko III. brigade Knoja³ dok je drugi dio ostvaren preko Ozninog kotarskog ureda u Ljubuškom na čelu s Petrom Jelčićem i preko mjesne komande u Ljubuškom na čelu s Marijanom Primorcem.

Središnje mjesto za prikupljanje »narodnih nepri-

jatelja«, čija su se imena nalazila na popisima koje su već prije napravili partijski dužnosnici i Oznini suradnici, bila je tamnica kotarske Ozne u Ljubuškom. Sudeći prema nizu iskaza, kazamata poput ovoga, iz kojega su ljudi bez suda i porote odvođeni na masovne likvidacije, bilo je u svakom manjem mjestu. Svime se koordiniralo s jednoga mjesta i po unaprijed zacrtanu planu i već otprije sastavljenim popisima, a sve su provodili provjereni partijski kadrovi.

Partijski popisi narodnih neprijatelja

Međutim, čini se da je od redanja iskaza izravnih svjedoka puno bitnije sagledavanje metodologije izrade popisa »narodnih neprijatelja« na temelju kojih su likvidacije obavljane. Upravo se preko tih popisa može jasno i cjelovito spoznati opseg zločinačkog pothvata smišljena u samome vrhu Komunističke partije Jugoslavije.

Iz elaborata dr. Mihe Kreka⁴ o zločinima KPJ, koji je u svibnju 1945. dostavljen britanskom veleposlaniku u Vatikanu, vidljivo je na koji je način

Ključnu ulogu u pripremi popisa za likvidaciju »narodnih neprijatelja« imali su Pokrajinski odbor NOP-a i Okružni komitet KPJ za zapadnu Hercegovinu. Ubijalo se redom, po različitim kriterijima. Posljedice toga svježe su još i danas.

¹ A. MIJATOVIĆ, »Posljednji dani Križnoga puta fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zupca«, *Stopama pobijenih*, 1 (8), Široki Brijeg, 2012., str. 41. – 44.

² Ivo MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1986., str. 393.

³ Na području zapadne Hercegovine koncem siječnja i u veljači 1945. djelovala su dva bataljuna (bojne) iz sastava III. brigade Knoja te izvjestan broj manjih terenskih skupina. Kao zapovjednik jednog od tih bataljuna spominje se mostarski Srbin Savo Golubović, izravno podređen zapovjedniku III. brigade Knoja Jovanu Andriću. (I. MATOVIĆ, *Mostarska operacija*, str. 396.)

⁴ Elaborat dr. MIHE KREKA naslovljen *Masakr katoličkog svećenstva u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini* korišten je kao radni materijal za izvješće britanskog izaslanika pri Svetoj Stolici, prosljeđen u svibnju 1945. britanskoj vladi. (*Danas*, 18. lipnja 1991., str. 64. – 65.)

Partija pripremala i organizirala čistke »narodnih neprijatelja« tijekom veljače iste godine na području zapadne Hercegovine. U spomenutu elaboratu izravno se spominju Pokrajinski odbor NOP-a i Okružni komitet KPJ za zapadnu Hercegovinu⁵ kao tijela komunističko-partizanske vlasti koja su imala ključnu ulogu u pripremi popisa za likvidaciju »narodnih neprijatelja«. Uz zločine počinjene u Dubrovniku, Makarskoj, Splitu, Trebinju, Širokom Brijegu i Mostaru podrobno su opisani i komunistički zločini na području Ljubuškog. »Ovaj organ Komunističke partije sastavio je popis svih sumnjivih i opasnih elemenata s tog područja koji su trebali biti eliminirani i ubijeni. Među njima se nalazilo 160 katolika – laika iz Čapljine i Ljubuškog: trgovaca, seljaka i drugih civila. Na popisu su se našla i imena svećenika i 44 franjevca. Laici su ubrzo masakrirani: 60 u Čapljini, 58 u Ljubuškom. Pojedini su pobjegli ili su izbjegli uhićenje od strane komunističke policije. U pogledu svećenika narodnooslobodilački odbor odlučio je da odluka o njihovoj sudbini bude odgođena do zauzimanja Mostara. Takva odluka bila je posljedica činjenice da su partizani smatrani ubojicama svećenika: masakr svećenstva mogao je izazvati otpor protiv partizanske vlasti«, kaže se u elaboratu dr. Mihe Kreka.

Međutim, Pokrajinski komitet NOP-a i Okružni komitet KPJ za zapadnu Hercegovinu, kao i podređene im strukture novoformirane izvršne vlasti, svakako nisu bile institucije koje su mogle samostalno donijeti odluku o izradi popisa za likvidaciju niti su Ozna, Knoj⁶ i dijelovi komunističko-partizanskih postrojbi mogli samostalno provoditi masovne li-

kvidacije takvih razmjera. Na zapovijed za ovakva postupanja treba gledati isključivo kao na metodologiju organizirana zločina, planirana i odobrena isključivo u najvišem vrhu Komunističke partije, predvodnice komunističke revolucije, dok su samu dostavu imena za stvaranje popisa »narodnih neprijatelja« obavljala lokalna partijska tijela i pojedinci koji su do dolaska komunista djelovali u strogoj tajnosti.⁷

O vlastitim saznanjima vezanim za postojanje popisa za likvidacije svojedobno je svjedočio i Dragan Zovko iz Čalića, čijeg su oca na taj popis stavili pripadnici tajne partijske ćelije u Čerinu. »Mog oca je na popis stavila ovdašnja partijska organizacija za koju nitko do dolaska partizana nije znao ni da postoji. Proglasili su ga ustašom, što je potpisalo petnaest komunističara, odbornika i tih njihovih tajnih članova ili kako su se već zvali. To nije bila istina, jer on nije bio ni u jednoj vojsci. Lažno su ga optužili i poslali u smrt na pravdi Boga«, izjavio je tom prigodom Dragan Zovko⁸. Prema njegovu iskazu riječ je o partijskim činovnicima koje je komunističko-partizanska vlast kasnije nagradila različitim društvenim povlasticama. »Zna se tko je poslije rata bio šef Partije na Čerinu, tko u Čitluku, tko u Čalićima, tko u drugim selima... sve to ovaj narod zna. Oni su čekali dolazak partizana s popisima "narodnih neprijatelja" i čim su partizani došli počela su uhićenja i nestanci ovdašnjih ljudi. Tako je bilo. Partija je sudila!«, kazao je Dragan Zovko čijeg su oca komunisti odveli iz tamnice kotarske Ozne u Ljubuškom i koncem siječnja 1945. ubili na Novom groblju u Vrgorcu.

Potresna su svjedočenja obitelji ubijenih. Partija je vladala životima i imovinom ljudi.

⁵ Sekretar Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu bio je Mato Markotić iz Graba, a članovi Mladen Knežević Traktor iz Trebinja, Franjo Budimir iz Vira, Marko Šoljić iz Širokog Brijega, Halid Mesihović iz Ljubuškog, Pero Jelčić iz Počitelja i Jure Galić s Bijače. (JURE GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2005., str. 334.)

⁶ Treća brigada Knoja djelovala je u sastavu Treće (Bosanskohercegovačke) divizije Knoja (zapovjednik pukovnik Danilo Komnenović, politički komesar Špiro Srzentić), izravno podređene Ozni BiH. Na čelu brigade, koja je brojila nešto više od 1.200 vojnika, bio je major Jovan Andrić, a dužnost političkog komesara obnašali su Drago Ivanović i Džemal Muminagić. U sastav ove brigade ušlo je i oko 150 pripadnika Ljubuškog partizanskog odreda. Brigada je imala zadaću boriti se protiv klasnih neprijatelja KPJ, a nalazila se pod nadzorom Slobodana Šakote, šefa Oblasnog odjela Ozne za Hercegovinu. Tijekom prvih 50 dana svoga postojanja brigada je, prema tvrdnjama nadređenog zapovjednika, ubila 63, uhitila 275, a ranila 16 prikrivenih protivničkih vojnika. (DANILO KOMNENović – MUHAREM KRESO, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, Beograd, 1979., str. 409.; I. MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, str. 479.)

⁷ Vidi elaborat Uglješić Danilovića, tadašnjeg šefa Ozne za BiH (I. MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, str. 427.).

⁸ Dragan Zovko, *Moj otac je odveden iz zatvora u Ljubuškom i ubijen na Novom groblju u Vrgorcu*, http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=23047:dragan-zovko-moj-otac-odveden-je-iz-zatvora-u-ljubukom-i-ubijen-na-novom-groblju-u-vrgorcu&catid=28:povijesni-identitet&Itemid=112, 2. kolovoza 2012.

Dragocjena fra Jankova svjedočenja

Obilje dragocjenih podataka o funkcioniranju komunističkog pokreta u okolici Ljubuškog i priprema komunističko-partizanskih popisa za likvidaciju, kao i o samim uhićenjima i masovnim ubojstvima, uključujući i zločine nad franjevcima, zabilježio je i fra Janko Bubalo, ratni župni vikar u Vitini, i sam žrtva komunističkog progona. Svjedočeći o tim vremenima, on je za daljnja istraživanja pribilježio svoja saznanja o dokumentima pronađenima u torbi komunističko-partizanskoga kurira obavještajca Ismeta Mehmedbašića, nekadašnjeg vitinskog općinskog tajnika koji je u međuvremenu prebjegao partizanima u Biokovo⁹. Opisujući spomenut događaj, fra Janko navodi da mu je poznato da je među tim dokumentima zarobljenima koncem 1943. »nađeno i jedno dulje izvješće o vladanju fratara s napomenom kako ih, kad dođe zgodan čas, treba jednostavno likvidirati«. Dodajući da su »fratri znali autora tog izvještaja, ali nisu dali da mu se išta loše dogodi«, fra Janko nas navodi na čvrst zaklju-

Fra Janko Bubalo iznimno je dobro zabilježio što se događalo u komunističkoj zloglasnoj ljubuškoj tamnici. Iz njegovih zapisa crpimo dragocjena saznanja o posljednjim trenucima pojedinih hercegovačkih franjevaca.

čak da je riječ o osobi utjecajnoj u tadašnjim komunističkim strukturama, koja je kao ilegalac djelovala na širem području Ljubuškog.¹⁰

U fra Jankovim memoarskim zapisima spominju se također neka manje, a neka više poznata imena tadašnjega komunističkog pokreta, što lokalnog, što regionalnog značaja. Imena Franje Budimira, Milana Kneževića Traktora, Aziza i Sabita Kudre te oznaša Ante Barbira Kralja, Marijana Primorca, Čazima Dizdarevića, Donke Vrankića i Petra Jelčića, šefa Ozne u Ljubuškom, sam su vrh tadašnje komunističke vlasti i svatko od njih ostavio je određen pečat u uhićenjima i masovnim likvidacijama na prostoru općine Ljubuški. Na temelju raščlambe fra Jankovih zapisa može se zaključiti da je tadašnji partijski dužnosnik Franjo Budimir, zajedno s tada tek ustrojenom postrojbom Ozne, koncem listopada 1944. upao u crkvu i župnu kuću u Vitini dok je Donko Vrankić 6. veljače 1945. vodio akciju uhićenja. Po svemu sudeći, uhićeni fra Janko Bubalo i fra Stanko Vasilj oslobođeni su iz Oznine tamnice u Ljubuškom na zamolbu braće Aziza i Sabita Kudre koji su, opet, tako postupili po molbama njihove sestre i zeta Sabita Mesihovića, o čijoj je ne baš uvjerljivoj nevinosti, kako navodi u knjizi, fra Janko dva puta jamčio svojom glavom.

Ipak, ni o jednom od pripadnika komunističkoga represivnog aparata fra Janko ne govori riječima kvima govori o Anti Barbiru Kralju¹¹, partizanskom ilegalcu i kasnijem oznašu, te knojevcu Franji Gadži iz Grabovnika, čiji su postupci okarakterizirani kao oličenje otvorene okrutnosti i bezdušnosti. Tijekom jednog od razgovora s oznašem Petrom Jelčićem, čije po jedinosti navodi u knjizi, fra Janko je iznudio i njegovo priznanje da je ubojstvo čitlučkih fratara fra Ćirila Ivankovića, fra Filipa Gašpara i fra Jakova Križića, koje se dogodilo s 9. na 10. veljače 1945. u Čitluku, također Oznino djelo, dok je sama operativna izvedba, po uhodanu modelu, pripala podređenu im Knoju.¹²

⁹ Ismet Mehmedbašić je bio dio tajne komunističke obavještajne mreže, a djelovao je pod ilegalnim imenom Goluban. (MAHMUD KONJHODŽIĆ, *Kronika o Ljubuškom kraju*, 2, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 132.)

¹⁰ Vidi J. GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, str. 103. – 106.

¹¹ Prema pokazateljima koje je prikupio Anđelko Mijatović, Ante Barbir Kralj sudjelovao je i u uhićenju fra Zdenka Zupca, tadašnjeg župnika u Ružićima. (A. MIJATOVIĆ, »Posljednji dani Križnog puta fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zupca«, str. 41. – 44.)

¹² Fra JANKO BUBALO, *Apokaliptični dani*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1992., str. 161. – 162.

Rekonstrukcija Oznina »rukopisa«

Rekonstrukcijom uhićenja i tamničkih dana fra Janka Bubala, objavljenima u knjizi *Apokaliptični dani*, ali i istraživanjima koje je proveo Anđelko Mijatović¹³, dolazi se i do čvrstih zaključaka o načinu uhićenja fra Slobodana Lončara, fra Julijana Kožula, fra Paške Martinca, fra Martina Sopte i fra Zdenka Zupca, koji su prošli kroz Ozninu pritvorsku jedinicu u Ljubuškom¹⁴. S fra Jankovim tvrdnjama u potpunosti se poklapaju i materijali koje je desetljećima prikupljao Anđelko Mijatović zahvaljujući kojima se vidi da je neke operacije uhićenja vodio Ante Barbir Kralj, jedan od najistaknutijih Ozninih oficira na području zapadne Hercegovine i blizak ratni suradnik Jure Galića.¹⁵ Prema tim spoznajama nedvojbeno se nameće zaključak da je kod uhićenja fra Julijana Kožula i fra Paške Martinca, koji su tih dana odvedeni iz Veljaka, ili nedugo nakon toga iz Čerina odvedena dr. fra Martina Sopte, primijenjena potpuno ista metodologija. Činjenica da su svi spomenuti viđeni u Ozninoj tamnici u Ljubuškom nedvojbeno ukazuje na zaključak da su njihova uhićenja izvele iste organizacijske jedinice Ozne, a vrlo izvjesno i iste osobe. Međutim, kao što je danas poznato, fra Julijan Kožul i fra Zdenko Zubac iz određenih su razloga odvedeni prema Zagvozdu i tamo ubijeni dok su fra Slobodan Lončar i fra Martin Sopta ubijeni na lokalitetu Tomića njiva u Ljubuškom. Gdje je točno ubijen fra Paško Martinac, koji je 6. veljače 1945. u stopu pratio svog župnika fra Julijana Kožula, koga su pripadnici Ozne i Knoja vezana sprovodili prema tamnici u Ljubuškom, ni danas se ne može sa sigurnošću kazati. Nekoliko iskaza, međutim, govori da je ostarjeli Martinac zadnji put viđen 10. veljače 1945. u Ozninoj tamnici u Ljubuškom. Pretpostavlja se da je ubijen na jednom od stratišta u blizini Ljubuškog.

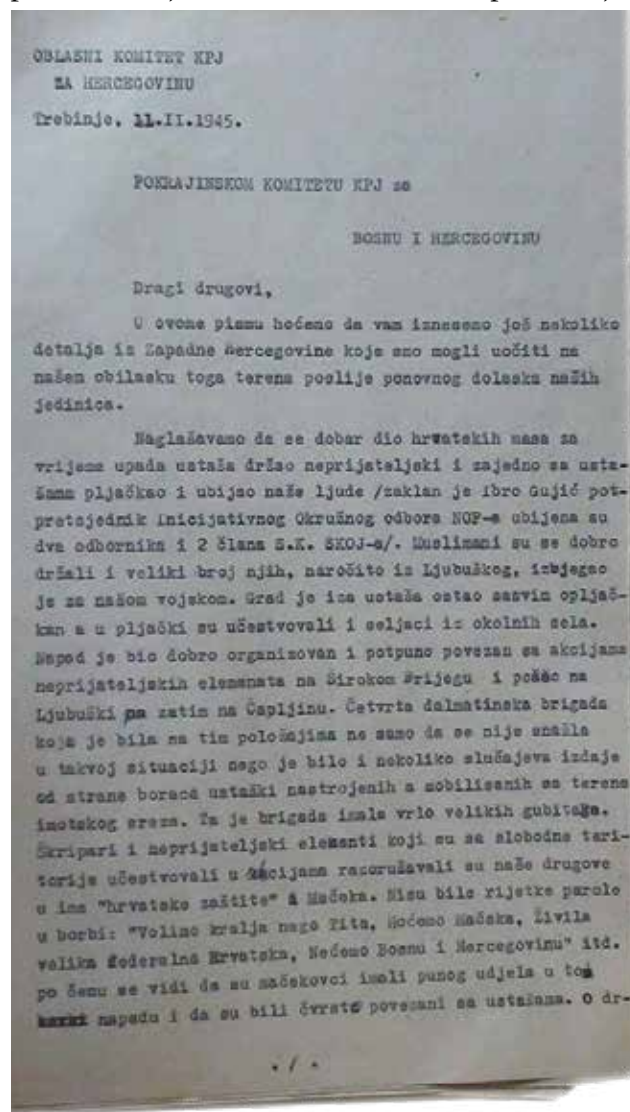
U narodu je također ostalo upamćeno da je Ozna fra Pašku Martinca objesila u jednoj kući u neposrednoj blizini današnjeg kružnog toka u Ljubuškom. Prema tim tvrdnjama fra Paško je pokušao

*Zahvaljujući Božjoj pomoći,
sve se više pronalazi izvorna
dokumentacija o komunističkim
zločinima. Ta je građa, naime,
često namjerno nesređena ili
bačena negdje u kut.*

svoje mučitelje preobratiti na katoličku vjeru. U trenutku vješanja uskliknuo je: »Živio Isus Krist Kralj čije kraljevstvo nije od ovog svijeta!«¹⁶

Galićeva protuslovlja glede fra Martina Sopte

U nizu svojih javnih istupa poznati komunist iz Ljubuškog i ratni sekretar Okružnog partijskog komiteta Jure Galić hercegovačke je franjevske ciljano pokušavao dijeliti na fašiste i antifašiste pokušavaju-

Različita dokumentacija i očuvani dopisi svjedoče o događajima u Ljubuškom kraju

¹³ A. MIJATOVIĆ, »Posljednji dani Križnoga puta fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zupca«, str. 41. – 44.

¹⁴ Fra J. BUBALO, *Apokaliptični dani*, str. 148. – 149.

¹⁵ A. MIJATOVIĆ, »Posljednji dani Križnoga puta fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zupca«, str. 41. – 44.

¹⁶ Iskaz poznat autoru.

¹⁷ J. GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, 375. – 376.

ći tako opravdati odgovornost komunističkih vlasti za zvjerska ubojstva 66 hercegovačkih franjevaca. U tim izjavama i istupima Galić je redovito na stranu antifašista i navodnih simpatizera komunističkog pokreta svrstavao i profesora fra Martina Soptu koji je utočište od ratnog vihora, zajedno s jednom skupinom svojih studenata, početkom 1945. potražio u župnoj kući na Čerinu. Tijekom svojih javnih istupa Galić je u više navrata tvrdio da su fra Martina Soptu ubile ustaše. U svojoj knjizi *Vrijeme i ljudi*, Jure Galić tvrdi da je zajedno s Markom Šoljićem na putu s partizanima prema Širokom Brijegu noć sa 6. na 7. veljače prenoćio u župnoj kući u Čerinu gdje mu je domaćin bio upravo fra Martin Sopta¹⁷. »Pri dolasku naših boraca fra Martin se nije nigdje micao, već ih je sačekivao u svome stanu. U ovoj župi, kako nam je rekao, službovao je privremeno. Dobro je i nas primio i ugostio, bilo je svega i za jelo i za piće. Sjedili smo do kasno u noć i o mnogo čemu razgovarali«¹⁸, navodi Galić u svojoj autobiografskoj knjizi.

Međutim, usporedo s tim Galićevim javnim istupima postojali su i suprotstavljeni iskazi prema kojima su fra Martina Soptu negdje oko 10. veljače presrele komunističko-partizanske ophodnje dok je išao u kućni pohod bolesniku i odvele ga prema Ljubuškom. O boravku fra Martina Sopte u Ozninoj tamnici u Ljubuškom svjedočio je i fra Janko Bubalo, koji kao nadnevak njegove smrti uzima 12. ili 13. veljače 1945.¹⁹

Potpune nedoumice oko načina ubojstva i mjesta posljednjega počinka fra Martina Sopte riješene su tek u siječnju 2013. zahvaljujući rezultatima DNK analize. Među posmrtnim ostacima 28 tijela pronađenih u masovnoj grobnici na lokalitetu Tomića njihva identificirani su ostaci tijela fra Martina Sopte i fra Slobodana Lončara. Do saznanja o mjestu njihova posljednjega počivališta došlo se na temelju niza iskaza. Naime, nekoliko je svjedoka u svojim iskazima navelo da su »na Tomića njivi vidjeli da iz zemlje strši ruka nekog bratra«²⁰, dok je nekolicina

Jure Galić iznimno je dobro znao što se događalo ne samo u ljubuškom kraju nego i u čitavoj Hercegovini. Unatoč tomu »priča svoju priču«.

njih otvoreno govorila i o imenima egzekutora.

Galićev iskaz o ubojcima

Tko su nalogodavci, a tko izvršitelji ovih zločina tema je o kojoj se posljednjih godina sve otvoreniije govori. U razdoblju postojanja komunističke Jugoslavije spominjani su zločini dalmatinskih partizana. Zahvaljujući istraživanjima provedenima u posljednja dva desetljeća, ta je teza znatno potisnuta, a u prvi se plan sve više nameće zaključak o odgovornosti Komunističke partije Jugoslavije i njezinih tijela, poglavito onih lokalnih.

Odgovarajući na pitanje o imenima egzekutora na Tomića njivi i okolnim stratištima u okolici Ljubuškog, poznati komunist Jure Galić u jednom je razgovoru vođenu u Zaostrogu 2006. kazao da »prvi put čuje da su fratri poubijani u Ljubuškom«. Međutim, odmah je zatim počeo nabrajati imena odgovornih ne propustivši tom prigodom naglasiti da »Komitet nije sudjelovao u tome«. »Oni koji su to radili, šutjeli su o tome. Nisu dopuštali da se itko mijesha u njihov posao. Jedino u pijanom stanju bi pričali o tim stvarima. U tom poslu su bili odgovorni: Pero Jelčić – Počitelj, Marijan Primorac – Bijača, Ćazim Dizdarević – Ljubuški, Alil Pošković – Gacko i Risto Ružić – Stolac. Komitet nije sudjelovao u ubijanju građana«²¹, kazao je tom prigodom Galić ne prokomentiravši uopće tko je Ozni i Knoju pripremao popise! Tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu u svome je iskazu također kazao da ne zna gdje se nalaze mjesta masovnih stratišta na području Ljubuškog, a ni koliko ih ima. Sve naredbe, kako je kazao, dolazile su iz Mostara. »Vlast je bila u rukama nekoliko ljudi koji su izdavali naredbe, a mi smo bili izvršitelji. Moja dužnost je bila pripravljati narod da partizane primi bez otpora i upotrebljavanja vlasti nakon oslobađanja pojedinog mjesta. Drugi su bili zaduženi za ratovanje«, zaključio je Jure Galić u svome iskazu. ✍

(Nastavlja se)

¹⁸ Isto.

¹⁹ J. BUBALO, *Apokaliptični dani*, str. 149.

²⁰ Iskaz poznat autoru.

²¹ Iskaz poznat autoru.

NESANICA UBOJICE ŠIROKOBRIJEŠKIH FRANJEVACA

U *Glasu Koncila* od 5. kolovoza 1990. (br. 31., str. 8.) autor M. Mihalj u tekstu »Tko Mariju ljubi, taj se ne gubi« opisuje proslavu blagdana Gospe Karmelske u Blatu na Cetini. Između ostaloga on donosi i sljedeće rečenice koje prenosimo u izvorniku:

»Župnikova majka pripovijeda kako je njezin muž Filip radeći na recepciji hotela na Bačvicama u Splitu susreo čovjeka koji nije mogao spavati. Kad ga je jedne noći upitao za razlog njegove nesаницe, čovjek mu je povjerio da od kada je ubio franjevce u samostanu na Širokom Brijegu, otada više ne može

oka sklopiti. Prvi i drugi vojnik koji je odbio izvršiti to naređenje bio je na samome mjestu strijeljan. Ne vidjevši izlaza, pošao je izvršiti naređenje. Kad je vidio franjevce, mirne, okupljene na molitvi, shvatio je zašto su se dvojica njegovih kolega vratila neobavljena "posla". Ne shvaća zašto je on to učinio i to sebi nikad nije mogao oprostiti. Neizmerno bi sretniji bio da je svoj

Odluku o ubojstvu franjevaca donijele su više političke razine, a sami »izvođači« nisu ni toliko važni. Naime, počesto su silom novačeni, a mnogi su poslije zbog svojih djela duševno patili.

život žrtvovao. U tom trenutku nije mogao razmišljati. Vidio je da franjevcima nema spasa. Pomislio je da je između dva zla bolje da barem on ostane na životu.

I otada mu je ta stravična slika stalno pred očima i ne da mu mira. U početku se trudio da zaboravi i da zaspi, no sad vidi da mu je trud uzaludan. Otada su njegove noći pakao iz kojega ne vidi izlaza.« ✍

Prema tadašnjim školskim propisima na Širokom je Brijegu 1944. napravljeno ratno sklonište koje je potom postalo grobnicom dvanaestorici hercegovačkih franjevaca.

Ekskluzivno: Večernji list s hodočasnici koji su osjetili posebnu Božju milost

OZDRAVLJENJA NA GROBU MUČENIKA*

Nakon molitve u Širokom Brijegu na grobu mučenika Mađar se vratio u Budimpeštu. Kad su mu liječnici skinuli zavoj s glave, zavrištao je: Vidim, vidim!

► Piše: **Vesna Leto**

– Rak mu izjeda oči. On je slijep. Glava mu je umotana u zavoje i preko toga mrežica. To je nečuvena bolest – tiho se sjeća događaja i ponovnog susreta od prije samo nekoliko dana fra Jozo Zovko.

Svjedočanstva

– Rodbina ga je dovela jer mu je ostalo još samo nekoliko dana života. Taj je čovjek vjerovao. Njegova obitelj molila me da ga blagoslovim i molim s njom. Rekao sam im: »Pođite na grob mučenika, ja ću doći.«

Mađari su otišli k crkvi na brijegu. Fra Jozo ih je pronašao u masi. Prišao je, položio ruke i zajedno su molili.

– Prima blagoslov. Sjeda u auto i odlazi. Znao sam da ćemo se ponovno sresti – uz blag osmijeh govori nam. I odista je bilo tako. Snaga novoga života ponovno ga je dovela u Široki Brijeg, gdje je svjedočio pred tisućama hodočasnika.

– Pri povratku sam osjetio da se sa mnom nešto čudno događa. Nakon što bol u glavi i strašan pritisak u očima nisam osjetio punih deset minuta, zapitao sam se što se sa mnom događa. Čudno je kada bol iščekujete, a ja sam to radio. Bilo je to blaženih deset minuta bez boli, koje je smijenilo još deset, pa sat po-

tom, sati i dani. Odmah sam otišao u kliniku u Budimpeštu gdje sam se dugo liječio i gdje mi je konačno dijagnosticiran karcinom. Nisu mi do kraja skinuli posljednji ovoj oko glave, a ja sam počeo urlikati: »Vidim svjetlost! Vidim vas!«

Medicinsku dokumentaciju prije dolaska u Široki Brijeg vidjeli su svi koji su nazočili svjedočenju. Danas ti isti dokumenti stoje uz njegov tonski zapis i izjavu koju je osobno potpisao.

Liječnici na obnovi

Broj takvih i sličnih svjedočanstava o tome kako su ljudi dobili još jednu priliku na ovozemaljskom svijetu, promijenili živote, spoznali smisao postojanja, svakodnevno raste. Na duhovne obnove fra Jozu Zovke mnoge je dovela radoznalost, sumnja u jačinu svoje vjere, želja za novom spoznajom. Bude ondje na dan i po 4.000 vjernika iz cijelog svijeta. Posebno je zanimljiva bila skupina hodočasnika iz Slovačke. Pretežno mladi i mahom liječnici. Bez imalo sustezanja, glasno pred svima, kada su se opraštali, jedna mlada liječnica otvoreno je priznala: »Poslije ovoga seminara nikada više ne ću primiti čovjeka kao običnog pacijenta, kao nekoga tko me treba samo da bih mu

napisala recept. Vidjeti ću u njemu onog koji je slika Božja.«

Posvojila 12 djece

Svaka životna priča zanimljiva je na svoj način. No, malo se tko može pohvaliti kako je upoznao ženu koja je uz svojih 6 posvojila 12 djece. Kaže nam kako je na seminar kod fra Jozu došla kako bi naučila da svoju djecu sto posto odgoji u kršćanskom duhu.

– Udala sam se vrlo mlada. Vjerovala sam kako moju sreću i ljubav ne može ništa pomutiti. Rodila sam tri divna sina. Moj se muž naglo razbolio i umro. Mislila sam da se cijeli svijet srušio. Povukla sam se u sebe i mnome je vladala opća apatija sve dok nisam srela sadašnjeg supruga. U prvi mah bilo je to lijepo prijateljstvo. Pomagao mi je razgovorom. Rodila se ljubav. Danas u braku s njim imam još troje djece. Niti jedan trenutak moji sinovi iz prvoga braka s njegove strane nisu osjetili pomanjkanje ljubavi – priča Ana Lihosithova pokazujući fotografije sa svog vjenčanja i obiteljsku fotografiju na kojoj je njezina unučica.

Snaga mučeničke krvi

Nakon svjedočenja ovozemaljskog života, svega ružnoga i lijepog

* Tekst je prenesen prema izvorniku.

što nosi sa sobom, fra Jozo nam je kazao kako je zadaća u njegovu srcu da pokaže ljudima snagu mučeničke krvi Crkve.

– Ljudi koji su spaljeni bili su spremni položiti život za Isusa. On je prihvatio njihovu žrtvu i Gospa je u hodočasničku crkvu ugradila milosno mjesto da ljudi nađu ono što trebaju i zato ta molitva njima postaje ljubav, ozdravljenje, nada, nadahnuće. To nije u magli, to je jako i konkretno – istaknuo je fra Jozo.

Na seminaru je također bila potpredsjednica slovačkog sabora L'udmila Mušková. U svojim molitvama vrlo je često naglašavala: »Za moju naciju. Da moja nacija ne teži lažnoj Europi, nego da čuva korijene, tradiciju i svoju vjeru.«

Bog je učinio čudo, a Isus i Gospa govore: Mogu ti pomoći

Ovdje je Bog učinio nešto zanimljivo, što je čovjek učinio, recimo, od jednog uzletišta – da svaki zrakoplov može sletjeti, svaki putnik uzletjeti i sletjeti i komunicirati s gradom, sa zemljom, s brzinom. Tako se ovdje dogodilo da svaki hodočasnik može naći što traži. Ovdje nema onog što možemo čuti u medicini – »nema vam pomoći«, taj se odgovor ne čuje. Ovdje svatko čuje: »Ja ti mogu pomoći, ja sam za to da ti pomognem.« To je rekla Gospa, to govori Isus, Crkva, vjernici koji mole. Čovjek kad moli, ne govori kao liječnik da nema lijeka za tvoju bolest, nema pomoći, nema nade. Naprotiv, Crkva u kojoj je probudena molitva kaže da ima izlaza jer Bog je svemoguć. Ima nade jer Bog je ljubav. Ima nade jer Bog će učiniti čudo. Sretan sam kada promatram ljude koji se okupljaju u Međugorju i ovdje u Širokom Brijegu i odnose te darove, te milosti.

50 događaji

VEČERNJI LIST PONEDELIK, 16.10.2006.

EKSKLUZIVNO Večernji list s hodočasnicima koji su osjetili posebnu Božju milost

Ozdravljenja na grobu mučenika

Nakon molitve u Širokom Brijegu na grobu mučenika Madar se vratio u Budimpeštu. Kad su mu liječnici skinuli zavoj s glave završitao je: Vidim, vidim!

Fra Jozo Zovko: Čovjek kad moli, ne govori kao liječnik da nema lijeka za tvoju bolest, nema pomoći, nema nade. Naprotiv, Crkva u kojoj je probudena molitva kaže da ima izlaza jer Bog je svemoguć. Ima nade jer Bog je ljubav

VEŠTA LETO ŠIROKI BRIJEG - Rak mu izjeda oči. On je slijep. Glava mu je umotana u zavoj i preko tog mrežica. To je nečuvena: čest - tih se sjeća događaj: ponovnog susreta od prije samo nekoliko dana fra Jozo Zovko.

Svjedočanstva

Rodnina ga je dovela jer mu je ostalo još samo nekoliko dana života. Taj je čovjek vjerovao. Njegova obitelj molila me da ga blagoslovim i molim s njima. Rekao sam im: 'Podite na grob mučenika, ja ću doći'.

Madari su otišli i crkvi na Brijegu. Fra Jozo ih je ponošao u masi. Prišao je položio ruke i zajedno su molili.

Prima blagoslov. Sjeda u auto i odlazi. Znao sam da ćemo se ponovo sresti uz blag osmijeh govori nam.

I ođista je bilo

koje jesnjenilo još deset, pa sat potom, sati i dani. Odmah sam otišao u kliniku u Budimpeštu gdje sam se dugo liječio i gdje mi je konačno dijagnosticiran karcinom. Nisu mi do kraja skinuli mrežicu, posljednji ovoj oko glave, a ja sam je pucao urlikati:

kako. Snaga novog života ponovno ga je dovela u Široki Brijeg, gdje je svjedočio pred tisućama hodočasnika. Pri povratku sam osjetio da se sa mnom nešto čudno događa. Nakon što bol u glavi i strašan pritisak u očima nisam osjetio punih deset minuta, zapi-

Rodnina ga je dovela jer mu je ostalo još samo nekoliko dana života. Taj je čovjek vjerovao i - ozdravio i progledao

to sam se što se sa mnom događa. Čudno je kada bol sčekujete, a ja sam to radio. Bilo je to blaženih deset

minuta bez boli koje jesnjenilo još deset, pa sat potom, sati i dani. Odmah sam otišao u kliniku u Budimpeštu gdje sam se dugo liječio i gdje mi je konačno dijagnosticiran karcinom. Nisu mi do kraja skinuli mrežicu, posljednji ovoj oko glave, a ja sam je pucao urlikati:

Božji dodir preko fra Jozine ruke - I Madar je progledao

'Vidim svjetlost! Vidim vašu Medicinsku dokumentaciju prije dolaska u Široki Brijeg vidjeti su svi koji su naznačili svjedočanstva. Danas ti isti dokumenti stoje uz njegov tonski zapis i izvaju koju je osobno potpisao.

Liječnici na obnovi Broj takvih i sličnih svjedočanstava o tome kako su ljudi dobili još jednu priliku na ovozemaljskom svijetu, promijenili živote, spoznali snisao postojnja, svakodnevno raste. Na duhovne obnove fra Jozu Zovka mnoge je dovela radoznalost, samnja u jačinu svoje vjere, želja za novom spoznajom. Bude ondje na dan i po 4000 vjernika iz cijelog

svijeta. Posebno je zanimljiva bila skupina hodočasnika iz Slovačke. Pretežno mladi i mahom liječnici. Bez imalo ustezanja, glasno pred svima, kada su se opritali, jedna mlada liječnica odgovoreno je priznala: "Poslije ovog seminara nikada više neću primiti čovjeka kao običnog pacijenta, kao nekoga tko me treba samo da bih mu napisala recept. Vidjet ću u njemu onog koji je slika Božja."

Posvojila 12 djece

Svaka životna priča zanimljiva je na svoj način. No, malo se tko može pohvaliti kako je upoznao ženu koja je uza svojih šestero posvojila 12 djece. Kaže nam kako je na semi-

Provincijal fra Slavko Soldo i građljan samostana na Širokom Brijegu Branimir Musa na grobu širokobrijegskih mučenika

Bog je učinio čudo, a Isus i Gospa govore: Mogu ti pomoći

Ovdje je Bog učinio nešto zanimljivo, što je čovjek učinio, recimo, od jednog uzletišta - da svaki zrakoplov može sletjeti, svaki putnik uzletjeti i sletjeti i komunicirati s gradom, sa zemljom, s brzinom. Tako se ovdje dogodilo da svaki hodočasnik može naći što traži. Ovdje nema onog što možemo čuti u medicini - »nema vam pomoći«, taj se odgovor ne čuje. Ovdje svatko čuje: »Ja ti mogu pomoći, ja sam za to da ti pomognem.«

To je rekla Gospa, to govori Isus, Crkva, vjernici koji mole. Čovjek kad moli, ne govori kao liječnik da nema lijeka za tvoju bolest, nema pomoći, nema nade. Naprotiv, Crkva u kojoj je probudena molitva kaže da ima izlaza jer Bog je svemoguć. Ima nade jer Bog je ljubav. Ima nade jer Bog će učiniti čudo. Sretan sam kada promatram ljude koji se okupljaju u Međugorju i ovdje u Širokom Brijegu i odnose te darove, te milosti. (v. 1)

Ana Lihostihova sa fra Jozom Zovkom

Američki časnik nakon Međugorja – svećenik

»Moram vam svjedočiti kako sam postao svećenik«, tišinu izlazeći pred tisuću hodočasnika prekinuo je čovjek uspravna držanja i blagog pogleda: »Bio sam časnik američke vojske i bez odobrenja Pentagona nisam mogao doći na ove prostore. Kod kuće su mi baka i sestra stalno ponavljale kako moram ići u Međugorje. Bio sam uporan i dobio sam odobrenje. Kad sam stao na tlo u Međugorju, jedna mlada djevojka

prišla mi je i pružila ruku. Gledao sam je, osmijeh koji nikada ne ću zaboraviti. Poslije toga nisam imao mira. Osjetio sam potrebu da se nakon toliko godina moram ispovjediti. Učinio sam to, poslušao katehezu. Shvatio sam da se više ne uklapam u vojni život. Pitao sam se kome i zašto služiti. Devet godina sam fratar zahvaljujući toj katehezi i Vickinom osmijehu.«

Večernji list, Zagreb, 16. listopada 2006., str. 50. – 51. ✍

Komunisti su ga ubili negdje u Sloveniji

FRA ANĐELKO NUIĆ (1908. – 1945.)

► Piše: dr. sc. fra Robert Jolić

Osnovni podatci

Jure Nuić rodio se 10. travnja 1908. u Drinovcima, a kršten je sutradan, 11. travnja. Roditelji su mu bili Ivan Nuić i Kata, r. Šimić. Krsni kum bio mu je Petar Nuić, a krstio ga je fra Anđeo Glavaš.¹ Osnovnu školu završio je u Drinovcima, gimnaziju u Mostaru (od I. do VI. razreda) i na Širokom Brijegu, bogosloviju u Mostaru i Breslauu u Njemačkoj (danas Wrocław u Poljskoj). Vojsku je služio u Mostaru od 15. svibnja do 7. studenoga 1932. U franjevački red stupio je 29. lipnja 1926. na Humcu i uzeo redovničko ime fra Anđelko. Obukao ga je provincijal fra Lujo Bubalo. Jednostavne zavjete položio je 30. lipnja 1927. u ruke istoga provincijala, a svečane 2. srpnja 1930. u ruke provincijala fra Dominika Mandića. Red subđakona primio je 28. lipnja 1931., đakona 29. lipnja 1931., a za svećenika je zaređen u Mostaru 11. prosinca 1932. Sve svete redove podijelio mu je mostarsko-duvanjski biskup fra

Alojzije Mišić. Bio je župni vikar i župa. Ubijen je negdje u Sloveniji župnik u nekoliko hercegovačkih u svibnju 1945.²

¹ Župni ured Drinovci: *Matica krštenih*, sv. II, str. 57., br. 51.

² Arhiv Provincije: *Osobni karton; Imenik franjevaca*, str. 47., br. 422; ANDRIJA NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. – 1945.*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 1992., str. 163. – 164.; fra ANTE MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar, 2007., str. 62. – 63.; don ANTO BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća, I*, Martyrium Croatiae, Zagreb, 2007., str. 477.

Njegov rođeni stric bio je fra Arkandeo Nuić (1896. – 1945.), dugogodišnji profesor klasičnih jezika na širokobriješkoj gimnaziji (1927. – 1945.), doktor teoloških znanosti. Doživio je istu sudbinu kao i njegov bratić fra Anđelko i brojni drugi hercegovački franjevci: komunisti su ga ubili i spalili na Širokom Brijegu 7. veljače 1945. Tjelesni ostatci počivaju mu u širokobriješkoj crkvi.³ Zanimljivo je ovdje navesti tragičan slučaj iz 1930., vezan za obitelj Nuić. Naime, drinovački je župnik fra Mate Čturić obavijestio provincijala fra Dominika Mandića da je 3. listopada te godine izgorjela kuća sinova pok. Perka Nuića, fra Arkandelove braće, od kojih je jedan bio otac klerika fra Anđelka. Osim što su izgorjele sve stvari, izgorjelo je i više od 15 kvintala duhana. »Ova familija jest najjači sadioc u ovoj župi. Štete ima preko 70 tisuća dinara«, stoga moli provincijala da pomogne »ovu vrijednu, ali unesrećenu obitelj«.⁴

Školovanje i redovnički život

Zanimljivo je da je Jure Nuić prvih šest razreda srednje škole završio na Državnoj gimnaziji u Mostaru (1920. – 1926.), za razliku od ostale deseterice svojih kolega s kojima je 1926. stupio u novicijat, koji su gimnaziju pohađali kod franjevaca na Širokom Brijegu. O tome saznajemo iz do-

pisa koji je potpisao provincijal fra Lujo Bubalo 24. lipnja 1926.⁵ Nakon svršetka novicijata preostala je dva razreda Jure, sada fra Anđelko, završio u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu. Školske godine 1927./28. pohađa 7. razred, a ocjene, uglavnom dvojke i trojke, pokazuju da baš i nije bio vrstan đak. Iz vjeronauka je ocijenjen ocjenom vrlo dobar, a vladanje mu je odlično. Osmi razred završio je šk. god. 1928./29. O uspjehu na kraju toga razreda nisam pronašao podatke, ali je na maturalskom ispitu fra Anđelko uspješno završio sve pismene i usmene ispite te je njemu i sedmorici kolega ispitno povjerenstvo 20. lipnja 1929. priznalo »zrelost i spremnost za fakultet univerziteta«.⁶

Jure Nuić stupio je u novicijat 29. lipnja 1926. i uzeo ime fra Anđelko. Habit mu je obukao fra Lujo Bubalo, provincijal. Meštar je bio fra Eugen Tomić (st.). Godinu novicijata s njim su provela još deveterica kolega: fra Bruno Adamčik, fra Ljubo Čuvalo, fra Nevinko Mandić, fra Stjepan Naltilić, fra Teofil Pehar, fra Rajko Radišić, fra Julijan Kožul, fra Ferdinand Skoko i fra Vendelin Vasilj. Čak petoricu od njih deset ubili su komunisti. Osim fra

Prvih šest razreda srednje škole fra Anđelko je završio u mostarskoj Državnoj gimnaziji. Potom je s desetericom kolega obukao redovničko odijelo. Petorica postadoše žrtvom komunističkoga zlosilja!

Anđelka ubili su fra B. Adamčića, fra N. Mandića, fra S. Naltilića i fra J. Kožula. Trojica su život proveli kao franjevci u Kustodiji hrvatskih franjevaca

u Americi (fra Lj. Čuvalo, fra F. Skoko i fra V. Vasilj), dok je jedan (fra T. Pehar) također živio u Americi djelujući kao svećenik u Kaliforniji, ali se 1949. sekularizirao i napustio zajednicu. Samo je fra Rajko Radišić preživio i ostao živjeti u domovini. Preminuo je na Humcu 1986.⁷

Bogoslovni studij fra Anđelko je započeo na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru, gdje je završio tri godine studija (1929. – 1932.) koji je upisao u rujnu 1929. U prvom semestru imao je predavanja iz apologetike, moralne teologije, filozofije i hebrejskog jezika, a profesori su mu bili fra Luje Bubalo, fra Ignacije Jurković, fra Ante Majić i fra Ante Jelavić. Fra Anđelko je bio osrednji student ocijenjen uglavnom ocjenom dobar (*bonus*), osim izvrsne filozofije (*eminens*). Za vladanje i marljivost dobio je najbolje ocjene (1). U ljetnom semestru imao je iste predmete i slične ocjene. U sljedećoj godini (1930./31.) fra Anđelko je slušao i polagao Sveto pismo, dogmatiku, moralnu teologiju, kanonsko pravo i etiku.

³ JOZO TOMAŠEVIĆ – KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Vlastita naklada, Zagreb, 1997., str. 97. – 103.; A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 165. – 166.; fra A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 27. – 28.; don A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća, I*, str. 478.

⁴ Župni ured Drinovci Provincijalatu, br. 186 od 6. listopada 1930. (Arhiv Provincije: SP, sv. 85, f. 4).

⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 69, f. 14.

⁶ Fra ANTE MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu, II*, Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar, 2011., str. 277.; 377. – 379.; 392.

⁷ ROBERT JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar, 2009., str. 149. – 150.

Fra Anđelko kao sjemeništarc na Širokom Brijegu 18. lipnja 1924. Sjede slijeva: ?, Marko (fra Ljubo) Ljubo Čuvalo, ?, tajnik Provincije fra Bernardin Smoljan, odgojitelj sjemeništara fra Viktor Nuić st., Pero (fra Vilim) Primorac, Frano (fra Vendelin) Vasilj i Mijo (fra Leonardo) Rupčić. Stoje slijeva: Silvestar Anton (fra Bruno) Adamčik, Stjepan (fra Ferdo) Skoko, ?, Andrija (fra Nevinko) Mandić, Božo (fra Dobroslav) Šimović, Jure (fra Anđelko) Nuić, Nikola (bivši fra Teofil) Pehar i Nikola (fra Stjepan) Naletilić.

Ocjene su mu sve dobre (*bonus*), osim vrlo dobrog prava (*laudabilis*). Vladanje i marljivost je pokvario i sada je ocjena vrlo dobar (*laudabilis* i *constans*). Iste predmete ima i u ljetnom semestru, a ocjene su nešto bolje, *laudabilis* i *bonus*, ali i *sufficiens* iz etike. Vladanje i marljivost ocijenjeni su kao i lanjske godine. U god. 1931./32. sluša sljedeće predmete: uvod u Novi zavjet, dogmatiku, moralnu teologiju, kanonsko pravo, povijest Crkve, pastoralnu teologiju i egzegezu Starog zavjeta (Psalmi). Ove je godine pokvario i ocjene i vladanje: ocjene su većinom *bonus* i dvaput *sufficiens*, vladanje dovoljno (*sufficiens*), a marljivost

dobra (*constans*). Profesori su mu fra Ante Jelavić, fra Ljubo Bubalo, fra Ignacije Jurković i fra Jerko Boras. U ljetnom semestru sluša iste predmete, a ocjene su prilično bolje: *bonus* i dvaput *laudabilis*. Vladanje i marljivost ocijenjeni su istom ocjenom kao i prije.⁸ Nakon završetka ljetnog semestra 1932. fra Anđelko je na odsluženju vojnoga roka.

Završivši trogodišnji studij filozofije i teologije u Mostaru, fra Anđelko je 11. prosinca 1932. bio zaređen za svećenika. Krajem godine, oko Božića, proslavio je mladu misu u rodnim Drinovcima. Početkom 1933. poslao je podrobno izvješće provincijalu o

skupljenu i potrošenu novcu na mladoj misi. Ukupno je od uzvanika skupljeno 5.020 dinara. Od te svote fra Anđelko je kod kuće ostavio za trošak 3.000 dinara, a za sebe je uzeo 1.120 dinara. U izvješću doslovce navodi u što je utrošen svaki novčić. Ostatak novca potrošen je za namirnice, plaću kuharima i sl.⁹ Fra Anđelko je zaređen za svećenika u tako neuobičajeno vrijeme (redovito su ređenja bila u lipnju ili srpnju) jer se od svibnja do studenoga 1932. nalazio na odsluženju vojnoga roka.

Nije jasno gdje je fra Anđelko bio tijekom ljetnoga semestra 1932./33., dakle nakon svećeničkog ređenja i proslave mlade mise. U službenoj knjizi Franjevačke teologije u Mostaru stoji za njega i njegove kolege: »Koji nijesu ocijenjeni bili su u inozemstvu.«¹⁰ Iz dostupnih dokumenata, pak, vidljivo je da je on u inozemstvu od zimskog semestra 1933./34. Bio je, naime, u jesen 1933. s kolegama fra Ljubom Čuvalom i fra Rufinom Šilićem upućen u Breslauu da bi tamo dovršio studij i bolje naučio njemački jezik. Moguće je da je tu bio već od ljetnog semestra 1932./33. Iz Breslaua se fra Anđelko javio provincijalu pismom od 25. rujna 1933.¹¹ S njim su u Breslauu pošli i njegove kolege fra Ljubo Čuvalo i fra Rufin Šilić. Fra Ljubo je pisao provincijalu krajem studenoga o njihovu putovanju preko Zagreba i Beča u Breslauu. Iako je bio

⁸ Arhiv Provincije: Liber classificationum seminarii theologi in Mostar ab an. 1895-(1936), fol. 54-60; PAVAO KNEZOVIĆ, *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860. – 1945.*, Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar, 2012., str. 322. – 323.; 338. – 339.; 844.

⁹ Dopis provincijalu od 2. siječnja 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 99, f. 4).

¹⁰ Arhiv Provincije: Liber classificationum seminarii theologi in Mostar ab an. 1895-(1936), fol. 64.

¹¹ Arhiv Provincije: SP, sv. 102, f. 134. Pismo je u međuvremenu uništila vlaga, ali osnovne podatke o njemu saznajemo iz urudžbenog zapisnika.

zadovoljan prvim dojmovima u novoj sredini,¹² fra Anđelko nije dugo ostao u Breslauu. Još je u siječnju 1934. dobio obedijenciju da se može vratiti u Provinciju¹³, a u Hercegovini je bio već u veljači iste godine.¹⁴ Da je u Mostaru bio početkom svibnja, znamo iz provincijalova dekreta od 9. svibnja kojim ga privremeno premješta na Humac, gdje će biti na raspolaganju gvardijanu dok župnik, koji je obolio, ne ozdravi, a fra Julijan Kožul ne položi jurisdikciju.¹⁵ Provincijal je i od biskupa zatražio odobrenje da fra Anđelko može biti na ispomoći na Humcu dok je župnik fra Mladen Barbarić bolestan: obolio je od pjegavog tifusa.¹⁶

Dušobrižničko djelovanje

Svoje prve dušobrižničke mjesec se fra Anđelko je proveo u Mostaru: od ožujka do rujna 1934. Kroz to je vrijeme krstio 70 djece te obavio jedno vjenčanje.¹⁷ Nakon toga je upućen za župnog vikara u Konjic. Tu je ostao od kraja rujna 1934. do svibnja 1937. Dekret kojim je premješten u Konjic poslao je provincijal 26. rujna 1934. Osim svećeničke službe bio je određen i za vjeroučitelja u Bradini i Čelebiću.¹⁸ Nakon tri godine službe župnog vikara fra Anđelko je imenovan župnikom, i to u tešku brdsku župu Gorance. O

tom je premještanju provincijal 31. svibnja 1937. obavijestio Odsjek za vjere Kraljevske banske uprave: »Fra Anđelko je premješten za župnika u Gorance namjesto dotadašnjeg župnika fra Vencela Kosira. Imenovani je već preuzeo povjerenu mu dužnost.«¹⁹ U Gorancima je ostao dvije godine (1937. – 1939.), a potom je premješten u Izbično (1939. – 1941.), također brdsku i siromašnu župu. Čini se da je fra Anđelko bio omiljen u Gorancima pa se pročulo kako ga župljani »ne će dati«. O tome je provincijalu pisao dotadašnji župnik u Izbičnu fra Jozo

župnika nedadu. Ja sam se stoga pripao, da nebi bilo po me loše. Već, ako će Nuić ostati u Gorancima, to je lako učiniti drugu prominu.« Predlaže da u tom slučaju namjesto fra Anđelka Nuića dođe fra Damjan Rozić: »Tko došao da došao ovde to je meni isto samo molim, da Provincijal dodje sa župnikom i da me prije obavjesti koji će dan doći, pošto u kući ima samo kruva i cikorije, te da mogu još koje jaje pripremiti. Samo ima vina.«²⁰ Fra Anđelko je ipak došao u Izbično i tamo ostao dvije godine. Iz Bencunova je dopisa dovoljno razvidno koliko je župa

U Međugorju u prigodi sv. potvrde 1944. Čuče slijeva: fra Zlatko Ćorić i fra Žarko Leventić. Stoje: fra Serafin Vištica, biskupov tajnik don Anđelko Babić, biskup Petar Čule, fra Anđelko Nuić i fra Jenko Vasilj.

Bencun 1. svibnja 1939.: »Amo se puno govori, da iz Goranaca

bila siromašna! Banska vlast Bannovine Hrvatske imenovala ga je

¹² Dopis provincijalu od 29. studenoga 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 102, f. 167).

¹³ Provincijalov dopis od 17. siječnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 103, f. 73).

¹⁴ U Kronici širokobriješke gimnazije navodi se da je 12. veljače 1934. fra Anđelko dospio na Široki Brijeg, vraćajući se sa studija u Breslauu (fra A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu, II*, str. 645.).

¹⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 154.

¹⁶ Provincijalov dopis od 11. svibnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 173).

¹⁷ Župni ured Mostar: *Matica vjenčanih*, sv. III (1910.-1943.); *Matica krštenih*, sv. IX (1933.-1940.).

¹⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 418.

¹⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 119, f. 252.

²⁰ Arhiv Provincije: SP, sv. 127, f. 235.

1. veljače 1941. za poučavatelja pomoćne pučke škole u Izbičnu. Tu službu vršio je šest mjeseci.²¹ U Izbičnu je fra Anđelko ostao do lipnja 1941., a tada je premješten za župnoga vikara u Čitluk (od lipnja 1941. do srpnja 1943.). Za to vrijeme obavio je 55 krštenja i nijedno vjenčanje.²² U srpnju 1943. premješten je za župnoga vikara u Međugorje.²³ Ono je bilo njegova posljednja dušobrižnička služba, ali ne i posljednje mjesto boravišta. Fra Anđelko je, naime, u svibnju 1944. premješten u mostarski samostan. Za vrijeme svoga djelovanja u Međugorju fra Anđelko je krstio 27 djece te obavio dva vjenčanja.²⁴

Smrt

Koliko je dugo fra Anđelko ostao u samostanu u Mostaru i je li imao još kakvu službu prije svoje smrti, iz sačuvanih spisa nije razvidno. Njegovo se ime u spisima Arhiva Provincije nakon rujna 1944. više ne spominje. Svakako je sigurno da je i on, kao i bezbrojni drugi, bježao pred komunističkom partizanskom vojskom te dospio u Austriju. Ubijen je u povratku nakon 15. svibnja 1945. na nepoznatu mjestu, u nekoj od kolona smrti.²⁵

Nakon što su bili predani u komunističke ruke, u Dravogradu

ga je susreo fra Lucijan Kordić, koji je o njihovu beznadnu položaju zabilježio: »Neki partizanski vojnik, sav očupan i rutav, priđe mi i traži, da mu tu usred

grada, na trgu svučem i dam hlače, a on će meni dati svoje prljave i poderane. Moje hlače bile su polukožne i u dobru stanju. A kada sam ih pod silu počeo svlačiti, išlo je teško poradi znojave slijepljenosti i njihove uskoće – on ih je sam uz psovku sagnut počeo s mene svlačiti. Bio sam u dilemi: da mu poradi njegove grube nasrtljivosti i mojega povrijeđenoga ponosa skočim na glavu, ali to bi bio moj svršetak. Na tom žalosnom putu susreo sam O. Anđelka Nuića, koji se je ukraj ceste svađao s jednim partizanom, koji mu je htio oteti sat. Isto tako u istoj koloni susreo sam i prof. O. Brunu Adamčika i svega izmučenoga O. dr. Bonu Jelavića, obojica moji bivši profesori. Nijednoga od svih ovih spomenutih nitko više nije vidio. Progutala ih je krvava partizanska srdžba.«²⁶ Nikić je na temelju te Kordićeve bilješke izveo malo presmion zaključak o fra Anđelkovoj smrti: »Partizan ga htio premetnuti i opljačkati,

Komunisti su ga navjerojatnije ubili u okolici Maribora. Poznato nam je da mu je prije toga neki partizan pljačkao sat koji je imao.

a on nije dopustio.«²⁷ Iz Kordićeva opisa, naime, ne može se izvući zaključak da je fra Anđelko bio ubijen odmah tu, na licu mjesta. Ali je sigurno da

nije poživio dugo nakon tog događaja. Svakako, nema spomena da bi dospio do Zagreba, gdje su stotine svećenika bili smješteni u tamnicu na Savskoj cesti.

Dr. fra Častimir Majić u svojem sjećanju na fra Anđelka piše općenito o njegovoj smrti, jer konkretnih podataka do danas nema nitko: »Na Bleiburgu je 15. svibnja bio predan jugopartizanima. U trodnevnoj hodnji smrti kroz Sloveniju podlegao je njihovim zlostavljanjima. Neki kažu da je oko 18. svibnja našao tragičnu smrt u vojničkim rovovima kod Maribora u društvu druge svoje subraće iz Hercegovačke franjevačke provincije. Pogubljen je u 37. godini života i bio je najstariji među njima. Fra Anđelko je ispio kalež boli do vrha Kalvarije koja ga je na Križnom putu održala jakim. U svojim slabostima ponovno je kršten vlastitom krvlju, a svojim si je mučeništvom pripremio boravak na nebesima.«²⁸ ✍

²¹ Arhiv Provincije: *Imenik franjevac*, str. 47., br. 422.

²² Župni ured Čitluk: *Matica krštenih župe Gradnići-Čitluk*, sv. II (1941.-46.).

²³ Arhiv Provincije: *Osobni karton; Imenik franjevac*, str. 47., br. 422.

²⁴ Arhiv župe Međugorje: *Matica krštenih*, sv. III (1930. - 1947.); *Matica vjenčanih*, sv. II (1913. - 1946.).

²⁵ Fra A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 63.

²⁶ LUCIJAN KORDIĆ, »U danima srdžbe i gnjeva. Iz dnevnika 1945.«, u: *Bleiburg: uzroci i posljedice (spomen-zbornik četrdesete godišnjice tragedije)*, Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1988., str. 105. – 106.

²⁷ A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 164.

²⁸ Dr. fra ČASTIMIR MAJIĆ, *U nebo zagledani. Crctice o 66 hercegovačkih franjevac, komunističkih žrtava koje poznavah*, Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće – Gral Široki, Široki Brijeg – Zagreb, 2011., str. 152. – 153.

FRA BRUNO ADAMČIK

► Piše:
**Zdravko
Luburić**

Idu u kolonama daleko, potmulo odjekuju,
smjesta rastu i njihov glas ih čuva
i teškim koracima osjećaju krivnju
svakoga dana, što raste iz njihovih rana.

Zemlja je izbacila oštar i prodoran krik,
on ječi drhtanjem stenjanja nezaustavljivih,
nezadržljivih, posrćućih i hramajućih
koraka i hladnih, ispucalih usta
i staklenih u kolonama s pogledima
zameteni idu uz daleke boli hramlju
i nitko ih ne čuje, tako prigušene i glasne,
već proročanski zemetene u tutnju zemlje,
navaljuje svjetskom mržnjom
kao iscrpljen atmosferski talog
jurećih noći i navještava ih
i daje im tišinu dostojnu divljenja.

Zagrljeni posmrtnim rukama
propinju se svjetlom ispod zemlje,
a na zemlji bijelim križevima bez
sjećanja i neizmjenim riječima
penju se uz prionute zove
i iz njih se čuje bezvremenski habit
koji tamo stoji i stoji i stoji u habitu
kao podrhtavajuće svjetlo i ne zna
što znači ovaj mu povjeren put.

Njihove i njegove kamene ruke
prolazno i zemljano se dižu
odonuda pa prema gore,
i fra Bruno straga velik i svijetao,
predosjećajem, traži iz sebe prazninu,
potamnijela razbuktanom krvi i vatre,
i poljupcima u otrcanom habitu kao
sjena sredinom zatvorenih pa otvorenih
očiju pada i ništa ne zna raširen između
trava i zemlje i oni drugi u kolonama
ništa ne znaju kako izdubljeni rafalima,
probušenih pogleda zastiru onim drugim
put što se kreću iz zemlje
prema gore i ostaju na mjestu
zbijeni najdužom tišinom. ✍

MOJA MAJKA

► Piše: **fra Umberto Lončar**

I.
U srcu moje majke ognjevi gore.
Ubiše joj dragog svećenika sina.
Uzvitlane boli njenu dušu more,
nestalo je mira i bijelih tišina.

Izgara u šutnji vatrom ljute boli,
u crnini vene to predrago biće.
Za svog mrtvog sina pobožno se moli
i u dugoj noći zora joj ne sviće.

II.
– Majko!
To je tvoj crtež. Kako ću ga zvati?
Sunce s visine?
Srce koje pati?

– Ne... ne, sine!
Ljubav! I samo ljubav prevelika!
To je tvoje majke slika. ✍

TROROGIM KRVNICIMA

Fra Leu Petroviću i subraći mu –
nedužnim žrtvama komunističke vladavine

► Piše: **Roko Dobra**

Kad ste sve te časne ljude, što su svom pravednom Bogu
molitvama i životom svjedočili svoju vjeru,
umorili nožem mržnje, što bje oštren u zlom logu,
i mene ste isto s njima smaknut imali namjeru.
Mudrost im niste imali; zlostavljanja svih i svakog
koji bi, otvoriv dušu, nebu okrenuo lice
bijahu dnevnom vam praksom: uništiti duhom jakog
da im brata svetog nikad ne pjevaju drage ptice.
Svijetom ste siktali otrov misleći da ste mu svrhom
i da vam, nakon zaraze, kraja više ne će biti;
al' ispod prese vremena, i vi jošte s niti krhkom,
ne ćete nikada stići da ste bili – čak ni sniti...
Jer, mjera za mjeru za takve je zakon i znamen
otkad veliki Shakespeare reče u svoje vrijeme. Amen! ✍

KAS BIJELIH KONJA IZNAD BOKOVA

► Piše: **Ivan Grljušić**

Dan je osvanuo vedar.

Upravo savršeno pogodan za lov.

Poslije sedam-osam dana obilnih kiša »bolesne« južine – koja se svojim vlažnim dahom uvuče u kuće, u kožu, u živce, u kosti... – napokon vedro sunčano jutro.

Spasonosna bura.

Ne ona bijesna, rušilačka vjetrina što lomi borove i izvrće vozila na Dubcima iznad Vrulje, već samo lagan, svjež povjetarac. Pročišćujući dodir sjevera, čije blagotvorno djelovanje može procijeniti samo onaj tko na vlastitoj koži osjeti svu nelagodu, i čak mučninu, koju dugotrajna razdoblja južine stvaraju na ovome području.

Padine Biokova su se zabijele. Noćasne sijevanje i grmljavina, znakovi promjene vremena, donijeli su nekoliko centimetara snijega. Taman toliko da ne predstavlja gotovo nikakvu smetnju pri hodu, ali se zato svaki trag i smjer kretanja divljači izvrsno očitava.

Skupina lovaca zastala je na proplanku. Trebalo se odmoriti, jer do planinarskoga doma ima još dosta, pogotovu po ovako klizavoj oputini. Automobile su ostavili na staroj cesti preko Staze, premda su još mogli voziti i doći znatno bliže domu. Namjerno su odabrali duži put, jer mnogima je ovo jedina prilika da hodajući prevale malo veću razdaljinu. Dolje se more sitno mreškalo. Ponovno je bilo izrazito modro, poslije višednevna tmasta sivila. Tamnomodro. Nebo je postalo duboko. Brački kanal izgledao je toliko blizu kao da se do njega može dobaciti kamenom, uz malo snažniji zamah. Pelješac, Brač, Hvar, Vis, Šolta... ocrtavaju se kao na dlanu. Čista, posve čista pučina: bez tmina, bez sumaglice, bez oblčina; na rubu obzora nazire se talijanska obala. A na sjeveru se bijele bosanske planine. Od Bosne do Italije potreban je samo lagan zaokret glavom.

Skoro nevjerovatno, ali treba se naći u ovakvom danu kristalne čistoće na planini (nema ih baš mnogo tijekom godine) i sudjelovati u svetkovini blagdana širine. Poslije cjelogodišnjih nizinskih perspektiva, ovo je upravo opijajuće. I za one koji se ne penju prvi put.

– Čini mi se da je već treća godina zaredom kako nas za Dan Republike prati lijepo vrijeme. Kao da smo se pretplatili – nasmijao se Brko, prinoseći ustima bocu s rakijom.

– Ne znam koliko je godina zaredom sunčano baš za Dvadeset i deveti, ali ovo je treća godina sa snigon – dodao je lovstvenik Mirko.

Poslije zalaska sunca bura je malo živnula. Večernja rumen jamčila je da će ovakvo vrijeme potrajati. Lov je bio uspješan. Ustrijeljen je muflon kapitalac, dva vrijedna divojarca, divokoza te nešto sitne divljači. Mladome javnom tužitelju iz Makarske bio je ovo prvi veći lov. Zapravo je još bio pod dojmom dnevnih slika dok su se ostali lovci polako zagrijavali pićem prije večere što se već spremala u kuhinji doma. Osobito mu se urezalo u pamćenje izrazito crvenilo krvi poštrapano po bjelini snijega. I tuga u očima muflona, u trenu kad nakon zadnjega trzaja stražnjim nogama glava nemoćno pada na snijeg a oči postaju ukočene i staklaste. U njima se od toga časa više nema što vidjeti. Tužitelj Mario uhvatio je onaj kratak tren prijelaza preko praga iz života u smrt. Učinilo mu se kao da muflon baš njega gleda. Zadnjim pogledom. U kutu oka zaoblila mu se suza, i onda je sve iščezlo. Kao da iz probušena dječjega balona izlazi zrak. Glava je klonula. Od maločas živa stvora postala je mješina mesa za hladnjak i lovačku večeru; i glava s rogovima za ukras na zidu. U svega nekoliko sekunda.

Postajalo je sve bučnije, opuštenije i veselije.

Ostalima nisu nadolazile slike koje su progonile Marija. Bili su to mahom iskusni stari lovci, bivši ratnici-pobjednici i sadašnji uglednici i moćnici Podbiokovlja. Naravno, pojačani »mladim snagama« novopečenih »provjerenih kadrova«, poput Marija.

Večera je potrajala skoro do pola noći. Jedan za drugim nizali su se na stolovima čudesni gurmanluci velikoga meštra kuhinje šjor Roka, koji je za ovu posebnu priliku bio »dopremljen« iz tučepškoga hotela Adriatic. Moglo bi se reći za Roka da je bio znamenit po svome umijeću. Kako je tako vrstan kuhar dospio u posve prosječan hotelčić, opet je druga priča.

Nekoliko godina Roko je bio osobni kuhar »Najvećega Sina naših naroda i narodnosti«, na veliko zadovoljstvo potonjega. Potom su Sina, još jednom, oženili – prema utvrđenim pravilima novoga ćudoređa. Tek pristigla domaćica Dvora poprijeko je gledala Roka. Razlog? Pravi razlog nije ni postojao, ali bilo je neprilično susretati ga svakoga dana, sada kad su se uloge znatno izmijenile. Sadašnja prva dama za vrijeme rata (s činom kapetana) bila je Rokova pomoćnica u kuhinji Vrhovnoga štaba. Nešto kao guliteljica krumpira i peračica suđa. Morate priznati i sami: nije bilo ugodno, poslije tolike promjene, svakoga dana susretati Roka. Budila bi se neugodna sjećanja. Roka se valjalo osloboditi!

Ali kako? Uživao je golemo povjerenje Najvećega, stečeno još u ratu, što uvijek ima posebnu vrijednost i težinu. No bitan je naum, ostvarenje će doći poslije, prema neumitnu slijedu i načelu postupnosti.

Jednoga dana prva dama našla je u školjkama dlaku.

Onda se drugi put, upravo pred Njegovim Veličanstvom, u srnećemu mesu našla vlat trave.

Dama je bila uvrijeđena. Rokova »nepažnja« ukorena, no nije otpušten. Trebalo se posavjetovati što činiti dalje...

Slijedećom zgodom Roku je umjesto soli podmetnuto nešto drugo. Carska svita dobila je proljev. Meštar je ovoga puta morao otići.

Znajući za njegove odlike i vrsnoću, Udba ga je uzela za šefa kuhinje u svome odmaralištu, to jest tučepškome hotelu Adriatic.

Majstorove delicije vapile su za vinom, kao glas iz pustinje. Bio je grijeh ne zalijevati ih, pogotovu uz tako dobar izbor pića.

Lovci su znalački birali i zalijevali. Nije im se moglo predbaciti da nemaju ukusa; ali što je noć više odmicala, vino je počelo pokazivati i svoju goru stranu. Pod sve većim teretom umora, jela i pijanstva odlučili su, nešto prije polnoći, krenuti na počinak.

Raspremili su se, s većim ili manjim naporom. Polijegali. Svjetla su se pogasila...

Bura je potpuno utihnula. I taman što su se neki počeli predavati snu – udolinom se začula jeka.

Posve čudna buka u neokrnjenoj tišini planinske noći. Dosta jaka da odagna san s očiju, teških od umora i vina. Uši su, odjednom razbuđene, posve jasno čule: dolina je ječala od topota konjskih kopita. Tlo je lagano podrhtavalo. Povremeno se čula rijetka njiska i rzanje, no potpuna tutnjava ih je nadjačavala. Galopirajuća bujica slijevala se niz padine Biokova prema domu. Neprekinuto.

U sobama se ne pali svjetlo. Osjeća se u zraku kako uznemirena lica proviruju iza zavjesa. Svi su znali: niz obronke kojima se slijeva topot tek bi mogao sletjeti orao...; konji možda u uobrazilji, ili snu.

Trojica su se našla u predvorju. Problijedjeli. Bez riječi. Istok, Mario, Leopold.

I baš dok su stakla podrhtavala od blizine tutnja, Mario je krenuo prema izlazu. Dva skamenjena lica su ga promatrala. Istok se bojažljivo primakao korak bliže. Vrtjelo mu se u glavi.

Mario je otvorio vrata i stupio vani.

– Isuse...! – otelo mu se.

Dolinom, od vrha prema domu, galopirao je čopor bijelih konja. Snježnobijelih.

Pogledao je bolje i zadržtao: konji su bili bez nogu. Bez ijedne noge. Ipak se čuo topot.

Gledao je nekoliko dugih trenutaka, potom se okrenuo, polako ušao i zatvorio vrata. Dva-tri metra dalje Istok je stajao na mjestu. Tresao se cijelim tijelom. Na čelu su mu se sjale krupne kapi znoja.

Mario prođe pokraj njega u svoju sobu. Istok se nije mogao pomaknuti. One crvene mrlje krvi na snijegu oko ustrijeljene divljači pretapale su se u mrlje oko jame na Prisiki.

– To se potoci krvi spuštaju prema meni. Kako snažno buči – mrmorio je u mislima.

– Usirena tamna krv iz drage kod Veprica... Slijeva mi se niz čelo i obraze. Zatvara mi kapke. Ne... zatvorit ću ih sam.

K vragu, ne pomaže. Još jasnije vidim te proklete stare slike... Lokve domobranske krvi kod Lovreća i oko Imotskoga... Evo i odvratna gola lika staroga kozičkoga lihvara Zvicera. Koliko li se je znoja noćas iscijedilo iz njega... Kao da se krabi... Pa, vjerujem, čitav mali mijeh. A komu je ono palo na pamet da ovako gol cijelu noć melje žito u žrvnju? Neka barem malo vrati što je pojeo, lihvarska stjenica.

– Ali, Bože, ne mogu ga više gledati!

– Ne... Ne... Samo to ne!

– Evo ih... Izviru iz zemlje. Nadižu kamenje iz zatrpane japužine nadomak Zagvozda... Miješaju se krikovi... bijela pût... i crne odore koludrica... Evo ih! Cijela vojska časnih sestara, crnih spodoba, stupa od Širokoga Briga, Humca do Zagvozda i odatle se uspinju na Biokovo? Kako? Od kuda ih toliko? Kako se mrtve mogu umnažati... Nadimaju im se haljine... evo ih... lete...

– Hej, Istok! Koliko te moram zvati? suhim promuklim glasom javio se Leopold i poveo ga prema sobi.

Ostatak noći Mario nije oka sklopio. Nastojao je napabirčiti po sjećanju znanje što ga je za studentskih dana stekao u brojnim razgovorima sa sobnim drugom Ivanom, kojemu je mitologija i povijest religija bila glavno zanimanje, dok je redoviti studij (usporedna književnost) odrađivao rutinski.

– Konj..., konj... (mozgao je) uvijek je simbol onostranoga. Podzemni i nebeski znak. Bijeli konj – znao je pouzdano – znak je nebeskih sila. Bez nogu... bez nogu? Nije se mogao prisjetiti što bi to moglo značiti. Okljaštenost? Navezanost za zemno i podzemno...? Hod bez nogu može biti samo let, nagađao je.

– Pohodili su nas znakovi s neba. A ja? Što ja imam s tim? Ne, ne može biti... Ništa. Nije to meni namijenjeno. Nebeski posjetitelj...? Duše...? Bijele duše nedužno pobijenih stižu u pohod svojim krvnicima...? Podsjećaju ih...? Ja sam tu samo slučajan svjedok.

Razdanilo se.

Jutarnje rumenilo odražavalo se dolje na morskoj modrini. Pocrnjela, ili pak poblijedjela lica s golemim podočnjacima i upalim očima izlazila su kao utvare iz svojih noćnih skloništa.

Nitko nije prozborio ni riječi.

Mario je prvi izišao vani. Za njim i nekolicina ostalih.

Zinuo je.

Noćas je jasno vidio da su bijelci kljasti. Bez nogu.

A jutros se na bjelini snijega jasno ocrtavaju tragovi konjskih kopita. Cijela draga je išarana njima.

– Tvarni tragovi netvarnoga... – mislio je Mario.

Nijema povorka polako se spuštala prema automobilima ostavljenim na staroj cesti preko Staze. ✍

2014.

Uzrast: djeca

1. nagrada

ŠEZDESET I ŠESTA SVIJEĆA

► Piše: Ines Lasić, VIII. r., Druga osnovna škola, Široki Brijeg

Suza, kao od kamena
čvrsta,
spomen na ta
vremena pusta.

Spomen na 66
velikih,
istinskih velikana
od Boga pozvanih i
okrutnika poslanih
tog tmurnog,
crnog dana.

Branili su crkvu, najčvršći,
najsavršeniji, poseban i
jedini
dom svoj,
s nadom, vjerom i ljubavi
u veličanstven, prožet suzama
boj
da sačuvaju
djedova naših djedovinu,
nadom okupanu Hercegovinu...

I sada, dok u raj
uz Oca uživaju
sreću,
mi, krsnom vodom
blagoslovljenu,
k nebu podižemo
šezdeset i šestu svijeću... ✍

2. nagrada

IVANA BAŠIĆ, IV. r., OŠ fra Mije Čuića, Bukovica,

IN MEMORIAM – HERCEGOVAČKI FRANJEVAČKI MUČENICI

3. nagrada

POBIJENI FRANJEVCI U DRUGOME SVJETSKOM RATU

► Piše: **Antea Naletilić, VIII r., Prva osnovna škola, Široki Brijeg**

Često slušamo priče starijih, naših djedova i baka, čitamo u raznoj literaturi o pobijenim franjevcima, no to ne bi trebala biti neka dosadna priča koju smo čuli bezbroj puta, već to treba biti put našeg života, primjer koji su nam pružili ti hrabri ljudi. Poučeni i puni znanja djelovali su u gimnaziji koja je ponosno i junački stajala na našem Brijegu, dok jednog dana nije zasmetala komunistima. Smetali su im Hrvati, njihovo dostojanstvo, no nisu znali da su naletjeli na tvrd orah – na franjevce. Oni su voljeli i poštovali svoju vjeru i narod i znali su svi da se ne predaju lako jer se takva ljubav malo gdje pronalazi. Svoj su život položili za vjeru, za narod, za Boga; to im je bio jedini, od srca izabran put. Tekla je rijeka krvi ovih junaka, a svaka je kapljica važna kao cijela rijeka. U toj jednoj kapljici bio je njihov život. Skinuše ploču sa samostana Uznesenja BDM na kojoj su bili iscrtani i upisani podatci o dolasku franjevac na naš Brijeg i u Hercegovinu. Mislili su da kad se ta ploča skine prestat će i njihova vjera i čežnja za životom, ali njihov život nije bio ploča, to je bilo njihovo srce. Uvenuše oči neprijatelja jer vidješe da ništa nije jače od srca ljubavi i nade. Srce neprijatelja punilo se osvetom i zlobom dok je život ovih mučenika treperio punom snagom, iako ga više nije bilo. I tako njihovi životi nestaše kao tragovi sunca na tmurnu nebu, ali samo u očima tih neprijatelja. Oni za nas još žive i još su tu. Nestade 66 hrabrih ponosnih ljudi koje

trebamo zauvijek pamtit. Rijetko možeš doći na Brijeg a da na njihovim grobovima, na mjestu gdje su ubijeni, ne pronađeš barem dvoje-troje kako se mole sa smiješkom na licu, ali i s tugom i suzama. Mole i vjeruju, ne zaboravljaju, pamte, vole.

Svake godine 7. veljače održava se sveta misa zadušnica na njihov spomen. Međutim, nastojmo ih se spomenuti više puta u godini. Ne smiju to biti tek gola sjećanja i neka davna prošlost, to treba biti put koji su nam pokazali, naš hod u pravi život. Kad se to ostvari, onda ćemo stvarno shvatiti što je život i kako se živi, a franjevce pamtit kao prave vođe, ne tek kao neke zanimljive osobe iz prošlosti. ✍

Uzrast: mladež

1. nagrada

POBIJENI HERCEGOVAČKI FRANJEVCI

► Piše: **Ivona Grbavac 1.a r., Gimnazija Ljubuški**

*Svi će vas zamrziti zbog imena mojega.
Ali ni vlas vam s glave ne će propasti.
Svojom ćete se postojanošću spasiti.
(Lk 21, 17-19)*

Franjevac. To nije samo sljedbenik svetoga Franje nego i osoba koja sav svoj životni trud posvećuje Bogu i narodu i koja nesebično daje svaki djelić sebe kako bi se u ovom svijetu prepoznala Božja ljubav i milosrđe. Naši fratri učinili su toliko dobra za domovinu, jezik i pučanstvo. Njihova imena ostala su neokaljana i njihov rad utisnut je u životima brojnoga puka.

Kada nikoga nije bilo da pomogne, oni su uvijek imali širom otvorena vrata za svakog tko bi ih tražio. Čuvali su tajne naroda i odnijeli ih sa sobom u grob. Zračili su svojom toplinom i bili sunce nakon svake kiše. Živjeli su skromno i ponizno. No, bilo je nemoguće da to nekome ne zasmeta pa je njihovim životima smrt pokucala na vrata, ali ne onako tiho i neprimjetno kako to inače čini, nego oštro i nemilosrdno. Prerušila se u tijela komunista i učinila da u zadnjim trenucima života prožive najgoru muku. Poput lišća u jesen padala su njihova nevina tijela ljubeći majčicu zemlju. Neke od njih vezali su oštirim žicama što bi im zaustavljale krv, neke su surovo bacali u hladne rijeke koje bi začas postale krvavo-crvene boje. Nema tih riječi kojima bi se opisala bol u srcu čovjeka dok sluša jecaje žalosne majke kako tuguje za svojim dragim sinom. Zvona hercegovačkih crkava otada su zvonila još jače želeći pokazati da ovaj narod ne zaboravlja.

U času svoje smrti zazivali su ime Božje, molili za spasenje svojih duša. Kada su se drugi odricali Boga kako bi ostali živjeti na ovoj zemlji, oni su čvrsto stajali uz Njega i borili se za život nebeski. I uistinu, »velika je plaća njihova na nebesima«. Pod majčicom zemljom sada leže tijela naših dragih franjevaca, a duše njihove počivaju u miru Božjem. U zimu četrdeset pete pluća trave teško su disala, a kiše su neumorno sapirale krv. Magla se spuštala i sve oko sebe obavijala velom tajne.

Iza njih ostali su uspjesi, jačao je ponos i rasla je vjera. Priča o 66 naših franjevaca prenosit će se naraštajima i znat će je svaki kamen hercegovačkog krša. Oni nikada ne će biti zaboravljeni u sjeni prošlosti, a tamnosmeđi habit budit će samo sretne uspomene.

*Zaista, ni umrijeti više ne mogu:
anđelima su jednaki i sinovi su Božji
jer su sinovi uskrsnuća.
(Lk 20, 34-36) ✍*

Druga i treća nagrada nisu dodijeljene.

Pokrenuo je projekt Crkve hrvatskih mučenika na Udbini, potakao osnivanje Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij...

GRADIMO NOVO DRUŠTVO, DRUKČIJE OD ONOG KOMUNISTIČKOG

Bez dlake na jeziku progovara o trenutnu stanju u kojem se nalazimo, ali i o našoj prošlosti

► Piše: : Krešimir Šego

Naš sugovornik u ovom broju glasila je mons. dr. Mile Bogović, gospićko-senjski biskup i predsjednik komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. Uz to što je vrstan biskup i povjesničar, široj je javnosti poznat i kao pokretač i graditelj Crkve hrvatskih mučenika na Udbini.

Poštovani oče biskupe, posljednjih smo mjeseci svjedoci ekshumacije žrtava iz Drugoga svjetskog rata i poraća, primjerice u Tupalama i Vrgorcju. Takvi pothvati izazivaju velike prijepore, ponajprije zbog nepripremljenosti, ali i zbog načina na koji se to čini.

- Kada znamo da bivši udbaš stoji na čelu ustanove koja ima, između ostaloga, zadatak voditi iskapanje komunističkih žrtava u Drugome svjetskom ratu i poraću, jasno je da će se poslovi odrađivati tako da do javnosti što manje dopru podatci ne samo o ubijenima nego, još više, o okolnostima i načinu njihova stradanja. Ne treba se ljutiti na tog čovjeka, nego na politiku ove i bivših vlada. Takav je sada sustav. I ja kažem da je on nakaradan, ali funkcionira.

Zamislimo da se istraga povjeri čovjeku da istraži očeve zločine kako bi sve ostalo »u našoj kući«! Jasno je da će temeljna poruka biti da se okrenemo od prošlosti i gledamo u budućnost. Kada je riječ o ustaškim ili »okupatorovim« zločinima, onda se izvlači ono drugo načelo da zločini nikada ne zastarijevaju! Zato je – po mišljenju sljedbenika Udbe i Partije – bilo potrebno dokinuti Saborsku komisiju za žrtve rata, kao i sličan ured koji je uspostavila HDZ-ova Vlada pri kraju svoga posljednjega mandata na inzistiranje Andrije Hebranga. Koristit će se, dakako, i drugi razlozi kao, primjerice, da se ne uznemirava javnost. U pravilu, javnost se sada

po mogućnosti što više isključuje. Dosta je arhivske građe uništeno, a i ona preostala nastoji se sačuvati od javnosti i istraživača. Kada se sve to uzme u obzir, možemo biti zadovoljni učinjenim jer se ne može osporiti da je i pored svega rečenoga nešto urađeno na otkrivanju komunističkih zločina.

O čemu je riječ kada se govori o nepripremljenosti i nestručnu pristupu, a, s druge strane, o nekoj vrsti tajnog otkopavanja žrtava?

- Ne može se olako predbaciti postojećoj ekipi da je nestručna. Mnogo je toga ista ekipa obavila stručno i profesionalno, u što me mnogi uvjeravaju. Ekipa koja je

korektno obavila iskapanja iz Domovinskoga rata, osposobljena je i za iskapanja iz vremena Drugoga svjetskog rata. Razumljivo je da komunisti, udbaši, imaju drugi odnos prema žrtvama iz Drugoga svjetskog rata i Domovinskoga rata. Tu nastaju teškoće o kojima govorite.

Od stradanja stotina tisuća mučenika u Drugome svjetskom ratu i poraću prošlo je sedam desetljeća, a još se uvijek nije utvrdio njihov točan broj, nisu prikupljeni posmrtni ostatci, nisu pokopani, ne zna se ime i prezime svakoga od njih. Kako je to moguće? Hrvatska je nezavisna već 23 godine pa se na tome moglo slobodno raditi, ili možda ne?

- Da bi se došlo do potpuna broja i do osobnih podataka o svakoj žrtvi, potrebno je pokrenuti popis na razini države, da u tome na svoj način sudjeluju sva državna tijela. Takav popis nije bio poželjan u prijašnjoj državi, a izgleda da bi mnogima i danas smetao. Kod posljednjeg popisa pučanstva u Hrvatskoj Komisija »Justitia et pax« predložila je obrazac za popis žrtava, ali to nije prihvatila ni tadašnja Vlada. Ovih dana čitam knjigu Ivana Kozlice o Markovića jami. Na jednom mjestu Kozlica kaže da su komunisti, odnosno partizani, mislili da će zabetonirati istinu ako zabetoniraju ulaz u jame u koje su bacali zarobljenike. Istina će prije ili kasnije ipak propjevati, makar kroz onu sviralu iz koje su izlazile riječi: »U cara Trajana kozje uši!« Komunističke »kozje uši« proviruju malo-pomalo, iako se dobro skrivaju. Oko svojih »istina« partizani, odnosno komunisti, podi-

goše velike nasipe, ali bujica istine ipak nagriza i probija. Možda i ne bi bilo dobro da se javnost naglo suoči sa svim onim što je »unutar nasipa« jer se mnogi ne bi uspjeli snaći, ali od puta istine nikako se ne smije odustati.

Do devedesetih godina prošloga stoljeća o hrvatskim se žrtvama moglo govoriti samo potajno, a oni koji su se usudili pisati o tome bili su progonjeni, a njihova djela zabranjivana. No, sudeći po dosad učinjenu, čini se da nije puno postignuto ni nakon tog komunističkog vremena?

- Dugo smo živjeli u društvu u kojem se nije smjelo spomenuti komunistički zločin jer se zločinom smatrao govor o tim zločinima. Trebalo je stvoriti što bolju sliku o pobjednicima, a što lošiju o poraženima. Ta slika pravljena je na krivim pretpostavkama i samo se na njima može održati. Na žalost, mnogo ih je koji i dalje žele očuvati tu krivu sliku i iz istih razloga nastoje omesti prikupljanje istinitih podataka. Rekli bismo da je razlog razumljiv, ali štetan i žalostan. Ta je slika građena na polazištima koja se ne mogu braniti ni u kakvoj demokraciji: na pravu na mržnju, laž i nasilje. Ta si je »prava« izborila još Francuska revolucija. Ne može se nijekati da se ona izborila i za neka ljudska prava koja znače istinski napredak, ali zbog tih negativnih »prava« suvremena je civilizacija usmjerena prema katastrofama

kao što su bila dva svjetska rata. Ta prava sebi prisvaja i komunistički pokret u svim zemljama. On bez tih »prava« jednostavno ne može opstati i urušio se kada se njima nije mogao koristiti. Ako se ta prava ospore, kako se može održati građevina koja je to smatrala dopuštenim građevnim materijalom?

U čemu vidite glavne razloge da se nije više postiglo?

- Upravo u tome što sam maloprije rekao. Istina je da i nas zahvaća zaraza mržnje, laži i nasilja jer smo svi mi skloni grijehu. No, jedno je osjećati u sebi tu sklonosti i boriti se protiv nje, katkada uspješno, katkada neuspješno, a drugo je smatrati da imamo pravo na

mržnju, laž i nasilje. I u Isusovo je vrijeme bilo i jednih i drugih. Oni koji su grijeshili, ali su se borili protiv tih svojih slabosti, bili su ona skupina koja se okupljala oko Isusa i s kojima se i on rado družio. Oni, pak, koji su držali da imaju pravo na mržnju, laž i nasilje, ti su Isusa pratili samo da bi ga uhvatili u riječi i optužili ga. To su oni »vrebači«, preteče današnjih udbaša. S njima se Isus nije volio družiti i na toj je relaciji često zaiskriolo.

Možemo reći da smo nakon 1945. živjeli u državi u kojoj je vodeća klasa smatrala da zbog »viših ciljeva« ima pravo na mržnju, laž i nasilje. Ta prava prisvajala su sebi sva »revolucionarna« društva. Istina, nije se ta država u izgradnji društva služila samo

Država u kojoj smo živjeli prisvajala si je pravo na istinu. Zbog toga nismo mogli javno govoriti o svojim žrtvama i mučenicima, bilo je to strogo zabranjeno. S druge strane, oni su nemilosrdno širili tu »svoju istinu«.

tim »pravima«, ali se služila i njima. Stvorila je oko sebe sigurnosne mehanizme, nasipe, koji su novim mržnjama, lažima i nasiljem štitili takav sustav. Jasno je da u današnjem kakvu-takvu demokratskome preispitivanju nadiranjem kroz javnost pravoga vrijednosnoga sustava, koji se temelji na ljubavi, istini i nenasilju, pucaju nasipi oko tako stvorene slike društva. Ali svi osjećamo koliko su ti nasipi jaki. Još je danas moguće da udbaš tuži biskupa, da se bez obrazlaganja najavljuje kako se ne će dopustiti mijenjanje povijesti, da se otkazuje pokroviteljstvo Hrvatskog sabora nad Bleiburgom, a istodobno cijeli državni vrh ide u Jasenovac... Još

novcu ubijani ljudi nakon uspostave komunističke vlasti. Očit je otpor tom prodoru istine. Također, jasno je da se Pavle Vranican spustio u Šaranovu jamu u Jadovnu i da ondje nije našao nikakve ljudske kosti, ali se Đuri Zatezalu to ne sviđa jer treba očuvati staru sliku koju je stvorio uz pomoć Partije. On ne će tražiti nekoga tko bi provjerio istinitost Vranicanovih riječi, nego će tražiti onoga koji se ne će spuštati u jamu, a i dalje će proizvoditi laži. Ipak, i ti će nasipi oko slike komunističkoga društva morati popustiti pod udarom istine.

Ne bi bilo dobro kada bismo se borili za to da se danas protivnicima komunista osiguraju prava

kao: »Sad ti trči za mnom!« Hoću time reći kako je ludo misliti da je došao red na nekoga da uzme sjekiru i goni drugoga. Treba graditi društvo na dobroti, istini i nenasilju, bez obzira na to kakvo bilo ono prijašnje.

HBK i BK BiH osnovale su Komisiju za hrvatski martirologij. Koje su zadaće dotične Komisije i što je do sada ostvareno?

- Komisija je tijelo HBK i BK BiH za istraživanje mučeničkih tragova na hrvatskom prostoru i širi štovanje prema hrvatskim mučenicima. Osnovana je na poticaj pape Ivana Pavla II. da svaki narod popiše svoje mučenike i da s poštovanjem, i štovanjem, gaji sjećanje na njih.

Komisija surađuje s postulaturnama i vicepostulaturnama koje rade na proglašenju hrvatskih žrtava svetima ili blaženima. Suraduje sa svim ustanovama i pojedincima koji se bave istraživanjem žrtava na našim prostorima. U tu svrhu organizira znanstvene skupove, tribine i predavanja. Komisija ima svoje glasilo *Hrvatska vjernost*, a održana su i dva znanstvena skupa. S prvog skupa o komunističkim zločinima iz Drugoga svjetskog rata i poraća već je objavljen zbornik radova. Osobno sam išao u svako biskupijsko sjedište Hrvatske te Bosne i Hercegovine i predstavio taj zbornik. Uz mene su bili stručnjaci i članovi Komisije za hrvatski martirologij. Nije nam cilj otkrivati zloću mučitelja, nego posvijestiti narodu da izrazi svoje poštovanje svim žrtvama.

Kao voditelj ove Komisije, na koje poteškoće najčešće nailazite?

Mladež ispred Crkve hrvatskih mučenika na Udbini za čiju je izgradnju najzaslužniji biskup Mile Bogović

danas naša država financira projekte koji brane prodor istine u lažnu sliku naše prošlosti. Svatko se zanima za tu problematiku može doći do podataka da na jasenovačkom popisu žrtava ima mnogo onih koji su preživjeli taj logor ili su poginuli negdje drugdje. Danas znamo i da su u Jase-

koja su oni imali do 1991. Kažu da je iz neke umobolnice pobjegao bolesnik, uhvatio sjekiru te nastao trčati za prvim prolaznikom. Prolaznik je trčao i bježao, ali je iznemogao i pao čekajući kada će ga progonitelj zatući. Međutim, on je tog siromaha potapšao po ramenu, pružio mu sjekiru i re-

- Ljude je teško uvjeriti u potrebu da se pokrene govor o onome o čemu smo do sada trebali šutjeti. Neki kažu da ne treba otvarati rane i kvariti odnose s drugima...

Ostvaruje li se odluka da se popis žrtava iz Drugog svjetskog rata i poraća napravi na razini svake biskupije i je li postavljen rok za taj iznimno važan posao?

- Nije! Gospićko-senjska biskupija nastojat će napraviti uzorak pa da i drugi vide kako bi se to moglo kod njih učiniti.

Kad je Komisija za hrvatski martirologij preuzela obvezu da u dogledno vrijeme popiše sve katoličke žrtve Drugog svjetskog rata i poraća, uz potporu obiju konferencija, naglasila je da je to potrebno ponajprije jer stradali zaslužuju da im se očuva spomen. Budući da je država odustala od popisa, a brojem žrtava stalno se manipulira, Komisija smatra žurnim popisati sve katoličke žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća kako bi se onda između njih moglo izdvojiti one koje imaju znakove mučeništva (*fama sanctitatis*). U dosadašnjim popisima postoji kategorija vjere, ali nema biskupija i župa. Koristeći dosadašnje popise, Komisija preuzima obvezu popisati sve stradale katolike u Drugome svjetskom ratu i poraću koje će prilagoditi popisu biskupija i župa.

Svaka biskupija, odnosno nadbiskupija, ima svoje povjerenstvo na čelu s povjerenikom kojega

Crkva unatoč svim poteškoćama nije ostajala po strani. U najnovije vrijeme sustavno se skrbi o tome da se istraže sve žrtve iz naše prošlosti, da se pronađu primjeri mučeništva i da naše društvo počne počivati na zdravim temeljima.

imenuje nadležni biskup ili nadbiskup. Zadaća (nad-) biskupijskog povjerenstva je upoznati se s postojećom bazom podataka iz središnje tehničke službe, postojeće podatke rasporediti po župama, izbaciti iz baze podataka dvostruke ili višestruke upise istih osoba te prikupiti literaturu i građu o poznatim popisima koji nisu uvedeni u središnju bazu podataka.

Kada se dovrše radovi oko unošenja podataka i utvrdi njihova točnost i povijesna istinitost, stavit će se preko interneta na uvid svim zainteresiranima kako bi mogli dostaviti ispravke i dopune. Valja provjeriti jesu li iskorišteni svi lokalni žrtvoslovi.

Mislite li da se toliki trud isplati, da je on potreban i da se time treba baviti jedna crkvena ustanova?

- Komisija HBK i BK BiH preuzela je obvezu da u dogledno vrijeme popiše sve katoličke žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća jer takav popis još nije napravljen, a država je odustala od njega jer se manipulira brojem žrtava, jer stradali zaslužuju da im se sačuva spomen, jer je među njima bilo pravih mučenika na što nas je pozvao i papa Ivan Pavao II.

Od današnjega naraštaja očekuje se da izvuče iz zaborava i digne na razinu sjećanja istinu o našim stradalnicima. Pritom treba baratati istinitim podacima, a onda to možemo tražiti i od drugih. Od koga se treba očekivati više razumijevanja i osjetljivosti za

stradale ako ne od Crkve? Prema pismima (neka je objavio *Hrvatski tjednik*, 28. kolovoza 2013.) vidi se da je bilo mnoštvo mučeničkih umiranja. Nisu to rijetkosti.

Do sada je bilo više pokušaja popisivanja žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća, ali nijedan nije doveden do kraja. Komisija posjeduje popis Saborske komisije za žrtve (1991. – 1999.) i još jedan popis u koji su unošeni podatci do 2008. Također, postoje objavljeni i neobjavljeni žrtvoslovi pojedinih područja, dobrim dijelom očuvani, ali neuvedeni u spomenute baze podataka.

U dosadašnjim popisima postoji kategorija vjere, ali ne biskupija i župa. Po biskupijama se popis može obaviti u središtu, a po župama unutar biskupija. Još ima po mjestima dosta učinjenih popisa koji nisu dostavljeni Komisiji jer je ona u međuvremenu ukinuta.

Kod skupljanja podataka o stradalima treba napose ispitati i zabilježiti izraze vjerničkog (mučeničkog) umiranja gdje je god to moguće. Na taj ćemo način dobiti gradivo za eventualni postupak skupnog proglašenja mučenika.

Koliko na obradu ove teme utječe ljudski zaborav kao i sve manji broj živih svjedoka? Poznato je, naime, da su nestala i cijela sela ili, pak, cijele obitelji. U nekim već objavljenim žrtvoslovima, čak na razini župe, vidljivo je da neke žrtve nisu upisane jer ih se nije imao tko sjetiti!

- To pokazuje da je riječ o zaista tešku poslu. Što idemo dalje sve je teže, ali ne pokrenemo li se sada, bit će još teže, da ne kažem nemoguće.

Teško je oteti se dojmu da je istraživanje grobišta, utvrđivanje broja mučenika, njihova identifikacija i dostojanstven pokop još uvijek tema od koje se zazire. Što je dovelo do toga i zar je moguće da i dandanas pojedini svjedoci, vjerojatno zbog osjećaja straha, žele ostati anonimni? Je li moguće da je strah toliko duboko usađen u ljudsko srce?

- Reče mi jedan djelatnik za vrijeme iskapanja žrtava u Gračanima da je među ljudima takav strah da ga se može napipati. U narodu vlada osjećaj da Udba još nije bivša. Tek kad je ljudima došao župnik i rekao da imaju povjerenje u izvoditelje poslova, kada im je rečeno da je u Glavnom odboru ureda koji provodi iskapanja i jedan biskup (riječ je o sada dokinutu uredu), ljudi su se otvorili, ali je i dalje bio primjetljiv neki oprez. Sjećaju se vremena kada se držalo da je zločin govoriti o komunističkim zločinima. Glede današnjih iskapanja naša Komisija može samo savjetovati jer je za rad na terenu potrebno dopuštenje i novčana potpora državnih ustanova. To sada može samo izvoditi Ured za nestale i zatočene Ministarstva branitelja na čelu s Ivanom Grujićem, bivšim udbašem.

Na žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća još se uvijek gleda s ideoloških motrišta. Jedne su, da tako kažemo, svete, a druge su nešto što se dogodilo

slučajno, iako ih je na stotine tisuća. Ima li nade da će ta ideološka motrišta nestati?

- To nam je teoretski danas sasvim jasno, ali jasno nam je, također, da još ima onih, i Hrvata, koji drže da su zločini NDH toliko veliki da čine shvatljivima sva zlodjela komunistička! Zato i dalje napuhuju prve, a umanjuju druge.

U našim su medijima puno više zastupljeniji povjesničari koji se bave antifazišmom, komunizmom i sličnim temama nego povjesničari koji objektivno nastoje govoriti o svemu što se na našim prostorima dogodilo. Kako netko, a u službi ideologije, može nijekati nešto što se bje-lodano dogodilo?

- Ako se drukčije nije smjelo ni govoriti ni pisati, a kamoli u školama i na fakultetima poučavati, jasno je da su pomaci teški. Primjerice, u katoličku školu dobijete profesora povijesti ili filozofije, a obojica su svoju izobrazbu stekli slušajući marksizmom indoktrinirane profesore. Trebamo biti svjesni da mora proteći neko vrijeme od razdoblja komunističke vladavine. Jedan Mađar je nakon odlaska ruske vojske iz Mađarske rekao: »Jest, Rusi su otišli iz Mađarske, ali ostali su u nama.« Tako možemo reći da je komunizam pao kao sustav, ali dugo će živjeti u onima koji su rasli u njemu.

Kao povjesničar, bili ste u prilici istraživati uzroke ljudskog zla. Proučavajući ono što

se događalo u Drugome svjetskom ratu i poraću u Hrvatskoj i BiH, jeste li došli do tih uzroka? Kako je moguće da je na tisuće ljudi, ne samo vojnika nego i žena i djece, ubijeno na jednome mjestu, u jednome danu, da su zakopani bez oznake mjesta stradanja? Koja mržnja, odnosno ideologija, to može činiti?

- Može ona mržnja koja ima potporu u sili. Nije to bila reakcija zbog trenutnog raspoloženja, nego dugo planiran zločin. Treba voditi računa da su se na našim prostorima nadopunjavali i surađivali velikosrpski nacionalizam i komunizam. O Hrvatima i njihovoj državi slično su mislili i Marks i Garašanin. Živjeli su u isto vrijeme! I sada vidimo kako su povezani njihovi sljedbenici kada je riječ o samostalnoj hrvatskoj državi. Oni su držali zajedno i »prvu pušku« u Srbu 27. srpnja 1941. Treba znati da je bio raširen kult »prve puške«. Kada sam daleke 1966. išao s don Antom Škobaljom tražiti stečke u Mogo-rić u Lici, reče nam ondje jedan seljak da se ne treba mučiti jer oni imaju čovjeka koji sve zna. Zamolili smo ga da ga dovede. Došao je uoč, stao pred nas, zategnuo kravatu, nakašljao se i počeo: »Ovdje je prva puška pukla...!« Začudio se kad smo ga prekinuli i zamolili da nam kaže nešto prije te puške. Bio je jako iznenađen jer je dotad ta njegova recitacija uvijek bila dobro prihvaćena. Mještani jedinog sela ili gradića hvalili su se prvom puškom kao u srednjem vijeku moćima svetih.

A prva puška u Srbu bila je jako otrovna. O tome sam razmišljao i ovih dana kad sam se penjao pola sata na jedno brdo

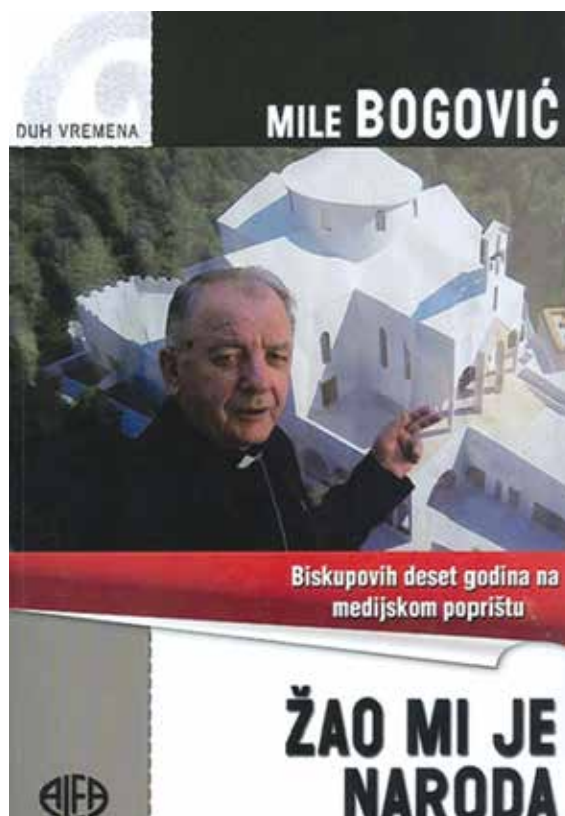
po strminama i bespućima. Na vrhu je bila jama s veoma uskim otvorom. Prema toj jami, nakon te »prve puške« u Srbu 27. srpnja 1941., vodili su Hrvate katolike iz sela Brotnja, starosti od 3 do 82 godine, da ih proguraju žive kroz to usko grlo i bace u provaliju. Rame uz rame jurišali su na Hrvate i katolike i komunisti i četnici. Uvjeren sam da to pobratimstvo ne raste ni iz pravoslavlja ni iz osjećaja srpskoga naroda, ali je stvorena takva politika koja pritišće vjeru i narod i nije se lako osloboditi tog obruča.

A što se može govoriti o duševnom, odnosno psihičkom zdravlju jednog naroda ako su njegovi brojni pripadnici bili spremni to činiti i nastaviti živjeti?

- Opasno je prelaziti na narod kao cjelinu. Objavio sam knjigu pod naslovom *Žao mi je naroda!* Nisam mislio samo na jedan nego na svaki narod. Ovisi o tome tko sjeda na Mojsijeve stolice, na predvodničke stolice (usp. *Mt* 23, 2-12), jesu li one dugo namijenjene određenu tipu vođa... Dakako, i narod pada pod utjecaj načina njihova djelovanja.

Razgovaramo za glasilo Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subraće« pa Vas, oče biskupe, molim da nam kažete što smatrate da je bit zločina koji se dogodio na hercegovačkim prostorima, između ostaloga i nad 66 franjevacu?

- Već spomenuti spremnici mržnje kretali su 1944. prema Širokome Brijegu. Plodovi su slični onima u Brotnji. Kako reče Ivan Kozlica, u to je vrijeme već razrađena strategija kako se treba obračunati s »nazadnim i protiv-

ničkim elementima« i osigurati »revolucionarne tekovine«. Treba shvatiti bit revolucije: oni su dali na znanje što je dobro, a što je zlo. One koji se tome protive, treba ukloniti. Ono što treba više puta ponoviti jest da ti ljudi drže da imaju pravo na laž, na mržnju i na nasilje. Druge koji to ne shvaćaju, treba preodgojiti. Kod nas se dogodilo dodatno zlo. Revolucionari su imali saveznike u onima koji su nijekali hrvatsku državu i hrvatski narod po logici da je neprijatelj moga neprijatelja moj prijatelj i saveznik.

Zemlja smo mučenika, a imamo i Crkvu hrvatskih mučenika na Udbini, čiju ste gradnju potaknuli i vodili. I sav ovaj govor, rekao bih, utkan je u tu namisao. Što nama današnjima govore naši mučenici? I kako bi se, po Vašem mišljenju, trebao danas vladati hrvatski narod?

- Moramo dobro paziti da sebi ne prisvajamo nešto što kod drugoga osuđujemo: laž, mržnju i nasilje. Treba tražiti istinu i spasiti povijest da u javnost dopre onakva kakva je bila. Mi nemamo pravo stvarati nasipe ili zatvoriti istinu o djelima hrvatske države i Hrvata. Nadasve je važno da u spašavanju povijesti na prvo mjesto stavimo spašavanje istine o žrtvama. Jedino polazeći od žrtava možemo doći do opraštanja i pomirenja sa svima. Isusovi učenici nisu gradili zajedništvo na mržnji prema Isusovim neprijateljima, nego na poštivanju i čašćenju Isusove žrtve. Žrtva je u središtu glavnog kršćanskog okupljanja – mise. Jednako se može reći i za hrvatsko zajedništvo: ne će se ono ojačati ako raspirujemo mržnju prema onima koji su nam činili zlo, nego ako gradimo zajedništvo na žrtvama koje su stradale. Neprijateljima se treba baviti samo toliko koliko je potrebno za razumijevanje veličine žrtve. Dakako, to govorim kao svećenik i kršćanin. To stoji u pozadini izgradnje Crkve hrvatskih mučenika. Nikome ne pada na pamet osporiti povijesnoj struci da upozna zlu narav zločinaca. ✍

NAŠA IZDANJA

- Plakat *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (48 x 33 cm), 2008. (3 KM)
- Letak *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.*, 2009. (0,3 KM)
- Jozo Tomašević – Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Vicepostulatura – Naklada K. Krešimir, Humac – Zagreb, 2010. (20 KM)
- Uvezani brojevi *Stopama pobijenih 2008. – 2010.* (20 KM)
- Sličica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (10 x 7 cm), 2011. (0,3 KM)
- Naljepnica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (12 x 9 cm), 2011. (0,3 KM)
- Obilježivač za knjigu *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (20 x 7,5 cm), 2011. (0,3 KM)
- dr. fra Častimir Majić, *U nebo zagledani*, Vicepostulatura – Alfa, Široki Brijeg – Zagreb, 2011. (25 KM)
- Suvenir *Plakat* (17,5 x 12,5 cm), s mogućnošću vješanja o zid ili samostalnog stajanja, 2011. (10 KM)
- fra Jerko Karačić, *Uspomene iz doba mučeništva*, Vicepostulatura – Nova Stvarnost, Široki Brijeg – Zagreb, 2012. (20 KM)
- Skupina autora, *Kosti smiraj traže*, Povjerenstvo za istraživanje i obilježavanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća – Vicepostulatura, Široki Brijeg, 2012. (10 KM)
- Uvezani brojevi *Stopama pobijenih 2011. – 2013.* (20 KM)
- Janko Bubalo, *Apokaliptični dani*, Vicepostulatura i dr., Široki Brijeg, 2014. (20 KM)

Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subrača«

Janko Bubalo **Apokaliptični dani**

PREPORUČUJEMO

- fra Ante Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2007. (www.franjevci.info)
- don Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatia, Zagreb, 2007. (Petrova 47)
- fra Ante Marić (uredio), *Leo Petrović, prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2008. (www.franjevci.info)
- Gojko Zovko, *Druga strana medalje*, Kigen, Zagreb, 2008. (www.kigen.hr)
- Fran Živičnjak, *U vječni spomen*, Udruga Macelj 1945., Zagreb – Đurmanec, 2008. (udrugamacelj1945@gmail.com)
- Skupina autora, *Macelj – gora zločina*, Udruga Macelj 1945., Zagreb – Đurmanec, 2009., (udrugamacelj1945@gmail.com)
- Zdravko Luburić, *Miris pogorjela svjetla*, Esseg, Osijek, 2009. (Vinkovačka 63, 32270 Županja)

DAROVATELJI

Za DNK analizu posmrtnih ostataka pobijenih na Tomića njivi (Ljubuški):

- Bars, Čitluk	200,00 KM
- Fruta Verona, Međugorje	300,00 KM
- Nikola Rozić, Ljubuški	50,00 KM
- Ana Stojić	50,00 KM
- Gojko Zovko	100,00 KM

Za ostale potfivate i potrebe Vicepostulature:

- Broćanac, Čitluk	500,00 KM
- Eurovip, Čitluk	100,00 KM
- fra Marinko Leko, Rakitno	200,00 KM
- Hrvoje Mandić, Široki Brijeg	50,00 KM
- Ministarstvo obrazovanja, ... ZHŽ, Široki Brijeg	2.000,00 KM
- don Damjan Raguz, Rotimlja	100,00 KM
- Toming, Drinovci	500,00 KM

- Usluga Adam Topić, Široki Brijeg	100,00 KM
- Urbis, Široki Brijeg	200,00 KM
- Željezarija Martom, Međugorje	200,00 KM
- Župa Posuški Gradac	300,00 KM
- fra Ilija Šaravanja, Aarau	160,00 KM
- Slavka Čolak, Edmonton	500,00 KM
- Stanko Ivanković, Sydney	700,00 KM

Slanje dobrovoljnih priloga (Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM – Vicepostulatura, s naznakom za što):

- poštanskom uputnicom (BiH: Kard. Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg; HR: Humac 1, p. p. 1, 20352 Vid)
- UniCredit Bank d.d. Mostar, poslovnica Ljubuški; IB: 4227318660009; žiro-račun (BiH): 3381602276649744; devizni račun (inozemstvo): IBAN: BA393381604876650839, SWIFT: UNCRBA22

Najljepša hvala svima koji molitvom, radom i dobrovoljnim priložima podupiru pripremu postupka mučeništva naše ubijene braće. Svakog 7. u mjesecu na Širokom Brijegu govorimo sv. misu za vas. Neka vas blagoslovi dobri svemogućí Bog!